

СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Випуск 2

Ізмаїл
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНИХ НАУК
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО МОЛОДИХ УЧЕНИХ, АСПРАНТІВ, СТУДЕНТІВ ІДГУ

**СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Ізмаїл
2021

Сучасна психологія: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ.
2021. 156 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Я.В. Кічук,
доктор педагогічних наук, професор, ректор Ізмаїльського державного гуманітарного
університету.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Л.Ф. Циганенко – д.і.н., професор,
Н.О. Макарчук – д.психол.н., доцент,
І.С. Мазоха – к.психол.н., доцент;
Л.О. Прокоф'єва – старший викладач.

Члени оргкомітету конференції:

І.С. Мазоха,
Л.О. Прокоф'єва,
О.М. Проданова

Упорядники збірника:

Г.І. Градинар,
О.Є. Мартинчук

ЗМІСТ

Бринза І., Брєєва Н. Кореляти емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їх батьків.....	5
Бринза І., Пархоменко Ю. Різновиди залежностей особистості: аналіз взаємозв'язків.....	11
Василенко І., Делькова А. До проблеми психологічного благополуччя особистості.....	17
Василенко І., Дяк А. Специфіка типів міжособистісних відносин.....	20
Василенко І., Кулик В. Специфіка співвідношення показників.. агресивності та самоствавлення.....	23
Василенко І., Сікорська О. Проблема самоздійснення особистості.....	26
Гаврилов О. Активізація когнітивних процесів особистості як основа розвитку її свідомості.....	29
Денисова Я. Осмислення феномена самотності як соціального явища.....	33
Древаль В. Життєстійкість як внутрішній ресурс особистості.....	38
Дудник Л. Особливості профілактики алкоголізма в молодіжному середовищі.....	43
Жоха С. Психологія віри в межах кризової допомоги.....	47
Зпорожченко О. Традиційні та нові форми особистісної ідентифікації в умовах інформаційного суспільства.....	52
Курдогло К. Особливості проявів вікових криз особистості.....	57
Лазоренко Т., Компанієць М. Особливості психологічного благополуччя адаптивних і неадаптивних осіб.....	61
Лапшина І. Булінг в шкільному середовищі та його профілактика.....	65
Лисенко Л. Взаємозв'язок суб'єктивного відчуття громадянства та почуття національної ідентичності.....	69
Мазоха І. Soft skills як необхідна складова підготовки фахівців.....	72

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Мельниченко Е. Вплив стилю діяльності педагога на виникнення стану тривожності в учнів 3 – 4 класів.....	77
Мельнічук І., Колеснікова І. Аналіз суверенності психологічного простору та смисложиттєвих орієнтацій.....	81
Мереуца Т. Особливості психологічних реакцій в ситуації епідемічної загрози, які транслуються ЗМІ.....	84
Мустипан Н. Психологічне здоров'я особистості: своєрідність впливу на нього соціальних мереж.....	90
Носач Я. Упередження та профілактика булінгу серед дітей підліткового віку.....	95
Оріщенко О., Валуце Я. Прояв особливостей соціального інтелекту в специфіці психологічної проникливості.....	101
Оріщенко О., Ніколаєва А. Впевненість в собі асертивних і неасертивних осіб.....	105
Оріщенко О., Чігдем О. Тип емпатичної спрямованості та особистісна зрілість: індивідуально психологічні особливості.....	109
Петрова І. Сімейні стреси як специфічні ситуації сімейного опанування.....	113
Проданова О. Аналіз теоретичних підходів дослідження структури мотивації особистості.....	116
Прокоф'єва Л. Аналіз феномену «резильєнтність»: вивчення та перспективи.....	122
Прокоф'єва Л., Рашкова Н. Вивчення проблеми гендерної ідентичності особистості в психологічних дослідженнях.....	127
Прокоф'єва Л., Савчук О. Формування етнічної толерантності в підлітковому віці.....	130
Тудоран Д. Сучасні особливості соціальної адаптації молодших школярів.....	134
Стамбулова В. Аналіз підходів до визначення феномену професійного вигорання педагогів.....	138
Ульянова Т., Матвєєв С. Співвідношення показників емпатії та конфліктності.....	143
Ульянова Т., Циганкова Г. Зв'язок конфліктності та самоствалення.....	147
Чорножук Ю., Майко Р. Логіко-математичний інтелект підлітків.....	152

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

КОРЕЛЯТИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ТА ЇХ БАТЬКІВ

Ірина Бринза

кандидат психологічних наук, доцент

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Надія Брєєва

магістрантка

соціально-гуманітарний університет

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Інтерес та актуальність вивчення феномену емоційного інтелекту починається з давніх часів і до сьогодні. Мислителі, філософи, релігіознавці, педагоги, психологи намагаються визначити його значущість у житті людини.

У психології проблемою взаємозв'язку емоцій та інтелекту, зокрема феномену емоційного інтелекту займалися як вітчизняні так і закордонні вчені, серед них: О. Альошина (2014), І. Андрєєва (2011), Р. Бар-Она (2001), Т. Березовська (2016), А. Брушлінський (1994), Х. Вайсбах (1998), О. Власова (2005), М. Ври (2011), Г. Горськова (2010), Д. Гоулман (2013), У. Дакс (1998), С. Дерев'янка (2009), Є. Ільїн (2005), Д. Карузо (2002), І. Кінтас (2001), Н. Ковріга (2003), В. Косоногов (2018), Я. Куценко (2011), О. Лобанова (2006), Д. Люсин (2004), М. Манойлова (2004), Дж. Майєр (1990), Е. Носенко (2003), П. Селовей (2002), С. Стейн (2005), С. Шабанов (2014), Н. Холл (1974), В. Шадріков (1996) та інші. В даних дослідженнях автори визначають та тлумачать феномен емоційного інтелекту через призму різних психологічних категорій. Розглядають емоційний інтелект як: емоційну реакцію, процес, стан, інтегральну властивість особистості, компетенції (знання, уміння, навички), здібність, здатність, стратегію, діяльність, функцію регуляції психіки тощо.

Узагальнюючи всю сукупність тлумачень, пов'язаних з даними розмаїттями можна зазначити, що під емоційним інтелектом частіше розуміють групу ментальних здібностей, які пов'язані із розумінням, обробкою, інтерпретацією і перетворенням емоційної інформації, завдяки чому особистість може ефективно керувати своїми та чужими емоціями з метою вирішення повсякденних життєвих та професійних задач. Іншими словами емоційний інтелект відображає діалектичну єдність афекту і інтелекту в діяльності і пізнанні світу особистістю.

Сьогодні велику увагу вчені звертають на розвиток емоційного інтелекту саме в онтогенезі, тому, що ця сфера набуває особливих змін саме під час дорослішання людини. Багатьма психологами визначається, що сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту є епоха дитинства. Однак, підлітковий вік є найцікавішим у цьому сенсі, тому, що підліток проходить шлях від дитинства у

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

дорослість. Як відомо, що цей шлях є найскладнішим не тільки для оточуючих (вчителів, батьків), ай для самого підлітка.

Наш науковий інтерес до проблеми емоційного інтелекту пов'язаний з пошуком корелятив між тотожними його показниками у дітей, молодшого підліткового віку та їх батьками. З перспективою їх подальшого дослідження, для поглибленого розуміння психологічних чинників, а саме агентів соціально-психологічного впливу на розвиток феномену, що досліджується та розробки програм корекції і розвитку компонентів емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку.

Тому, метою пілотажної фази емпіричного дослідження і стало виявлення та вивчення взаємозв'язків між тотожними показниками емоційного інтелекту молодших підлітків та їх батьків. Основними завданнями на шляху реалізації поставленої мети стали:

1. Уточнення понять у контексті поставленої наукової проблеми;
2. Підбір психодіагностичних та математико-статистичних методів та методик емпіричного дослідження, обґрунтування вибірки досліджуваних;
3. Аналіз та інтерпретація матриць кореляцій.

В якості психодіагностичного інструментарію обраний опитувальник емоційного інтелекту «ЭМИн», автор Д. Люсина (Люсин, 2009). Опитувальник складається з 46 питань з відповідями за 4-бальною шкалою, які групуються в 5 шкал та 5 субшкал, що входять до груп внутрішньоособистісного та міжособистісного емоційного інтелекту. Результати відповідей обчислюються в балах. Для аналізу та інтерпретації отриманих даних методика оснащена таблицею показників норми за кожною шкалою та субшкалою. Для проведення кореляційного аналізу використано комп'ютерна статистична програма SPSS-20. В емпіричному дослідженні прийняли участь учні загальноосвітньої середньої школи Одеської області у віці від 12 до 14 років у кількості 75 осіб, та їх батьки. До кількісного складу загальної вибірки увійшло 150 осіб.

В результаті кореляційного аналізу за методом К. Пірсона отримано дві матриці, перша, містить інформацію щодо кореляцій між показниками емоційного інтелекту у виборці молодших підлітків, друга, інформацію щодо кореляцій у виборці батьків. У таблиці 1, представлені дані значимих коефіцієнтів кореляцій вибірці молодших підлітків, у таблиці 2, надані дані вибірці батьків. Візуальний аналіз таблиці 1 демонструє наявність безлічі тісних неоднозначних інтеркореляцій на високому статистичному рівні значущості ($p \leq 0,01$).

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Таблиця 1.

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками емоційного інтелекту у вибірці молодших підлітків

По-ки	МП р	МУ у	ВП р	ВУ у	ВЕ к	МЕІ	ВЕІ	РЕ	УЕ
МП	1								
МУ	,420**	1							
ВП	,551**		1						
ВУ	,347**	,458**	,483**	1					
ВЕ	-,213*		-,360**		1				
МЕІ	,376**	,638**	,446*	,539**		1			
ВЕІ	,398**	,376**	,677**	,689*	,380*	,507**	1		
РЕ	,783**	,297**	,842**	,566*		,516*	,718**	1	
УЕ	-,279*	,361**		,472**	,385*	,427**	,488**		1
ОЕІ	,514**	,644*	,500**	,698*	,313*	,623**	,846*	,780*	,313**

Примітка: 1) показники емоційного інтелекту МП — розуміння чужих емоцій, МУ — управління чужими емоціями, ВП — розуміння своїх емоцій, ВУ — управління власними емоціями, ВЕ — контроль експресії, МЕІ — міжособистісний емоційний інтелект, ВЕІ — внутрішньоособистісний емоційний інтелект, РЕ — розуміння емоцій, УЕ — управління емоціями, ОЕІ — загальний індекс емоційного інтелекту; 2) ** — $p \leq 0,01$; * — $p \leq 0,05$.

У подальшому для зручності інтерпретувати результати будимо за такою структурою: належність показників до внутрішньоособистісного або до міжособистісного емоційного інтелекту, з позиції усвідомлення, управління та контролю.

Показник внутрішньоособистісного емоційного інтелекту (ВЕІ), що вказує на базову здатність особистості до розуміння власних емоцій і управління ними має тісні позитивні зв'язки з показником «розуміння своїх емоцій» ($r = 0.677$, $p \leq 0.01$), показником «управління власними емоціями» ($r = 0.689$, $p \leq 0.01$), показником «контроль експресії» ($r = 0.380$, $p \leq 0.01$), а також з базовим показником «міжособистісний емоційний інтелект» ($r = 0.507$, $p \leq 0.01$) і його складовими: показником «розуміння чужих емоцій» ($r = 0.398$, $p \leq 0.01$) і показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.376$, $p \leq 0.01$).

Показник міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ), що виявляє базову здатність особистості до розуміння емоцій інших людей і управління ними має тісні позитивні зв'язки з показниками, що є його складовими, показником «розуміння чужих емоцій» ($r = 0.376$, $p \leq 0.01$), показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.638$, $p \leq 0.01$) та складовими внутрішньоособистісного емоційного

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

інтелекту, а саме: показником «розуміння своїх емоцій» ($r = 0.446$, $p \leq 0.01$) і показником «управління власними емоціями» ($r = 0.539$, $p \leq 0.01$).

Крім, цього показник розуміння емоцій (РЕ), що виявляє здатність особистості до розуміння своїх і чужих емоцій, тісно та позитивно зв'язаний з показником «внутрішньоособистісного емоційного інтелекту» ($r = 0.718$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «розуміння своїх емоцій» ($r = 0.842$, $p \leq 0.01$) і «управління власними емоціями» ($r = 0.566$, $p \leq 0.01$). Також даний показник тісно і позитивно зв'язаний з показником «міжособистісний емоційний інтелект» ($r = 0.566$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «розуміння чужих емоцій» ($r = 0.783$, $p \leq 0.01$) і показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.297$, $p \leq 0.01$).

Показник управління емоціями «УЕ», що характеризує здатність особистості до управління своїми та чужими емоціями тісно та позитивно корелює з базовим показником «внутрішньоособистісного емоційного інтелекту» ($r = 0.488$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «управління власними емоціями» ($r = 0.472$, $p \leq 0.01$) і показником «контроль експресії» ($r = 0.385$, $p \leq 0.01$). Даний показник тісно і позитивно корелює з показником «міжособистісний емоційний інтелект» ($r = 0.427$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.361$, $p \leq 0.01$) і негативно корелює з показником «розуміння чужих емоцій» ($r = -0.279$, $p \leq 0.01$).

Також з таблиці 1 бачимо, що показник загального індексу емоційного інтелекту (ОЕІ), який є сумує значень всіх показників опитувальника, має тісні кореляції з показниками базового «внутрішньоособистісного емоційного інтелекту» і базового «міжособистісного емоційного інтелекту» та показниками всіх його складових.

Перейдемо до аналізу таблиці 2, яка демонструє сукупність статистично значущих кореляцій у вибірці батьків.

Таблиця 2.

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками емоційного інтелекту у вибірці батьків

По-ки	МП	МУ	ВП	ВУ	ВЕ	МЕІ	ВЕІ	УЕ
МП	1							
МУ		1						
ВП		,358**	1					
ВУ	-,280*	,580**	,336**	1				
ВЕ		,240*	,247**	,226*	1			
МЕІ	,660*	,657**	,444**	,363**	,234*	1		
ВЕІ		,580**	,808**	,711**	,554**	,502**	1	
РЕ	,772**	,272*	,719**		,231*	,734**	,510**	
УЕ		,635**		,604**	,409**	,432**	,493**	1
ОЕІ		,417**		,453**		,258**	,282**	,440*

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Візуальний аналіз таблиці 2 показує, також наявність безлічі тісних позитивних і негативних інтеркореляцій на високому статистичному рівні значущості ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$).

Показник внутрішньоособистісного емоційного інтелекту (ВЕІ), тісно і позитивно корелює з показниками, що є його складовими: «розуміння своїх емоцій» ($r = 0.808$, $p \leq 0.01$), показником «управління власними емоціями» ($r = 0.711$, $p \leq 0.01$), показником «контроль експресії» ($r = 0.554$, $p \leq 0.01$), а також з базовим показником «міжособистісний емоційний інтелект» ($r = 0.502$, $p \leq 0.01$) і його складовими: показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.376$, $p \leq 0.01$).

Показник міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ), тісно і позитивно корелює з показниками, що є його складовими, показником «розуміння чужих емоцій» ($r = 0.660$, $p \leq 0.01$), показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.657$, $p \leq 0.01$) та складовими внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, а саме: показником «розуміння своїх емоцій» ($r = 0.444$, $p \leq 0.01$), показником «управління власними емоціями» ($r = 0.363$, $p \leq 0.01$) і показником «контроль експресії» ($r = 0.234$, $p \leq 0.01$).

Показник розуміння емоцій (РЕ), тісно та позитивно зв'язаний з показником «внутрішньоособистісного емоційного інтелекту» ($r = 0.510$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «розуміння своїх емоцій» ($r = 0.719$, $p \leq 0.01$) і «контроль експресії» ($r = 0.231$, $p \leq 0.05$). Також даний показник тісно і позитивно зв'язаний з показником «міжособистісний емоційний інтелект» ($r = 0.734$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «розуміння чужих емоцій» ($r = 0.722$, $p \leq 0.01$) і показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.272$, $p \leq 0.05$).

Показник управління емоціями «УЕ» тісно та позитивно корелює з базовим показником «внутрішньоособистісного емоційного інтелекту» ($r = 0.493$, $p \leq 0.01$) та його складовими: показником «управління власними емоціями» ($r = 0.604$, $p \leq 0.01$) і показником «контроль експресії» ($r = 0.409$, $p \leq 0.01$). Також даний показник тісно і позитивно корелює з показником «міжособистісний емоційний інтелект» ($r = 0.432$, $p \leq 0.01$) та його складовим показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.635$, $p \leq 0.01$).

Показник загального індексу емоційного інтелекту (ОЕІ), має тісні кореляції з показником базового «внутрішньоособистісного емоційного інтелекту» ($r = 0.282$, $p \leq 0.01$), його складовими, показником «управління своїми емоціями» ($r = 0.453$, $p \leq 0.01$), а також з базового «міжособистісного емоційного інтелекту» ($r = 0.258$, $p \leq 0.01$), його складовими, показником «управління чужими емоціями» ($r = 0.417$, $p \leq 0.01$).

При порівнянні корелятив емоційного інтелекту молодших підлітків та їх батьків з'ясовано, що діти та їх батьки використовують практично однакові компоненти внутрішньоособистісного і міжособистісного емоційного інтелекту.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Однак, можна відмити, наявність різниць між корелятами, що пояснюють прояви емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їх батьків. Так, у вибірці молодших підлітків не встановлені статистично значущі зв'язки між показниками базового міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ), показником розуміння емоцій (РЕ) та показником контролю експресією (ВЕ); між показником управління емоціями (УЕ) та показником розуміння своїх емоцій (ВП).

У вибірці батьків не виявлені статистично значущі зв'язки між показником міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ) і показником розуміння чужих емоцій (МП); показником розуміння емоцій (РЕ) і показником управління власними емоціями (ВУ); між показником управління емоціями (УЕ) і показниками розуміння чужих емоцій (МП), розуміння своїх емоцій (ВП); між показником загального індексу емоційного інтелекту (ОЕІ) та показниками розуміння своїх емоцій (ВП), чужих емоцій (МП).

Таким чином, отримані результати підтверджують факти, що в підлітковому віці існують складності у розумінні і розпізнанні своїх емоцій, емоцій інших людей та управління ними, дітям ще не вдається достатньо вміло контролювати експресивні прояви своїх емоцій, які формуються протягом життя у взаємодії та спілкуванні з іншими. Як з'ясувалось у батьків базова здатність до розуміння власних емоцій і управління ними не пов'язана з розумінням та управлінням чужих емоцій, а також здібності розуміння своїх та чужих емоцій також не пов'язані з управлінням власними емоціями.

Все це може свідчити про те, що батьки, які прийняли участь у дослідженні, мають недостатньо розвинуті здібності щодо розуміння та управління свого і чужого емоційного стану, почуттів. По всій імовірності, не здатність або не недостатній розвиток зазначених компонентів емоційного інтелекту батьків може позначатися на невмінні дітей молодшого підліткового віку розуміти, розпізнавати й ідентифікувати свої та чужі емоції, щоб підтримувати бажані емоції і контролювати небажані, а також управляти експресивними проявами емоцій (мімікою, жестикуляціями, звучанням голосу) тощо.

Підводячи підсумок отриманим результатам можна зазначити:

1. Уточнено, що емоційний інтелект представляє собою сукупність розумових здібностей, що дають змогу людині усвідомлювати, розпізнавати та управляти і контролювати своїми та чужими емоціями. Емоційний інтелект розвивається на протязі всього життя людини і відображає діалектичну єдність афекту і інтелекту в діяльності і пізнанні світу особистістю.

2. До емпіричного дослідження залучено психодіагностичний опитувальник емоційного інтелекту «ЭМИн», автор Д. Люсин. Загальна вибірка склала 150 осіб, серед яких 75 учнів загальноосвітньої середньої школи у віці від 12 до 14 років та 75 батьків.

3. Встановлені многозначні тісні кореляційні зв'язки між тотожними показниками емоційного інтелекту у вибірках, що вивчаються. При порівнянні корелятивів емоційного інтелекту молодших

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

підлітків та їх батьків з'ясовано, що діти та їх батьки використовують практично однакові компоненти внутрішньоособистісного і міжособистісного емоційного інтелекту. Виявлена наявність різниць між корелятами «розуміння своїх та чужих емоцій», «контролю експресією», «управління своїми та чужими емоціями», що пояснюють особливості у проявах емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їх батьків. Недостатній розвиток компонентів внутрішньоособистісного та міжособистісного емоційного інтелекту батьків позначається на невмінні дітей молодшого шкільного віку розуміти, розпізнавати, ідентифікувати й керувати своїми та чужими емоціями.

Література:

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологии*, 2006. № 3. С. 78–86.
2. Горскова Г. Г. Введение понятия эмоционального интеллекта в психологическую культуру. *Ананьевские чтения: Тез. науч.-практ. конф.* СПб. 2004. 198 с.
3. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования.* Институт психологии РАН Москва, 2004. 236 с.
4. Люсин Д. В. Опросник на эмоциональный интеллект ЭМИн: новые психометрические данные. *Социальный и эмоциональный интеллект: от моделей к измерениям.* Институт психологии РАН. Москва, 2009. 264 с.

РІЗНОВИДИ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Ірина Бринза

*кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Юлія Пархоменко

*магістрантка
соціально-гуманітарний університет
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Залежність, як форма прояву і фіксації аддикції людини (через речовини, поведінку, діяльність тощо) знаходиться в фокусі уваги психологів вже тривалий час. Сьогодні дуже поширено проведення численних емпіричних досліджень на виявлення та вивчення чинників, ознак, різновидів, характеристик різних видів залежності, що демонструє актуальність даної проблематики в сучасності.

Проблемою залежності та аддикцій у психології займається велика чисельність дослідників, серед них: Є. Азарова (2012), О. Ананьєва (2013), О. Акопов (2008), В. Аршинова (2014), Є. Беловол (2011), Р. Борнштейн

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

(2001), О Бродський (2005), Ж. Брюер (2018), Р. Гіршфільда (1997), А. Гоголева (2003), Н. Дмитрієва (2013), О. Змановська (2008), М. Жидко (2006), К. Клементе (2013), О. Котов (2010) І. Колотилова (2011), А. Кочарян (2008), Ю. Клейберг (2007), С. Кулаков (1996), К. Лисецький (2003), О. Литягіна (2003), Л. Левіна (2013), Г. Лозова (2003), О. Макушина (2012), В. Менделевич (2006), Дж. Норкросс (2013), Т. Одарій (2010), С. Осинська (2013), О. Песоцька (2012), С. Піл (2005), А. Пилипенко (2011), Дж. Прохазка (2013), М. Такмакова (2014), С. Смагін (2000), О. Смирнов (2014), Г. Старшебаум (2006), Б. Уайнхолд (2009), Дж. Уайнхолд (2009) та інші.

Аналіз даних робіт показав, що автори не ототожнюють поняття залежність і аддикція. Під аддикцією (addiction) розуміють нав'язливу форму поведінки, яка формує прагнення людини здійснювати певні дії (частіше з відривом від реальності), шляхом штучної зміни свого психічного стану, за рахунок застосування деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримки інтенсивних психічних станів (Менделевич, 2006; Осинская, 2013 та ін.). Поняття залежність (dependence) тлумачать: як баланс між свободою та обмеженнями (Саймон дю Плок, 2020), як постійне і повторюваний прояв поведінкової моделі, яка характеризується чотирма складовими: прогресуванням (або посиленням ступеня тяжкості), заклопотаністю цими діями, видимою втратою контролю, продовженням дій, незважаючи на їх негативні наслідки у довгостроковій перспективі (Walters, 1999).

Мета нашого емпіричного дослідження спрямована на вивчення взаємозв'язків між показниками особистісної залежності або співзалежності, міжособистісної залежності та 13 видами залежностей (аддикцій).

Для дослідження різновидів залежності особистості обрані психометрично надійні та валідизовані методики «Тест міжособистісної залежності» Р. Гіршфільда у адаптації О. Макушиної (2006), «Тест особистісної залежності» Т. Одарій (2010), «Методика діагностики 13 видів залежностей (аддикцій)» Г. Лозової (2003). Об'єктом у тесті міжособистісної залежності виступають відносини з іншими людьми, які охоплені 48 питаннями тесту і об'єднані у чотирьох шкалах: 1) емоційна опора на інших, 2) невпевненість у собі, 3) устрій до автономії, 4) інтегральний показник залежності. Тест особистісної залежності за концепцією авторів-розробників представлено 60 твердженнями, які групуються у п'ять структурних складових: когнітивна, емоційна, мотиваційна, вольова, поведінкова складова, також є загальний показник особистісної залежності, що представляє суму всіх значень складових. Методика діагностики 13 видів залежностей нараховує 70 тверджень: алкогольна залежність, телевізійна залежність, любовна залежність, ігрова залежність, залежність від їжі, релігійна залежність, трудова залежність, залежність від ліків, комп'ютерна залежність, тютюнова залежність, залежність від здорового образу життя, наркотична залежність і показник—

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

загальна залежність. Вибірку склали респонденти у віці 18–59 років обох статей, представників бізнесу м. Одеси і м. Києва.

Застосування методу кореляційного аналізу за К. Пірсоном надало можливість отримати матриці, які проаналізовані і оформлені у таблицях 1 і 2.

У табл. 1, представлені кореляції різновидів залежностей особистості, що побудована на матриці з об'ємом 136 респондентів.

Таблиця 1.

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками особистісної залежності, міжособистісної залежності і іншими 13 видами залежності (аддикцій)

По-ки	М31	М32	М34	34	37	39	310	311	313
О31					-,311*	,327*			
О32	,243*		,310*			,324*			
О33	,252*	,319*	,260*	-,325*		,301*		-,321*	-,243**
О34						,303*			
О35						,316*	,301*		
О36	,235*		,312*			,334*			

Примітка: 1) показники міжособистісної залежності: М31 — емоційна опора на інших, М32 — невпевненість у собі, М33 — устрем до автономії, М34 — інтегральний показник залежності; 2) показники особистісної залежності: О31 — когнітивна складова (установки, переконання), О32 — емоційна складова (емоції, переживання), О33 — мотиваційна складова (потреби, мотиви), О34 — вольова складова (відсутність волі), О35 — поведінкова складова (дії, поведінка), О36 — загальний показник особистісної залежності; 3) показники аддикцій: 34 — ігрова залежність, 37 — релігійна залежність 39 — залежність від ліків, 310 — комп'ютерна залежність, 311 — тютюнова залежність, 313 — наркотична залежність; 4) ** — $p \leq 0,01$; * — $p \leq 0,05$.

Аналіз табл. 1., демонструє наявність неоднозначних статистично значущих кореляцій між показниками особистісної залежності, міжособистісної залежності та аддикціями.

Показник особистісної залежності О31 (когнітивна складова), що вимірює особливий склад мислення особистості, який проявляється в її установках, переконаннях, а саме в не спроможності жити без іншої людини, брати на себе відповідальність, потрібності підтримки зовні, допомоги у прийнятті рішень, вибору та інше, статистично значущо корелює з двома показниками аддикцій: негативно з показником релігійної залежності ($r = -0.311$, $p \leq 0.05$) та позитивно корелює з залежністю від ліків ($r = 0.327$, $p \leq 0.01$).

Показник особистісної залежності О32 (емоційна складова), який оцінює емоції, переживання особистості, що пов'язані з психічними станами гіперактивної занепокоєності, тривоги, дискомфорту за

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

іншого, страху самотності, почуття нещастя, небезпеці якщо поруч нікого немає, позитивно корелює з двома показниками міжособистісної залежності М31- емоційна опора на інших ($r = 0.243$, $p \leq 0.01$) і М34 — інтегральний показник міжособистісної залежності ($r = 0.310$, $p \leq 0.05$) та з одним показником аддикції З9 – залежність від ліків ($r = 0.324$, $p \leq 0.05$).

Показник особистісної залежності ОЗ3 (мотиваційна складова), що діагностує потреби, мотиви особистості, які пов'язані з прихильністю до іншої людини, необхідністю бути рядом з нею, несвідомим бажанням мати надійну для себе турботу і опіку, потребою у фасилітації, статистично значущо позитивне пов'язаний з трьома показниками міжособистісної залежності, серед яких: М31 – емоційна опора на інших ($r = 0.252$, $p \leq 0.01$), М32 — невпевненість у собі ($r = 0.319$, $p \leq 0.05$), М33 — устрім до автономії ($r = 0.260$, $p \leq 0.01$); і неоднозначно пов'язаний з показниками аддикцій: негативно значущо з показниками З4 — ігрова залежність ($r = -0.325$, $p \leq 0.05$), З11 — тютюнова залежність ($r = -0.321$, $p \leq 0.05$), З13 — наркотична залежність ($r = -0.243$, $p \leq 0.01$) та позитивно з показником З9 — залежність від ліків ($r = 0.301$, $p \leq 0.05$).

Показник особистісної залежності ОЗ4 (вольова складова), який вказує на відсутність вольових зусиль особистості у протидії щодо залежності від іншої людини, неможливість протидіяти цій людині, розірвати прихильність до неї, діяти автономне і самостійно, позитивно пов'язаний з такою аддикцією, як З9 — залежність від лікарств ($r = 0.303$, $p \leq 0.05$).

Показник особистісної залежності ОЗ5 (поведінкова складова), що демонструє вчинки та спонукання до контпродуктивного паттерну поведінкової діяльності особистості, постійної залученість у житті іншої людини, неможливості прийняття самостійного рішення без допомоги зовні, позитивно корелює з двома показниками аддикції: З9 — залежність від ліків ($r = 0.316$, $p \leq 0.05$), З10 – комп'ютерна залежність ($r = 0.301$, $p \leq 0.05$).

І, останній показник особистісної залежності ОЗ6, що акумулює всі ці виділенні складові в сукупності відтворюють психічну організацію схильності людини до залежності від іншого індивіду позитивно корелює з двома показниками міжособистісної залежності: М31 — емоційна опора на інших ($r = 0.235$, $p \leq 0.05$), М34 — інтегральний показники залежності ($r = 0.312$, $p \leq 0.05$) та показником аддикції З9 — залежність від ліків ($r = 0.334$, $p \leq 0.05$).

В табл. 2, представлена інформація про статистично значущі кореляції між показниками міжособистісної залежності та 13 видами залежності (аддикції).

Візуальний огляд табл. 2, демонструє наявність чисельних і неоднозначних зв'язків між явищами, що аналізуються. Розглянемо ці зв'язки більш детально.

Показник міжособистісної залежності М31 (емоційна опора на інших), що вказує на спрямованість особистості до орієнтації на емоційну підтримку інших людей, на отримання високої оцінки з їх

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

боку, потреби у близьких людях та тривоги з приводу їх можливої втрати, а також схильності багато чого від них очікувати і чутливості до несхвалення і критики від навколишнього оточення, позитивно корелює з показниками: 31 — алкогольна залежність ($r = 0.248, p \leq 0.05$), 32 — телевізійна залежність ($r = 0.234, p \leq 0.01$), 33 — любовна залежність ($r = 0.442, p \leq 0.01$), 34 — ігрова залежність ($r = 0.251, p \leq 0.01$), 35 — сексуальна залежність ($r = 0.252, p \leq 0.05$), 36 — залежність від їжі ($r = 0.318, p \leq 0.05$), 38 — трудова залежність ($r = 0.290, p \leq 0.01$), 39 — залежність від лікарств ($r = 0.299, p \leq 0.05$), 310 — комп'ютерна залежність ($r = 0.241, p \leq 0.01$), 311 — тютюнова залежність ($r = 0.243, p \leq 0.05$), 314 — загальна залежність ($r = 0.276, p \leq 0.01$).

Таблиця 2.

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками міжособистісної залежності і 13 видами залежності (аддикцій)

По-ки	М31	М32	М33	М34
31	,248*	,244*		,291*
32	,234**	,236**		,259**
33	,442**	,289**	-,211**	,471**
34	,251**	,273**	,225**	,259*
35	,252*	-,385*		
36	,318*	,202**		,275**
37		,280*		
38	,290**	,370**		,280**
39	,299*	,260*	-,260*	,252**
310	,241**	,293*		,201**
311	,243*	,261*	,262*	
312		-,238**	-,243*	
313		,273*	,275*	
314	,276**	,268**		,224**

Примітка: 1) показники міжособистісної залежності: М31 — емоційна опора на інших, М32 — невпевненість у собі, М33 — устрім до автономії, М34 — залежність; показники залежності; 2) показники інших залежностей: 31 — алкогольна залежність, 32 — телевізійна залежність, 33 — любовна залежність, 34 — ігрова залежність, 35 — сексуальна залежність, 36 — залежність від їжі, 37 — релігійна залежність, 38 — трудова залежність, 39 — залежність від ліків, 310 — комп'ютерна залежність, 311 — тютюнова залежність, 312 — залежність від здорового образу життя, 313 — наркотична залежність, 314 — загальна залежність; 4) ** - $p \leq 0,01$; * - $p \leq 0,05$.

Показник міжособистісної залежності М32 (невпевненість у собі), що розкриває сумніви особистості в своїй здатності справлятися з більшістю життєвих проблем, очікування негативних оцінок з боку незнайомих людей, невпевненість в своїх судженнях, і як наслідок, легко поступатися в суперечці, швидко погоджуватися з думкою інших та нерішучість просити кого-небудь про допомогу позитивно корелює з показниками: 31 — алкогольна залежність ($r = 0.244, p \leq 0.05$), 32 — телевізійна залежність ($r = 0.236, p \leq 0.01$), 33 — любовна залежність

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

($r = 0.298$, $p \leq 0.01$), 34 — ігрова залежність ($r = 0.273$, $p \leq 0.01$), 36 — залежність від їжі ($r = 0.202$, $p \leq 0.01$), 37 — релігійна залежність ($r = 0.280$, $p \leq 0.05$), 38 — трудова залежність ($r = 0.370$, $p \leq 0.01$), 39 — залежність від лікарств ($r = 0.260$, $p \leq 0.05$), 310 — комп'ютерна залежність ($r = 0.293$, $p \leq 0.05$), 311 — тютюнова залежність ($r = 0.261$, $p \leq 0.05$), 313 — наркотична залежність ($r = 0.273$, $p \leq 0.05$), 314 — загальна залежність ($r = 0.268$, $p \leq 0.01$) та негативно корелює з показниками 35 — сексуальна залежність ($r = -0.385$, $p \leq 0.05$), 312 — залежність від здорового образу життя ($r = -0.238$, $p \leq 0.01$).

Показник міжособистісної залежності М33 (устрим до автономії), спрямований на визначення рівня прагнення особистості до відособленості, самовизначення своїх позицій, прийняття відповідальності за свої дії і почуття, наявності волі вибору способу поведінки, доречного в даній ситуації незважаючи на вплив оточуючих, негативно корелює з показниками 33 — любовна залежність ($r = -0.211$, $p \leq 0.01$), 39 — залежність від ліків ($r = -0.260$, $p \leq 0.05$), 312 — залежність від здорового образу життя ($r = -0.243$, $p \leq 0.05$), 313 — наркотична залежність ($r = -0.243$, $p \leq 0.05$) і позитивно корелює з показниками 34 — ігрова залежність ($r = 0.225$, $p \leq 0.01$), 311 — тютюнова залежність ($r = 0.262$, $p \leq 0.05$), 313 — наркотична залежність ($r = 0.275$, $p \leq 0.05$).

Показник міжособистісної залежності М34 (загальна залежність), як інтегральний показник тих видів залежності, що представлені у методиці, вказує на потребу особистості в емоційній близькості, любові й прийнятті з боку значущих інших, ригідне прагнення особистості до отримання допомоги і підтримки на тлі постійного відчуття себе як безпорадного, слабкого, залежного від певних ситуацій, а також вказує на невпевненість в собі, почуття тривоги, самотності, відчуття відсутності самодостатності, пасивності в очікуванні подій, і надію про те, що про неї подбають, позитивно корелює з показниками 31 — алкогольна залежність ($r = 0.291$, $p \leq 0.05$), 32 — телевізійна залежність ($r = 0.259$, $p \leq 0.01$), 33 — любовна залежність ($r = 0.471$, $p \leq 0.01$), 34 — ігрова залежність ($r = 0.259$, $p \leq 0.05$), 36 — залежність від їжі ($r = 0.275$, $p \leq 0.01$), 38 — трудова залежність ($r = 0.280$, $p \leq 0.01$), 39 — залежність від ліків ($r = 0.252$, $p \leq 0.01$), 310 — комп'ютерна залежність ($r = 0.201$, $p \leq 0.01$), 314 — загальна залежність ($r = 0.224$, $p \leq 0.01$).

Таким чином, результати кореляційного аналізу демонструють взаємозв'язки між показниками різних видів залежності особистості, в нашому випадку, між особистісною (співзалежністю), міжособистісною та 13 видами аддикцій. Отримані кореляції підтверджують статистичні закономірності у їх прояві, що вказує на феноменологічну близькість цих явищ. Міжособистісна та особистісна залежність особистості має певну сукупність аддиктивних проявів і навпаки, різні аддикції супроводжують міжособистісну та особистісну залежність.

Даний факт, у перспективі, надає можливість у подальшому дослідженні вивчати різновиди залежності особистості з позицій індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

особливостей особистості, статевих, вікових та інших її ознак та відмінностей, а також розробити корекційні, консультаційні та терапевтичні заходи щодо долання різновидів залежності та аддикцій особистості.

Література:

1. Змановская Е.В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения. Москва.: Издательский центр «Академия», 2008. 288 с.
2. Лозова Г.В. Признаки нефармакологических зависимостей Психологические основы педагогической деятельности. СПб ГАФК им. П.Ф. Лесгафта. Петербург, 2003. 20 с.
3. Макушина О.П. Методы психодиагностики зависимого поведения Воронеж: Изд-полиграф. центр. Воронеж, 2012. 75 с.
4. Одарій Т.В. Проблема діагностики суб'єктної аддикції. Матеріали ІІ Всеукраїнського психологічного конгресу Г.С. Костюка. Т. ІІ. ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». Київ, 2010. С – 269-272.
5. Осинская С.А. Современные дефиниции созависимой личности. Вектор науки ТГУ. Выпуск №3, 2013. С. 369-372.
6. Старшебаум Г.В. Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей. Когито-Центр. Москва, 2006. 367 с.
7. Менделевич В.Д. Руководство по аддиктологии. СПб: Речь, 2006. 250 с.
8. Уайнхолд Б., Уайнхолд Дж. Противозависимость: бегство от близости. Пер. с англ. Е. Бабенко, Г. Смолин. СПб.:Аксиома. Каменец Подольский, 2009. 328 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Ірина Василенко

кандидат психологічних наук, доцент

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Анастасія Делькова

магістрантка

соціально-гуманітарного факультету

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

У сучасних дослідженнях простежується інтерес до проблеми психологічного благополуччя особистості, при цьому слід зазначити, що відсутня однозначне розуміння останніх суті цього психологічного феномена, його структурних компонентів, детермінант. Психологічне благополуччя особистості — розглядають, як: позитивну оцінку себе і власного життя; домінуюче психічний стан; сукупність необхідних особистісних ресурсів, забезпечують успішність особистості в системі «суб'єкт-середовище»; спрямованість особистості на позитивне

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

функціонування і результат цієї спрямованості, що виражається в переживанні щастя і задоволеності власним життям.

У динамічних умовах життя досягнення психологічного благополуччя вимагає від особистості активної систематичної роботи, спрямованої на саморозвиток, що забезпечує формування особистісних якостей, які підтримують стабільність її позитивного функціонування.

Благополуччя особистості за самою своєю природою є, перш за все, суб'єктивним. Суб'єктивне благополуччя — узагальнене і відносно стійке переживання, що має особливу значущість для особистості. Суб'єктивне благополуччя (або неблагополуччя) людини складається з приватних оцінок різних сторін його життя. Благополуччя особистості включає в себе ряд складових: соціальний, духовний, фізичне, матеріальне і психологічне благополуччя. Психологічне благополуччя (душевний комфорт) — це злагодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги.

Психологічне благополуччя як наукове поняття ґрунтується на базових теоретичних і методологічних принципах гуманістичної психології. Серед авторів, що займалися теоретичною розробкою питання психологічного благополуччя — Дж. Бюдженталь, С. Джулард, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та інші. Нині проблема психологічного благополуччя стає все більш актуальною, дослідження під керівництвом Е. Дінера, К. Пітерсена, Р. Райна і К. Шелдона.

Інтерес до вивчення проблеми психологічного благополуччя особистості обумовлений появою «позитивної психології» як нової течії в науці, в рамках якого ведуться пошуки відповідей на питання про суб'єктивну природу щастя, благополуччя, задоволеності і їх джерела і фактори (М. Чіксентміхайі, М. Яхода, М. Аргайл, М. Селігман, А. Менегетті, Д. А. Леонт'єв, І. А. Джідарьян, Л. В. Куликов, В. Панкратов і ін.). В якості універсального, узагальнюючого поняття був запропонований термін «психологічне благополуччя особистості» («psychological well-being»), зміст якого обговорювалося і обговорюється дотепер.

Дуже актуальним в контексті евдемоністической підходу є питання про благополуччя існування людини в сучасному суспільстві, де успішна соціальна адаптація часто розходиться з прагненням до самореалізації. Багато авторів (А. Маслоу, В. Франкл, Е. Шостром) поряд з самопізнанням відзначають особливу значимість пошуку людиною можливостей «актуалізує творчого синтезу» між сигналами власного внутрішнього автентичного «Я» і соціальними запитамі; на їхню думку, саме цей шлях веде до психологічного благополуччя.

Е. Фромм виявив екзистенціональну дихотомію між прагненням «мати» і прагненням «бути». «Мати» — прагнення купувати зовні задані цінності і оцінка себе з точки зору відповідності інтерналізованим стандартам. «Бути» — прагнення до реалізації власної особистості і стати тим, ким людина може стати. Е. Фромм виявив, що люди, які прагнуть «бути», частіше виявляються більш щасливими. Це відбувається, швидше за все, тому, що вони не

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

страждають через невідповідність свого становища загальноприйнятим стандартам і орієнтуються на індивідуалізовані цінності.

Не менш відома й інша модель психологічного благополуччя: теорія самодетермінації, розроблена Р. Райаном і Е. Деси, стверджує існування трьох фундаментальних вроджених потреб, які є універсальними. Р. Райан і Е. Деси бачать величезну різницю між самодетермінацією і суб'єктивним благополуччям. Різниця ця полягає в тому, що в їх моделі автономія, компетентність і відносини детермінують психологічне благополуччя.

А. Макгрегор і Л. Літл, проаналізувавши різноманітні показники психічного здоров'я, прийшли до висновку, що поняття психологічного благополуччя слід розглядати як конструкт, що складається з двох елементів: щастя (задоволеність життям, позитивні емоції, негативні афекти) і осмисленість (зв'язаність, цілі та особистісний ріст). Е. Комптон підтримав цю ідею. Він виділив два основні чинники з 18 показників благополуччя, один з яких представляє щастя і суб'єктивне благополуччя і інший — особистісний ріст.

М. Селігман стверджував, що є три шляхи до щастя: жити приємним життям, яке дозволяє отримувати високий рівень позитивних емоцій і задоволення; жити хорошим життям, бути постійно поглинутим цікавими подіями, і жити осмисленим життям, в якій особистісна самоповага є провідним. Останні два способи життя формуються під егідою евдемонічних цінностей. М. Селігман вважає, що евдемоністической можуть вважатися як спрямованість до діяльності або потоку, так і спрямованість до сенсу.

У сучасній психології багатовимірна модель психологічного благополуччя розробляється американською дослідницею К. Ріфф. Багато в чому ця модель ґрунтується на аналізі концепцій різних авторів (Ш. Бюлер, А. Маслоу, Г. Оллпорта, К. Роджерса, Е. Еріксона, К. Юнга та інших). У розумінні «психологічного благополуччя» ми спираємося на К. Ріфф і П. П. Фесенко, які розглядають його як суб'єктивне явище цілісного переживання, яке залежить від системи внутрішніх оцінок самого носія даного переживання і пов'язано з базовими людськими цінностями і потребами, вираженого в відчутті благополуччя, задоволеності собою і власним життям.

Проведений теоретичний огляд як зарубіжних, так і вітчизняних досліджень дозволяє побачити, що в основі психологічного благополуччя особистості лежить суб'єктивна емоційна оцінка людиною себе і свого життя, процес самоактуалізації та особистісного зростання (Е. Дінер, Р. Еммонс, Д. Канеман, Н. Бредберн, К. Ріфф і ін.). Найбільш вдало ці два аспекти синтезовані в шестікомпонентній теорії психологічного благополуччя К. Ріфф. Кожен з шести компонентів зазначеної теорії (самоприняття, позитивне ставлення з оточуючими, автономія, управління навколишнім середовищем, мета в житті, особистісний ріст), будучи показником позитивного функціонування особистості, може досягати різного ступеня вираженості, тим самим

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

визначаючи структуру і інтегральний показник психологічного благополуччя особистості.

Література:

1. Корнилова Т. В. Эксперимент и квазиэксперимент в психологии: учеб. Пособие СПб.: Питер, 2004. 254 с.
2. Куликов Л. В. Детерминанты удовлетворённости жизнью. Ред. В. Ю. Большаков. СПб, 2000. С. 476-510.
3. Пантилеев С. Р. Методика исследования самоотношения. М.: СМЫСЛ, 1993. 32 с.
4. Позднякова Е. Понятие феномена «психологическое благополучие» в современной психологии личности *Психологический журнал*. 2007. №3. С. 24-32.
5. Психология здоровья: учебник для вузов. Под ред. Г. С. Никифорова. СПб: Питер, 2006. С. 607.
6. Селигман М. Путь к процветанию. Новое понимание счастья и благополучия М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. 440 с.
7. Шамионов Р.М. Социальная психология субъективного благополучия личности: монография. 2010. 328 с.

СПЕЦИФІКА ТИПІВ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН

Ірина Василенко

кандидат психологічних наук, доцент

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Анна Дяк

магістрантка

соціально-гуманітарного факультету

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

На сучасному етапі тема міжособистісних відносин є особливо актуальною, адже завдяки аналізу цієї теми можна пояснити багато соціальних проблем суспільства, та окремих особистостей. Будучи невід'ємним атрибутом життя людини, міжособистісні відносини відіграють велику роль у всіх сферах життєдіяльності людини. Проблема відносин між людьми була відображена у працях таких вчених як В. М. Мясищев, Є. П. Ільїн, Е. Фром, О. О. Бодаєв, А. Я. Анцупов, В. В. Ковальов, Л. П. Журавльова, Т. В. Коломієць та інших.

Розвиток індивіда як суб'єкта пізнання інших людей проходить багато фаз і етапів, яким відповідають і глибокі зміни в структурі індивідуальної свідомості. Що людина думає, відчуває і як відноситься до інших людей, свідчать про її загальний розвиток особистості [2, с.13].

Мясищев В. М. писав, що психологічні відносини людини в розвиненому вигляді представляють цілісну систему індивідуальних, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

дійсності. Істотним і характерним є індивідуально виборчий характер зв'язків. З огляду на величезну і вирішальну роль індивідуального досвіду в розвитку діяльності і відносин людини, не можна не підкреслити в той же час, що відносини людини обумовлені суспільно-історичним досвідом, який є основою багатющого внутрішнього світу людини. Психічне життя людини являє ціле, в якому науковий аналіз виділяє окремі сторони, аспекти розгляду. Такими основними сторонами психічного життя є психічні процеси, відносини, стани і властивості особистості [4, с.16].

Ільїн Євгеній Павлович ділить міжособистісні відносини на такі типи: 1) офіційні і неофіційні; 2) ділові та особисті; 3) раціональні та емоційні; 4) субординаційні і паритетні.

Офіційними (формальними) називають відносини, що виникають на посадовій основі і регульовані статутами, постановами, наказами, законами. Це відносини, які мають правову основу. У такі взаємини люди вступають за посадою, а не з особистих симпатій чи антипатій один до одного. Неофіційні (неформальні) відносини складаються на базі особистих взаємин людей і не обмежуються ніякими офіційними рамками [3, с. 220].

Ділові взаємовідносини виникають у зв'язку зі спільною роботою людей. Ними можуть бути службові взаємини, засновані на розподілі обов'язків між членами організації, виробничого колективу. Особисті взаємини — це відносини між людьми, які складаються крім їхньої спільної діяльності, в основі особистих відносин лежать почуття, які люди відчують по відношенню один до одного. Тому особисті взаємини носять суб'єктивний характер. Виділяють відносини знайомства, товариства, дружби і інтимні відносини. Знайомство — це такі відносини, коли ми знаємо людей на ім'я, можемо вступати з ними в поверхневий контакт, поговорити з ними. Товариство — це більш тісні позитивні і рівноправні відносини, що складаються з багатьма людьми на основі спільних інтересів, поглядів заради проведення дозвілля в компаніях. Дружба — це ще більш тісні виборчі відносини з людьми, засновані на довірі, прихильності, спільності інтересів. Інтимні стосунки є видом особистих відносин. Інтимні стосунки — це стосунки, при яких іншій людині довіряється найпотаємніше. Ці відносини характеризуються близькістю, відвертістю, прихильністю один до одного [3, с.221].

Раціональні стосунки — це стосунки, засновані на розумі і розрахунку, вони будуються виходячи з очікуваної або реальної користі від встановлюваних відносин. Емоційні відносини, навпаки, засновані на емоційному сприйнятті один одного, часто без врахування об'єктивної інформації про людину. Тому раціональні та емоційні стосунки найчастіше не збігаються. Так, можна відчувати неприязнь до людини, але вступати з ним в раціональні відносини на благо спільної мети або особистої вигоди.

Субординаційні відносини — це відносини керівництва і підпорядкування, тощо. Нерівноправні відносини, в яких одні люди

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

мають більш високий статус (посаду) і більше прав, ніж інші. Це відносини між керівником і підлеглими. На противагу цьому паритетні відносини означають рівноправність між людьми. Такі люди не підпорядковані один одному і виступають як незалежні особистості [3, с. 221].

Бодалевим А. А. проаналізовано міжособистісну взаємодію у мезовимірі як складний динамічний процес, що розгортається на трьох рівнях. Найнижчим є рівень ситуативної взаємодії. Наступним є рівень узгодженої взаємодії, на якому реалізуються різні види міжособистісних взаємин. Найвищим є рівень значущої взаємодії, на якому функціонують різні види міжособистісних стосунків [6].

До деструктивної міжособистісної взаємодії належать такі форми контактів, які ускладнюють або руйнують стосунки і згубно позначаються на одному чи обох партнерах. Прикладами такого роду контактів можуть бути: агресивна взаємодія, авторитарний стиль спілкування. Навіть мовчання може мати деструктивне забарвлення, особливо тоді, коли воно приховує якусь важливу інформацію або слугує засобом покарання партнера. Чимало особистісних рис характеру людини, таких як хитрість, схильність до наклепів, упередженість, стереотипність мислення, мстивість, цинізм, можуть бути основою деструктивного взаємодії.

Анцуповим А. Я. розглянуто деструктивні установки в міжособистісних відносинах, які ускладнюють взаєморозуміння і заважають побудові конструктивного діалогу та стають чинниками труднощів, у міжособистісній взаємодії [1, с.186].

Розглядаючи різні типи міжособистісних відносини можна зробити висновок, що міжособистісні відносини — зв'язки між людьми, які проявляються в характері і способах міжособистісної взаємодії, тобто взаємних впливів, що надаються людьми в процесі їх спільної діяльності і спілкування. А спілкування можна охарактеризувати як складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуване потребами спільної діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини.

Література:

1. Анцупов А. Я. Социально — психологическая оценка персонала. М.: Юнити Дана, 2006. 303 с.
2. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. М.:, 1982. 200 с.
3. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Спб.: Питер, 2013. 576с.
4. Мясищев В. Н. Психология отношений: Избранные психологические труды. М.: Издательство Московского психо — социального института, 2011. 398 с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: АСТ:, 2009. 635 с.

6. Журавльова Л. Коломієць Т. Структурно — динамічна модель мезовиміру міжособистісної взаємодії. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/30541/1/13.pdf>

СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ АГРЕСИВНОСТІ ТА САМОСТАВЛЕННЯ

Ірина Василенко

кандидат психологічних наук, доцент

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»*

Вікторія Кулик

магістрантка

соціально-гуманітарного факультету

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»*

Агресивність є потенційною характеристикою особистості, яка може проявлятися в агресії, тобто в діях, у поведінці, спрямованій на порушення і навіть руйнування психологічного або фізичного простору іншої людини. Агресія, як дія індивіда та соціальний феномен супроводжує людство в ході його історичного розвитку. Більшістю вчених вважає, що здібність до агресії є невід'ємною якістю особистості, що, агресія, забезпечує реалізацію захисних механізмів, що вона необхідна для захисту особистості в неоднозначних ситуаціях. В той же час агресія як неадекватна поведінка є не протязі усієї історії людства соціальною проблемою і буттєвого, і побутового рівня. Наявність надзвичайно високої концентрації агресії в суспільстві і відсутність однозначного і адекватного наукового визначення цього складного феномена роблять проблему дослідження агресивності, та її особливостей однією з найбільш актуальних проблем сучасного світу, важливим теоретичним та практичним завданням. Агресія, впливає на якість соціального життя і життя кожної людини в соціумі. З огляду на це, важливо розуміти вплив агресивності на самоствалення особистості.

Проблемі агресії та агресивності присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних авторів як Л. Берковіца, А. Бандури, А. Басса, Н. Берона, К. Лоренца, Д. Річардсона, Е. Фромма, Д. Майєрса та ін. (А. А. Реана, И. А. Фурманова, С. Єніколопова, Є. Ільїна, Г.М. Андрєєвої,). Питання вивчення агресії і агресивної, поведінки привертала увагу багатьох авторів, знайшовши відображення в ряді робіт у тому числі і тих що розглядали особливості агресивності та самоствалення особистості.

При аналізі різних поглядів на будову самоствалення можна відзначити, що існує велика різноманітність понять, в яких фіксується зміст цього феномена. Самоповага, симпатія, самоприйняття, любов до себе, самооцінка, самовпевненість, самоприпинення, самозвинувачення — і це не повний перелік термінів, які

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

використовуються для позначення цілісного самоствавлення або окремих його аспектів. Іноді за цими термінами стоять відмінності теоретичних орієнтації дослідників, іноді-різні уявлення про феноменологічний зміст самоствавлення.

Найбільш перспективним у сучасній психології є розгляд самоствавлення як безпосередній представленості у свідомості особистісного сенсу «Я». Тут самоствавлення не базується на оцінці соціальної бажаності сприймається в собі риси, і не є прямим наслідком знання про себе, хоча феноменологічно виводиться з нього. В основу такого підходу покладена ідея про те, що в основі самоствавлення лежить оцінка особистістю свого «Я», власних рис по відношенню до мотивів, які виражають її потреба в самореалізації Панталеєв С. Р.

Самоствавлення в рамках даного підходу розуміється як сформоване в процесі співвіднесення особистістю власних якостей з мотивами її самореалізації. У свідомості суб'єкта самоствавлення семантично оформляється (когнітивна складова) і переживається (емоційна складова). Когнітивна складова самоствавлення у свідомості виражається в суб'єктивному наділення себе рисами, тобто в самосприйнятті, емоційна – у виникненні емоцій, почуттів, спрямованих на самого себе Сарджвеладзе Н. И.

У психології представлена величезна кількість досліджень, в яких встановлено тісний зв'язок між ставленням особистості до себе як до суб'єкта життєвих відносин і її поведінкою Алексеєва А. Н., Анисимова О. М., Кириллов Л. А. У них зазначається, що висока самоповага особистості виступає умовою її максимальної активності, продуктивності в діяльності, реалізації творчого потенціалу Колюшко А.М., впливає на свободу вираження почуття, рівень саморозкриття в спілкуванні. Позитивне стійке самоствавлення лежить в основі віри людини у свої можливості, самостійність, енергійність, пов'язане з його готовністю до ризику, обумовлює оптимізм щодо очікування успішності своїх дій у ситуації невизначеності Карнилова А. П. Люди з позитивним самоствавленням менш поглинені своїми внутрішніми проблемами, набагато рідше страждають психосоматичними розладами. Одним із мотивів, що спонукають людину дотримуватися моральні норми, є її прагнення зберегти позитивне самоствавлення Хекхаузен Х. У той же час негативне самоствавлення є джерелом різних труднощів у спілкуванні, оскільки людина з таким ставленням до себе заздалегідь упевнена в тому, що оточуючі погано до неї ставляться. Проблема гідності, цінності свого «Я» майже повністю поглинає її увагу, у зв'язку з чим рівень активності людини надмірно підвищується, ускладнюючи тим самим вибір адекватного способу взаємодії, її поведінка стає ригідним. Негативне, конфліктне ставлення особистості до себе обумовлює її відхилену поведінку. Актуальність обраної теми полягає в тому, що проблема агресивності є однією з найважливіших проблем, яка насамперед проявляється у самоствавленні особистості. Метою даної

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

статті є розкриття взаємозв'язків між показниками агресивності та самоствавлення.

У ході дослідження для діагностики агресивності були використані: методика «Діагностика показників і форм агресії» А. Басса – А. Даркі, для діагностики самоствавлення був застосований «Опитувальник самоствавлення особистості» (В. В. Столін). Обробка одержаних даних здійснювалася за допомогою кореляційного аналізу. Процедура обробки результатів здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0. Емпіричне дослідження проводилось на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. В дослідженні брали участь слухачі факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами зі спеціальності «Психологія» віком від 25 до 49 років у кількості 57 осіб.

У світлі зазначеного проаналізовано кореляційні зв'язки між показниками самоствавлення та агресивності, був проведений кореляційний аналіз який розраховувався за допомогою програми SPSS 17.0 for Microsoft Windows.

Результати кореляційного аналізу демонструють наявність значущих від'ємних зв'язків між досліджуваними показниками самоствавлення та агресивністю. Показник глобальна самооцінка виявляє від'ємний зв'язок з показником «почуття провини» (ПП) на 5% рівні. Показник аутосимпатія має від'ємні зв'язки з показниками образу ($p \leq 0,05$), почуття провини на 1% рівні та ворожість ($p \leq 0,05$). Показник самовпевненість виявляє від'ємний зв'язок з показником почуття провини на 5% рівні. Показник саморозуміння має від'ємний зв'язок з показником фізична агресія ($p \leq 0,05$).

Таким чином, в результаті кореляційного аналізу виявлено від'ємні значущі кореляційні зв'язки між показниками самоствавлення та агресивністю. Так, негативне ставлення до себе особистості, її низька самоповага може компенсуватися завдяки здійсненню асоціальних вчинків, актів агресії.

Література:

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. 2007. 425.
2. Колышко А.М. Психология самоотношения. Гродно, 2004. 102 с.
3. Пантелеев, С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. 1991. 215 с.
4. Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Прогресс., 1994. 480 с.
5. Столин В.В. Самосознание личности. 1983. С. 284.

ПРОБЛЕМА САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Ірина Василенко

кандидат психологічних наук, доцент

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Олександра Сікорська

магістрантка

соціально-гуманітарного факультету

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Сучасне суспільство пропонує безмежні можливості для розвитку людини і його реалізації в різних областях діяльності. Але пропоновані суспільством можливості одночасно ставлять людини і перед необхідністю постійного вибору, перед необхідністю приймати рішення в складних питаннях, перед проблемою пошуку свого місця в житті і пошуком стратегій здійснення себе. Можливість ефективно вирішувати ці питання безпосередньо пов'язана з самою особистістю, з можливістю реалізації потенційних можливостей, з визначенням своїх бажань, з ресурсним потенціалом, що забезпечує процес самоздійснення.

У психологічній літературі проблема самоздійснення представлена в досить великій кількості робіт. Так, А. Маслоу, В. Франкл, Е. Шостром, Ш. Бюллер, В. І. Слободчиков, Є. І. Ісаєв розглядали даний феномен згідно з самоактуалізацією; К. Роджерс з саморозвитком; К. А. Абульханова-Славська, Л.А. Коростильова, Б.Д. Паригін, Ф. Перлз, Е. Фромм з самореалізацією особистості; К. Хорні, К. Гольдштейн, Ш. Бюллер аналізують самоздійснення в якості предмета самостійного вивчення; Е. Берн, В. М. Дружинін в межах життєвих сценаріїв; В. М. Панферов, В. О. Татенко суб'єктної активності; Д. О. Леонтєв, О. Б. Старовойтенко життєвих відношень і смисложиттєвих орієнтацій; Ф. Ю. Василюк, Т. М. Титаренко, В. Шутс життєвого світу; Л. І. Анциферова, Б. С. Братусь, С. Д. Максименко у концепції особистісного самоздійснення.

Визначаючи змістовно термін «самоздійснення» варто відзначити, що дане поняття так само має різні точки зору з позиції його процесуальності, тобто немає єдиної думки у визначенні його як динамічної (процесу) або як статичної (результату) категорії.

Ф. Перлз, писав, що «кожен індивід, кожна рослина має від народження лише одну мету — актуалізувати себе таким як є». На думку автора, найважливішим критерієм процесу власної реалізації та здійснення свого потенціалу є перехід від опори на підтримку ззовні до опори на власну підтримку, що дозволяє використовувати свій потенціал зростання.

А. Маслоу в своїх роботах пише, що безперервне «прагнення людини до самоздійснення визначає самоактуалізацію. Описуючи самоактуалізуючу особистість, він характеризує її як людину,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

що здійснює свої «можливості» і «покликання», пізнає себе і прагне «до внутрішньої синергії особистості».

За К. Роджерсом, прагнення до здійснення себе є частиною базисного прагнення особистості до актуалізації. Самоактуалізація, на його думку — це «прагнення індивіда розвиватися в напрямку все більшої складності, самодостатності, зрілості, компетентності» і саме самоактуалізація є основним мотивом поведінки людини. На думку автора, на процес самоактуалізації великий вплив робить «процес оцінювання». Той досвід, який оцінюється людиною позитивно, підсилює «Я» і як наслідок повторюється, а при негативному оцінюванні уникає, так як перешкоджає збереженню «Я». Так само автором наголошується, якщо людина відчуває, що він приймається оточуючими, то він розкриває свій справжній внутрішній світ. Все це сприяє самоактуалізації, при відсутності якою у людини виникає тривога і порушення психологічної адаптації.

В. Франкл, розглядає самоздійснення як здійснення сенсу, а самоактуалізація — це побічний продукт цього процесу. Здійснюючи сенс людина здійснює себе: «Лише в тій мірі, в якій ми забуваємо себе, віддаємо себе, жертвуємо себе світу, тим його завданням і вимогам, ми здійснюємо і реалізуємо також самих себе».

Е. Шостром, називає самоактуалізуючу особистість «актуалізатором». Актуалізатору, на думку Е. Шостром, притаманні такі риси, як: чесність і щирість у будь-яких своїх почуттях; усвідомленість (інтерес, здатність самостійно формувати свою думку про життя); свобода вираження своїх потенціалів, спонтанність, відкритість; довіру (віра в себе та інших, прагнення встановити зв'язок з життям і впоратися з труднощами тут і тепер).

Велика увага самоздійсненню, як окремої дефініції в своїх роботах приділяла Ш. Бюлер, розглядаючи даний феномен як вроджене прагнення, орієнтоване на сповнення потенціалів і що є основною рушійною силою життя людини, який може виступати і як процес, і як результат, в залежності від життєвого етапу (віку) людини. Самоздійснення можливо при цілеспрямованому житті, коли людина орієнтована в майбутнє. У своїх дослідженнях Ш. Бюлер вивчала різні сторони життя людини, що б виявити генетичні тенденції до самоздійснення. В результаті досліджень до тенденцій, що детермінують самоздійснення особистості, автором були віднесені: прагнення до задоволення простих, життєво важливих потреб; адаптація до об'єктивних умов середовища; творча експансія; тенденція до встановлення внутрішнього порядку. Поєднання даних чотирьох вроджених тенденцій особистості, визначає шлях людини до самоздійснення.

Слідом за зарубіжними представниками гуманістичної психології роботи вітчизняних психологів С. Л. Рубинштейна, А. Г. Асмолова, Б. С. Братусь, Е. А. Лукіной, Е. В. Галажінського, Н. Ф. Хілько і ін. Також присвячені даній тематиці.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Так, С. Л. Рубинштейн бачить в людині суб'єкта самоздійснення, для якого домінуючою є потреба у продуктивній реалізації всіх здібностей. Так, С. Л. Рубінштейн вважав, що самоздійснення є найпродуктивнішим типом побудови життя, змістом якого є життєвий шлях дійсного суб'єкта, який виробляє осмислене ставлення до життя, відчуття відповідальності за кожний здійснений вибір.

А. Г. Асмолов вважає, що самоактуалізація є ні що інше як самоздійснення, що має своїм джерелом перетворення норм даної культури і творіння в ході контакту зі світом нових норм. Автор переконаний, що самоздійснення особистості є умовою і метою розвитку суспільства.

Б. С. Братусь, визначаючи самоздійснення, дає наступну характеристику — це можливість «повноти свого існування як людини» Запропоноване автором розуміння самоздійснення «відмінно від більшості зарубіжних концепцій, в яких зачіпаються проблеми самоактуалізації, самореалізації справжній його предмет є прилучення до загальної родової сутності, за допомогою ціляспрямованої, активної діяльності суб'єкта» [3, с. 48-49].

Е. В. Четошнікова пише, що проблема «самоздійснення» «зосередилася на вивченні процесів самореалізації, самоактуалізації, самодетермінації, самовизначенні. Всі ці процеси взаємопов'язані, і перш за все тим, що вони розкривають окремі сторони і грані процесу самоздійснення.

На думку К. Абульханової та Т. Березиної, самоздійснення є найвищим результатом та показником розвитку особистості.

С. Д. Максименко розглядає самоздійснення як процес розгортання нужди, яке визначав як «особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини» [4, с. 4].

Так, М. К. Мамардашвілі визначає самоздійснення особистості як «подолання себе» знаходження людини. Автор говорить, що це «шлях такого проходження життя», в результаті якого «ти приходиш до себе і реалізуєш себе». Схожої думки дотримується Л. Г. Брилева, так само розкриваючи категорію «самоздійснення» як постійний «рух». Вона описує його як процес самореалізації і самоактуалізації особистості, що веде людину до саморозкриття, самовдосконалення, перетворення і приводить в екзистенційні глибини сутності людини.

Відмінною від попередніх думок виступає позиція І. А. Трошина, який, досліджуючи в своїх роботах призначення людини, пише про те, що самоздійснення людини являє собою пік людської життєдіяльності, це поняття — результат, досконала категорія людського існування.

На думку І. О. Логінової, самоздійснення виявляється у просторово-часовому розгортанні її реального буття, де вона конститує себе в якості суб'єкта, що активно здійснює втілення властивих йому можливостей в дійсність.

Проте, не дивлячись на різні погляди при визначенні терміна самоздійснення особистості, можна констатувати загальну тенденцію,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

яка позначається в тому, що самоздійснення особистості це розвиток особистості в напрямку самовдосконалення, саморозвитку та наявності високої результативності життєдіяльності.

Література:

1. Абульханова К. А. *Время личности и время жизни* СПб.: Алетейя, 2001. 304 с.
2. Асмолов, А. Г. *Психология личности: М.: Изд-во МГУ, 1990. 367 с.*
3. Братусь, Б.С. *Аномалии личности М.: Мысль, 1988. 304 с.*
4. Максименко С. Д. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. Костюка АПН України. Вип. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С. 3-19.*
5. Маслоу, А.Г. *Мотивация и личность СПб.: Евразия, 1999. 478 с.*
6. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии СПб.: Питер, 2002. 720*

АКТИВІЗАЦІЯ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЇЇ СВІДОМОСТІ

Олексій Гаврилов

*магістрант факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Наук. керівник — доц. Кічук А.В.*

Аналіз психологічних досліджень, присвячених вивченню когнітивної сфери особистості, засвідчують про її виключне і специфічне значення у контексті процесу розвитку самосвідомості. Зауважує у цьому зв'язку М.В. Фаликман: «Якщо взяти весь проміжок часу існування людини за стрічку довжиною 1 метр, то 99 сантиметрів людина прожила в кам'яному віці і лише 1 — при стрімкому розвитку суспільства». Оскільки у ХХІ столітті швидкість розвитку людства неймовірно висока, то процес пізнання інформації та її вплив на людину як особистість постає одним із проблемних питань сьогодення. Знаходження факторів впливу на особистість, визначення шляхів для виокремлення найрезультативніших для орієнтації особистості у потоці інформаційного «буму» є надзвичайно актуальною проблемою.

Як відомо, рушійні сили психічного розвитку особистості лежать у площині протиріч між постійно змінними потребами людини та реальними можливостями їх задоволення. Д.Т. Долматов зазначає, що рушійна сила розвитку — боротьба протиріч, які уподібнюються до того «вічного двигуна», який дає невичерпну енергію до постійних перетворень та оновлень, вона проявляється в біологічних та соціальних закономірностях розвитку. Не є винятком і пізнавальні процеси. Спираючись на результати досліджень науковців, пріоритетним є значення когнітивних процесів, адже саме їх розвиток

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

впливає на формування її свідомості. Вчені здебільшого єдині у визнанні, що свідомість — це той «стрижень», навколо якого розвивається особистість.

Аналіз наукових джерел доводить, що існує велика кількість визначень «свідомості», нам видається влучним те, яке пропонує дослідниця Т.В. Чернігівська: «свідомість — це частина усвідомлення самого себе» [9].

Необхідно враховувати, що свідомість не вирішує проблеми пізнання особистістю світу і отримання істини, а виступає, як слушно зауважує С. Ф. Сергєєв «в ролі арбітра, що регулює інформаційно-сміслову поле суб'єкта. В еволюційному плані свідомість створює і підтримує в часі картину світу, визначає при цьому важливу роль мультимодального сенсорного досвіду людини. Синхронізація сенсорних каналів веде до появи у суб'єкта почуття присутності в світі і одночасно служить критерієм інтеграції формованої предметної картини світу» [6].

На думку В. М. Аллахвердова, свідомість «поводиться так, як ніби намагається вгадати правила, за якими грає природа, а потім організовує діяльність з перевірки своїх припущень і часто по підгонці реальності до цих припущень» [2].

В ході проведеного теоретико-методологічного аналізу нами були виділені найважливіші фактори, що впливають на процес формування свідомості сучасної молоді. Це, по-перше, цінності суспільства; по-друге, вплив медіа; по-третє, ступінь вільного доступу до інформації.

До того ж, як засвідчує саморефлексія педагогічного досвіду особистості, у багатьох випадках авторитет дорослих не є вирішальним у прийнятті рішень та не впливає на свідомість молоді; нерідко рівень довіри до авторитету дорослого регламентується ступенем вимогливості до особистості молодої людини.

Психологічною наукою встановлено, що особистість формується в процесі свого історичного розвитку на основі здебільшого здобутого досвіду. Доведено, що складниками сфери пізнання особистості виступають:

- можливості концентрувати увагу та тривалості її стійкості протягом часу;
- сформоване відчуття та сприйняття навколишнього середовища;
- ресурсність щодо запам'ятовування інформації та її відтворення;
- здатність до роздумів та пізнавальної самостійності й інтелектуальної ініціативи.

Слід зауважити на встановленому психологами положенні про те, що саме увага є одним із головних складників у процесі пізнання особистістю. Йде мова про фізіологічний механізм, який називається «осередком оптимального збудження». Дійсно, практика підтверджує, наскільки легше запам'ятовувати те, що «підпадає» під вплив уваги.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Встановлено (зокрема, Н.Ф. Добриніним), що засвоєння знань проходить легше та відбувається чіткіше при стійкій та зосередженій увазі; свідоме або несвідоме зацікавлення у певному пізнавальному матеріалі значно поліпшує стійкість та концентрацію уваги. Якщо людина проявляє інтерес до здобуття певної інформації та об'єктів, вона, як правило, зосереджується на них, не зважаючи на перешкоди (абстрагується від того, що не пов'язане з метою діяльності, переборює відвертання, опановує свою увагу). Встановлено, що, з одного боку, увага має продуктивний час приблизно 15-20 хвилин та протягом однієї секунди може переключатися 3-4 рази, а з іншого — під час пізнання увага набуває певні властивості: стійкість, концентрацію, об'єм, розподіл, переключення, коливання.

У зв'язку із зазначеним, привертає своєю актуальністю зауваження вітчизняного педагога-класика XIX століття К. Д. Ушинського, який називав увагу «дверима, через які входять всі наші знання».

Видатний психолог Б.Г. Ананьєв, досліджуючи когнітивну сферу особистості 18-35 років показав, що у 14.2% людей цього віку має місце період застою психічного розвитку; при цьому тривалість таких періодів не перевищує 2-3 роки. Вчений визначив, що провідним психічним процесом постають відчуття. Йдеться про відображення окремих ознак і властивостей предметів, які впливають на органи чуття. Не випадково відмітимо класичне положення Я.А. Коменського, яке і нині вважається «золотим правилом» дидактики: «Усе, що тільки можливо, надавати для сприйняття відчуттями: видиме для сприйняття — зором; те, що можна чути, — слухом, запахи нюхом; те, що належить брати на язик, — смаком; доступне огляду — шляхом огляду» [4].

Не менш складним психологічним процесом є сприйняття, в якому відображаються предмети в цілому, по всій сукупності їх властивостей і ознак. Адже сприйняття характеризується низкою властивостей — осмисленістю, цілісністю, апперцепцією, вибірковістю.

З-поміж вищезазначених явищ когнітивної сфери особливою визнано роль пам'яті особистості. В залежності від того, як запам'ятовуються та відтворюються людиною основні види пам'яті й залежить врешті-решт динаміка процесу її навчання. Наприклад, психологи, вивчаючи пам'ять у молоді, встановили, що запам'ятовування матеріалу та розвиток різних видів пам'яті залежить від установок та способів запам'ятовування. Справа в тому, що у фізичному плані пам'ять – це утворення тимчасових нервових зв'язків, а також їх відновленні та закріпленні в головному мозку людини; запам'ятовування й зберігання ґрунтуються на утворенні та закріпленні тимчасових нервових зв'язків, забування — на їхньому гальмуванні, відтворення — на їхньому відновленні.

Відмітимо, що у сучасній психології Пам'ять має багато видів та поділяється за наступними критеріями:

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

- залежно від того, що запам'ятовується і відтворюється; в залежності від провідного виду діяльності, пам'ять розподіляють на рухову, емоційну, образну, словесно-логічну;
- за тривалістю закріплення і збереження матеріалу; отож розглядають короткочасну й довгочасну види пам'яті;
- залежно від того, як процеси пам'яті включаються в структуру діяльності, як вони пов'язані з її цілями та засобами; відтак розрізняють мимовільну та довільну;
- за усвідомленням змісту матеріалу, який підлягає запам'ятовуванню, виокремлюють смислову й механічну.

З урахуванням сучасних теоретичних уявлень про когнітивну сферу особистості, естонським вченими вивчались зокрема, деякі аспекти, пов'язані із роллю пам'яті у пізнавальній діяльності студентства. Так, у Тартуському університеті методом анкетування було досліджено якими саме прийомами користуються студенти задля вдосконалення своєї пам'яті. Установлено, що кожний другий з опитуваних (56%) користується здебільшого механічними методами у запам'ятовуванні (тобто повторюють безперервно одне і теж; епізодично використовуючи логічну систему запам'ятовування); цікавим є те, що опитуванні студенти не виявляють бажання змінювати прийоми запам'ятовування.

Окрім зазначеного, суттєвим визнана й роль мислення як одного з провідних процесів розвитку особистості. Адже мислення людини функціонує і проявляється в єдності з його мовою. А за допомогою мови людина і вивчає навчальний матеріал, і спілкується, і виявляє вплив на оточуючих. Встановлено, чим активніше люди здійснюють усну, письмову, монологічну та інші види мови, тим вищий рівень їх пізнавальних можливостей та свідомості [5].

Активізація процесу мислення пов'язана із здатністю особистості до аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування.

Відтак, діяльність мислення є провідною та слугує не лише для вирішення питань, але й для їх постановки.

Когнітивну сферу особистості утворює також уява. Це процес створення нових образів, додавання або віднімання, на основі її попереднього досвіду та знань. Прикметно, що, спостерігаючи за дітьми дошкільного віку, дуже поширеним прийомом уяви постає аглютинація, тобто уявне поєднання різних, звичайно не об'єднаних якостей, деталей, частин або явищ. Ось чому іноді діти навіть починають вірити в те, що вони собі уявили. В дорослому ж віці, у вигляді так званого поєднання функцій, аглютинація виступає як один із прийомів технічної творчості, винахідництва та слугує тим чинником, який дає змогу «прориву» в науці та розвитку на покоління вперед у певних галузях. Зауважимо на одному прийомі творчого образу — аналогії. Йдеться про процес, який активно використовується у технічній творчості та базується на побудові чогось нового на основі реально існуючої дії.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Отже, розглянуті когнітивні процеси розвитку особистості формуються та розвиваються впродовж життєвого шляху. Причому варто розуміти взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємозумовленість, котрі існують між кожним із окреслених когнітивних процесів (наприклад, між об'ємом пам'яті і акцентуванням уваги і показниками мислення; мислення і мова впливають на динаміку відчуттів, сприйняття, пам'яті і інших процесів; сприйняття стає обдуманим і контролюючим, пам'ять — логічною і управляючою, уява – більш глибокою).

Перспективи подальших наукових пошуків ми вбачаємо у поглибленні психологічних уявлень про засоби активізації когнітивних процесів — передумови розвитку свідомості особистості.

Література:

1. Абрамов Г. С. «Практическая психология». Москва, 1977 г.
2. Аллахвердов В.М. Когнітивна психологія свідомості. *Вестник СПбГУ*. Вып. 2. Санкт-Петербург, 2012. С. 50-59.
3. Білінська О.О. «Актуальні проблеми психології». *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Том 10. Випуск 51. Київ, 2016. С. 36-47.
4. Сліпич Ю.В. ««Золоте правило дидактики» Я. А. Коменського в сучасній мистецькій освіті. *Педагогічний альманах*. Випуск 34. 2017.
5. Петровский А. В. Основы педагогики и психологии высшей школы. Под ред. Академика ВПН СССР. М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. С.303.
6. Поплавська А.П. «Актуальні проблеми психології». *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Том 1. Випуск 51. Київ, 2019. С 17-22.
7. Сергеев С.Ф. Психологічні аспекти проблеми інтерфейсу в техногенному світі. *Психологічний журнал*. Т. 35. № 5. 2014. С. 88-98.
8. Сергин В.Я. Сознание и мышление: нейробиологические механизмы. *Психологический журнал. Международного университета природы, общества и человека «Дубна»*. № 2. 2011. С. 7-34.
9. Черниговская Т.М. Языки сознания: кто читает тексты нейронной сети? *К 80-летию В. А. Лекторского*. РОССПЭН, Москва, 2012. С. 403-412.

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНА САМОТНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

Яна Денисова

*студентка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник — викл. Прокоф'єва Л.О.*

Самотність — одна з найгостріших соціальних проблем, яка зачіпає початкові основи людського буття. Феномен самотності має багатовікову історію і супроводжує людство на кожному етапі її

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

існування. При цьому самотність буває різних видів і різного ступеня прояву.

З античних часів існує двояке ставлення до самотності. З одного боку, вчені розглядають її як позитивне явище в житті людини (самотність як детермінанта креативної діяльності), з іншого боку, бачать в неї негативний характер – як причину деструкції особистості [8, с. 480].

Самотність як складний соціальний феномен є об'єктом вивчення філософії, психології, соціології, антропології, соціальної філософії та інших наук. Питання самотності людини та пошуку взаєморозуміння, найглибшого відображення духовного тепла було знайдено у працях філософів-екзистенціалів та їх попередників Й. В. Гете, Н. Е. Покровського, Ж.-Ж. Руссо, О. І. Титаренко, Н. Н. Трубникова, Н. В. Хамитова, Г.І. Цімермана та інших; зарубіжних учених — Е. Еріксона, Д. Майерса, Е. Фромма, та інших, а також вітчизняних — К. О. Абульханової, Н. В. Бабанової, О. В. Данчевої, І. С. Конна, О. С. Олейникової, В. І. Силаєвої, Н. Є. Харламенкової, та багатьох інших.

Нині поняття «самотність» має велику кількість різноманітних трактувань. У новітньому філософському словнику самотність трактується як «стан і відчуття людини, що знаходиться в умовах реальної чи уявної комунікативної депривації», тобто в стані ізоляції від суспільства, в результаті чого особистість відчуває розрив соціальних зв'язків, почуття незадоволеності від спілкування і т. д. [5, с.337]. Данні знання можна розділити на два основні наукові підходи при вивченні феномену самотності — як індивідуальний та соціальний [4, с. 230].

Спочатку самотність була якоюсь абстрактною філософською категорією, яка означала спосіб уникнути реальності з метою самовдосконалення. Самотність була носієм творчого початку людської душі. Якоюсь мірою це сприяло появі такого психологічного методу, як інтроспекція (самоаналіз).

На початку 20 ст. відбулися значні зміни в суспільстві, що супроводжуються соціально-економічними змінами, зміною усталених психологічних стереотипів та ціннісної орієнтації особистості, що призвело до різних наслідків, зокрема особливо гостро постала проблема соціальної самотності [7, с. 408].

Т. І. Гольман зазначає що, становлення ринкових відносин, формування інституту приватної власності супроводжувалися насильницькою ламкою соціальних відносин, психології та масової свідомості людей, що призвело до деформації самосвідомості населення. Особливість соціальної самотності полягає в тому, що як у окремого індивіда, так і у цілих шарів суспільства рвуться зв'язки з оточенням, в якому і завдяки якому, протікало їх життя, коли вони усвідомлювали себе повноцінними членами соціуму. Психоемоційна напруженість, що виявляється в динаміці масової свідомості, відображає процес посилення соціальної самотності: зростання страху, усвідомлення безсилля, втрата зв'язку з суспільством, віри в

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

завтрашній день. Самотність як переживання викликається безліччю причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, які залежать як від мікросередовища, так і від макросередовища [3, с. 401].

Згідно Н. П. Романової, І. І. Осинському, в ХХ ст. позначається соціологічний підхід до вивчення самотності, який трактує цей феномен як «явище типове, властиве широким і найбільш різноманітним верствам населення» [5, с. 450].

Самотність як негативне явище сучасного суспільства активно досліджується в працях західних філософів і психологів [2; 5; 7 та ін.]. Крім глибинного дослідження природи соціальної самотності вченими наводяться інші типи самотності, які можливо тлумачити і як індивідуальні прояви даного стану, і як різновид соціальної самотності.

Р. Вейс, родоначальник інтеракціоністського підходу в дослідженні феномену «самотність» [2, с. 467], вводить такі поняття, як «емоційна самотність» і «соціальна самотність». В його працях самотність трактується як «стан, викликаний відсутністю тісної інтимної прихильності». Слід зазначити, що слово «прихильність» має на увазі наявність певного зв'язку між людьми або залежності. Соціальну самотність Р. Вейс визначав як «відсутність доступного кола спілкування і задоволення соціальних зв'язків. Почуття вигнання, неприйняття і т. п. є основними формами її вираження. Такий тип самотності болісний і супроводжується різноманітними негативними емоціями – відчуттям нудьги, смутку, відчаю, пригніченості, жалості до себе, знедоленої людини, неповноцінності». [2, с. 271].

У процесі дослідження феномену самотності західними вченими висунуто безліч класифікацій, які визначають сутність даного явища. Наприклад, У. Садлера висуває чотири виміри самотності, які представлені в нерозривному зв'язку: 1) космічний; 2) культурний; 3) соціальний; 4) міжособистісний [9, с. 524]. Космічним виміром самотності позначається самосприйняття людини в світі, сенс існування на землі, віра в долю і т. п. Культурна самотність проявляється у людей, які відчувають, що їх зв'язок з власною культурною спадщиною порвана або загальноприйнята культура неприйнятна для їх внутрішнього світу. Соціальне і міжособистісне вимірювання самотності орієнтовані на зв'язку, відносинах, взаємодії індивідів і груп. Соціальна самотність вченим трактується наступним чином: поняття «соціальна», в першу чергу, можна застосувати до особливих груп в суспільстві, а не до суспільства в цілому. До даного типу самотності можна віднести форми соціальної ізоляції, такі як позбавлення членства в групі, неприйняття групою. В результаті, поки людина відчуває соціальну самотність, її самосприйняття набуває негативних відтінків: з'являється почуття неціненості, непотрібності. Соціальній самотності можуть сприяти такі фактори, як роздробленість суспільства разом зі зростаючою соціалізацією, невизначеність традиційних соціальних кордонів, розпад традиційних груп і їх коротке життя, груп, що мають ієрархію соціальних позицій, а також чіткий розподіл ролей в них. Міжособистісну самотність У. Садлер пов'язує з

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

втратаю глибокого спілкування з іншою людиною. Невміння будувати взаємини в процесі спілкування, встановлювати довірчі відносини з іншими людьми ведуть до даного типу самотності [9, с. 530].

Інша позиція у визначенні поняття «самотність» і її класифікації проглядається в роботі американських дослідників Д. Перлман і Л. Е. Попелу «Лабіринти самотності» [6, с. 261]. Вчені висувають вісім теоретичних підходів до вивчення феномену самотності, класифіковані на наступні групи: психодинамічні, феноменологічні, екзистенційні, соціологічні, інтеракціоністського, когнітивні, інтимні і теоретико-системні. У контексті даного дослідження найбільший інтерес представляють соціологічний, інтимний підходи.

Представниками соціологічного підходу є К. Боумен, Д. Рисмен, Ф. Слейтер, Н. П. Романова, І. І. Осинський [1, с. 272]. К. Боумен висунув три причини, що сприяють посиленню самотності в сучасному світі: 1) ослаблення зв'язків в первинній групі; 2) збільшення сімейної мобільності; 3) збільшення соціальної мобільності.

Інакше інтерпретують поняття «самотність» такі вчені, як В. Дерлега і С. Маргуліс. «Інтимність» і «саморозкриття» є ключовими поняттями в тлумаченні феномену самотності. Відповідно до розробками Вейса, вони припустили, що соціальні відносини сприяють досягненню індивідом різних реальних цілей. Самотність ж обумовлено відсутністю відповідного соціального партнера, який міг би сприяти досягненню цих цілей.

Інтеракціоністська точка зору представлена Р. Вейсом [2, с. 453]. Досліджуючи природу самотності, вчений виділив дві причини появи даного феномена: 1) самотність як продукт інтерактивного впливу фактора особистості або фактора ситуації; 2) розгляд самотності щодо соціальних відносин, таких як прихильність, керівництво і оцінка, тобто самотність як результат недостатності соціальної взаємодії індивіда, яке задовольняє основні соціальні запити особистості.

Залежно від відмінності афективних реакцій Р. Вейс виявив два типи самотності:

- емоційна самотність як результат відсутності тісної інтимної прихильності, такий як любовна чи подружня. Емоційно самотня людина здатна відчувати неспокій, тривогу і порожнечу;
- соціальна самотність як відповідь на відсутність значущих дружніх зв'язків або почуття спільності. Соціально самотня людина переживає тугу і почуття соціальної маргінальності.

Таким чином, відзначимо, що зарубіжні вчені, досліджуючи сутність самотності, відзначали її соціальну природу.

Також зростає інтерес до вивчення феномену самотності, що, на думку, Ж. В. Пузанова, пов'язане з посиленням індивідуалізму, ослабленням зв'язків первинної соціальної групи, класовим роздробленням всередині суспільства. Тлумачення самотності як соціального явища позначено в різних сучасних класифікаціях даного поняття. Наприклад, Г. Р. Шагівалеєва на основі дослідження

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

особливостей переживання самотності студентами виділяє наступні причини самотності [7, с. 432].

1. Причини, які виходять від самої особистості: а) усвідомлене і цілеспрямоване прагнення людини до самотності; б) схильність до самотності, обумовлена наявністю певних рис характеру, що ускладнюють комунікацію, і підтримка близьких відносин з людьми.

2. Причини, які виходять від інших людей (ігнорування, уникнення, насильницьке ув'язнення та ін.).

3. Причини, що випливають з збігу обставин (об'єктивна ізоляція, яка не залежить ні від самої особистості, ні від інших людей).

I. Ялом представляє класифікацію самотності в залежності від типу ізоляції: — викликане соціальною ізоляцією — відсутність доступного кола спілкування людей, здатних задовольнити потребу в спілкуванні як такому, в міжособистісних контактах; — викликане емоційною ізоляцією — внаслідок відсутності прихильності до конкретної людини або тоді, коли людина відокремлює свої емоції від спогадів про подію і стає нездатним до близьких стосунків з іншими людьми [3, с. 415].

I. С. Кон пропонує наступну класифікацію самотності [5, с. 348]:

1) тимчасове, минуще відчуття самотності і супутнє йому пригнічений настрій як природне явище людського життя; відчувати таке відчуття здатний кожен індивід;

2) ситуативна самотність, має залежність від життєвих обставин: різка зміна умов життя і кола спілкування (зміна місця проживання, навчання або роботи), поява незадоволеною потреби в любові, втрата близьких, охолодження або розпад колись значущих особистих відносин і т. Д. З плином часу таке самотність зазвичай проходить, поступаючись місцем новим стосункам і емоційним уподобанням;

3) хронічна самотність, що ставить за людину постійно і сприймається ним самим як властивість власного характеру.

Таким чином, слід зазначити, що в даний час є безліч зарубіжних і вітчизняних наукових досліджень з проблеми самотності, що дозволяє подивитися на досліджуваний феномен з різних сторін.

Отже, самотність — категорія, що має досить складну і суперечливу природу. У сучасній науці існує безліч визначень даного феномену, що дозволяють охарактеризувати її як «стан соціальної ізоляції». Соціальна самотність є наслідком економічних перетворень, що торкнулися суспільства в цілому, в зв'язку з чим інтерес вчених концентрувався на дослідженні даного явища.

Таким чином, самотність досліджено з різноманітних точок зору: наводяться причини самотності, розробляються класифікації, підходи, виділяються ознаки самотності. Самотність як соціальний феномен має місце в дійсності як відповідь на що відбуваються соціально-економічні, політичні та ін. Перетворення, оскільки крім творчих моментів вони мають і руйнівні наслідки, такі як індивідуалізм, урбанізація, ослаблення міжособистісних відносин, ломка традицій і т. д. Наслідком цього є нездатність окремої особистості, а іноді й цілої

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

соціальної групи пристосуватися до швидких змін ритмам життя, що сприяє посиленню почуття самотності, яке, в свою чергу, є якоюсь «захистом» від відбувалися і відбуваються соціально-історичних подій.

Література:

1. Бодалев А. А. Личность и общение. М.: Педагогика, 2000. С.272-286.
2. Вейс Р. С. «Вопросы изучения одиночества». Сб. статей «Лабиринты одиночества». М.: Прогресс, 1989. С. 450-471.
3. Гримак Л. П. Одиночество. СПб : Изд-во Питер, 2000. С. 401-416.
4. Долгинова О. Б. Изучение одиночества как психологического феномена. *Практическая психология*. 2000. №4. С. 230-245.
5. Кузнецов О. Н., Лебедев В. И. Психология и психопатология одиночества. М.: Медицина, 1972. С. 337-350.
6. Пепло Л., Мицелии М., Морали Б. Одиночество и самооценка. В кн.: Самосознание и защитные механизмы личности. Самара: Изд. Дом «Бахрах», 2003. С. 261-281.
7. Покровский Н. Е., Иванченко Г. В. Универсум одиночества: социологические и психологические очерки. М.: Логос, 2008. С. 408-432.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Прогресс. Универс, 1994. С. 480-489.
9. Садлер У. А. и Джонсон Т. Б. От одиночества к аномии. Лабиринты одиночества : Пер. с англ. Сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. М.: Прогресс, 1989. С. 524-530.

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ

Валерія Древаль

*студентка факультету іноземних мов
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник — викл. Жоха С.П.*

Проблема життєстійкості особистості сьогодні виходить на передній план наукового осмислення не випадково. Високий темп сучасного життя з умовами, які постійно ускладнюються, пред'являє підвищені вимоги до людини, перевіряє її на міцність, «живучість» (Л. Олександрова, Д. Леонт'єв), життєстійкість. Безумовно, ступінь життєстійкості особистості багато в чому залежить від її ресурсів.

Поряд з поняттям «ресурс», в психологічній літературі часто використовується поняття «потенціал». Потенціал (від латинського *potentia* — сила) — джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення певної мети [3, с. 1058].

Д. Леонт'єв особистісний потенціал представляє як інтегральну характеристику особистісної зрілості, що відображає міру подолання особистістю «самої себе», завдань і обставин. Е. Зеєр розглядає

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

особистісний потенціал як ресурсні можливості професійного розвитку людини, його здатність до успішного здійснення професійної діяльності, яка «обслуговується» особистісним потенціалом.

Метою нашого дослідження є вивчення психологічних підходів до вивчення життєстійкості, її психологічних аспектів та механізмів життєздатної особистості.

Завдання нашого дослідження: проаналізувати існуючі поняття життєстійкості у психологічній науці.

Аналіз зарубіжної наукової літератури дозволяє виділити наступні напрямки теоретичного осмислення життєстійкості:

1) життєстійкість як можливість індивіда пристосуватися до недавно випробуваних або постійно впливаючих на нього різних стресорів. В контексті даного напрямку дослідження орієнтовані на вивчення таких особистісних якостей, як рівень самооцінки, самовладання, почуття гумору, що сприяють росту людини при виникненні труднощів і їх подоланні;

2) вивчення факторів ризику життєстійкості. Життєстійкість визначається як здатність людини «взяти верх» над проблемою, незважаючи на несприятливі обставини, а також продовжити свій розвиток ще на більш високому рівні. З точки зору даного підходу дослідження переважно орієнтовані на дітей з груп високого ризику і спрямовані на виявлення факторів, які допомагають або перешкоджають досягненню певного успіху в житті;

3) життєстійкість як специфічна особистісна риса, що означає ефективне подолання і досягнення людиною хороших життєвих результатів [1; 2; 4].

Таким чином, життєстійкість визначається не тільки як здатність людини, що володіє певними індивідуальними особливостями, умінням протистояти різним травмуючим ситуаціям, таким як нещасні випадки, стихійні лиха, хвороба або смерть близьких людей, а й звертати їх на благо власного особистісного зростання.

С. Мадді визначає поняття життєстійкості через створену ним модель узгодженості: варіант активації. С. Мадді виділяє людей з високим і низьким рівнем активації. Висока активація означає високий рівень збудження, жвавості, енергійності, напруженості, активності (діяльність, ініціативність). Люди з низькою активацією пасивні неуспішні. Життєстійкість як внутрішній, ключовий ресурс особистості сприяє активному подоланню труднощів і ефективної адаптації. Вона дозволяє впоратися з відчаєм, відчуттям безпорадності і втратою сенсів [5].

Як пише Л. Олександрова, «Hardy» — винослива, стійка, загартована людина, тому що «Hardiness», згідно перекладу — витривалість, фортеця, здоров'я, підвалина, стійкість, сміливість, безстрашність» [1]. В підсумку поняття означає психологічну живучість, розширену ефективність людини, яка виявляється в її зацікавленості в те, що відбувається, розумний вплив на себе і

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

прийняття ризику, а також являється показником психічного здоров'я людини.

«Hardiness» — риса особистості, що дозволяє справлятися зі стресом ефективно і завжди в напрямку особистісного росту [1]. Таким чином, життєстійкість – особистісна установка, що лежить в основі екзистенціальної відваги або «мужності бути». Д. Леонт'єв вважає, що життєстійкість як риса особистості характеризується мірою подолання особистістю заданих обставин, а в кінцевому рахунку — ступенем подолання особистістю самої себе [4].

Поняття «життєстійкість», що використовувалося вітчизняними дослідниками, було введено Д. Леонт'євим, за своїм лексичним значенням ближче до англійських слів *vitality* (здатність) і *resistance* (опір, життєстійкість), ніж до *resilience* (життєстійкості).

Крім того, в науковій літературі спостерігається певний дисонанс в трактуванні понять життєздатності та життєстійкості. Так, одні дослідники вважають, що життєздатність має ширше значення, ніж життєстійкість, тому життєстійкість є важливою складовою в структурі життєздатності. Відповідно до цієї точки зору, життєздатність — це не просто якийсь потенціал особистості, ресурс її розвитку, який надає позитивний або негативний вплив на її адаптацію, а й інтегративна система властивостей, що є необхідною умовою для самоконтролю і продуктивної адаптації особистості.

Дослідження життєстійкості в працях вітчизняної наукової думки представлені в наступних напрямках: життєстійкість в структурі особистості, а також як екзистенціальна проблема.

Життєстійкість визначається як:

- риса особистості, інтегральна характеристика, психологічна властивість, певна система навичок і установок, система принципів і переконань, здатність;
- життєстійкість як прояв інтегральної індивідуальності;
- життєстійкість як ресурс;
- життєстійкість з точки зору психічного розвитку.

Життєстійкість виступає в якості критерію психічного розвитку, а також фактору захисту і розвитку[1;4].

Життєстійкість особистості, в розумінні Р. Рахімової, це сукупність ціннісних установок і диспозицій, що дозволяє сформулювати позитивний життєвий проект, раціонально оцінити існуючі та потенційні ресурси, актуалізувати раціональні потреби і позитивно адаптуватися в заданих умовах.

За Е. Медведєвою, життєстійкість характеризують як міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності. Вона є ключовою особистісною зміною, опосередковуючи вплив стресогенних факторів на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності.

С. Богомаз встановив, що дійсно життєстійкість людини пов'язана з можливістю подолання різних стресів, підтриманням

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

високого рівня фізичного і психічного здоров'я, а також з оптимізмом, само ефективністю і задоволеністю власним життям [2]. Під життєстійкістю С. Богомаз розуміє «системну психологічну властивість, що виникає у людини внаслідок особливого поєднання установок і навичок, які дозволяють йому перетворювати проблемні ситуації в нові можливості» [2, с. 25]. Тобто, як відзначає автор, життєстійкість — це важливий особистісний ресурс, який сприяє подоланню стресів і досягнення високого рівня психічного і фізичного здоров'я [2].

Життєстійкість можна структурувати відповідно до трьох досить відокремлених складових наступним чином:

1. Включеність — важлива характеристика щодо «Я» і навколишньої дійсності з особливостями взаємодії між ними, яка забезпечує потенціал і мотивує людину до самореалізації, лідерства, здорового способу життя, а також думок і відповідної поведінки. Вона надає відчуття власної значущості і самоцінності, що дозволяє повністю включатися у вирішення життєвих завдань, не дивлячись на наявність стрес-факторів.

2. Контроль — виступає способом мотивації особистості до пошуку шляхів впливу на фактори стресогенних змін на противагу занурення в стан безпорадності і пасивності. Стаючи «суб'єктом контролю», індивід діє, відчуває в собі здатність подолати обставини і «панувати» над важкими життєвими ситуаціями. Даючи когнітивну оцінку трагічним подіям, такі люди зменшують їх психотравмуючий ефект. Суб'єкт впевнений, що практично будь-яку важку життєву ситуацію можна перетворити так, що вона буде узгоджуватися з його життєвими планами, виявиться в чомусь йому корисною.

3. Прийняття ризику — виклик допомагає людині залишатися відкритим навколишньому середовищу і суспільству. Він складається в сприйнятті особистістю подій життя як виклик і випробування себе особисто. Небезпека сприймається як складне завдання, що знаменує собою черговий виток мінливого життя, який спонукає людину до безперервного особистісного зростання. Будь-яка подія сприймається як стимул для саморозвитку.

Способи реагування індивіда при виражених стресових показниках:

- при підвищеному рівні включеності — підвищується потреба у взаємодії з іншими людьми;

- при підвищеному рівні контролю — підвищується рівень старання впливати на події, а не страждати від безпорадності;

- при досить високому рівні виклику — зростає потреба в навчанні на своєму досвіді (позитивному і негативному), без очікування легкого і комфортного життя. Чим більше розвинений рівень життєстійкості, тим більша ймовірність, що індивід буде адекватно сприймати труднощі реальності замість їх уникнення або заперечення. Життєстійкість більше пов'язана не стільки з оптимізмом, скільки з реалізмом. Можна стверджувати, що

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

життєстійкість — це особливий паттерн установок і навичок, що дозволяють перетворити зміни в можливості. Під життєво важливими навичками розуміється комплекс поведінкових установок, що забезпечують здатність соціалізації і адекватної поведінки, що дозволяють особистості максимально, але продуктивно взаємодіяти з референтним кругом і успішно справлятися з вимогами і змінами повсякденності.

Вважаємо, що в контексті вищесказаного буде доречно виділити характеристики життєздатної особистості: високий рівень вольових якостей; оптимальна смислова регуляція; розвинена соціальна компетентність; адекватність самооцінки; благополуччя комунікативної сфери; стійкість до фрустрації.

На закінчення хотілося б відзначити, що життєстійкість необхідно розглядати як базовий ресурс подолання, систему установок і переконань, здатність і готовність суб'єкта діяти. Коли у індивіда розвинена життєстійкість, він не сприймає стрес як загрозу собі, а усвідомлює, що все може змінити своїми силами, і готовий до дій. Поняття життєстійкості дає усвідомлення того, що всі вище позначені якості не вроджені і їх можна натренувати. Це допоможе в свою чергу усвідомити суть стресових ситуацій, знайти шляхи їх вирішення і підвищити психологічну безпеку особистості.

Таким чином, життєстійкість, по-перше, — це той фактор або внутрішній ресурс, який здатний розвинути в собі кожна людина. По-друге, це те, що людина може трансформувати і переосмислити, якість, що сприяє підтримці не тільки його фізичного, але і психічного, а також соціального здоров'я. Образно кажучи, життєстійкість — це той маятник, який вказує шлях, висвітлює життя людини і наповнює її змістом.

Література:

1. Александрова Л.А. К осмыслению понятия «жизнестойкость личности» в контексте проблематики психологии способностей *Психология способностей: современное состояние и перспективы исследований. Материалы научной конференции, посвященной памяти В.Н. Дружинина*. М.: Институт психологии РАН, 2005. С. 16–22.

2. Богомаз С.А. Жизнестойкость человека как личностный ресурс совладания со стрессами и достижения высокого уровня здоровья *Материалы научно-практических конгрессов IV Всероссийского форума «Здоровье нации — основа процветания»*. 2008. Т. 2. С. 24–27.

3. Большой энциклопедический словарь. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 1435.

4. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. *Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова*. М.: Смысл, 2002. Вып. 1. С. 56–65.

5. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Oct. Vol. 63, No. 2. P. 85–272.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ АЛКОГОЛІЗМА В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ліна Дудник

*студентка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник — викл. Прокоф'єва Л.О.*

Глибокі соціальні потрясіння, що відбуваються в нашому суспільстві, кризовий стан економіки, культури і освіти катастрофічно погіршують умови життя і виховання дітей. Результати цих негативних явищ спостерігаються в зростанні підліткової злочинності, в збільшенні числа безпритульних і бездоглядних дітей, в зростанні кількості дітей, які вживають алкоголь і страждають на алкогольну залежність.

Дитячий алкоголізм — багатоаспектна проблема. Нею займаються представники багатьох галузей знань: психологи, психотерапевти, наркологи, соціологи, педагоги та ін.

Профілактика залежної поведінки в молодіжному середовищі просто необхідна і актуальна в даний час. Профілактика — це система заходів на різних рівнях соціально-психологічної організації, які спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я, і викорінення факторів ризику (С. А. Білічева, В. Т. Кондрашенко, З. В. Коробкіна, Н. А. Сирота та ін.) [5, с. 65].

Ризик розвитку алкогольної залежності вище у людей, чиє життя перенасичене стресами (що і спостерігається, зокрема, в молодіжному середовищі). І вище у тих, хто виявляє якості соціального спілкування, властиві «слабкій», емоційно нестійкій особистості.

На сьогоднішній день вчені [1; 3; 7 та ін.] виокремлюють кілька видів профілактики алкоголізму у молодіжному середовищі:

1. Первинна профілактика (превенція) — являє собою комплекс заходів, які спрямовані на запобігання вживання алкоголю. Ця форма профілактики орієнтована на роботу з тією частиною населення, яка ще не знайома з дією алкоголю.

Моссін О. А. [5] наголошує, що програми первинної профілактики включають в себе антиалкогольну пропаганду, залучення дітей у творчу, корисну діяльність, організацію дозвілля, занять спортом, проведення змагань і т. п.

До завдань первинної профілактики алкогольної залежності належать:

- ✓ впровадження профілактики в молодіжному середовищі, проведення лекцій і бесід про шкоду алкоголю;
- ✓ виявлення груп ризику за результатами діагностики молоді;
- ✓ інформування батьків про проблему вживання алкоголю.

2. Вторинна профілактика спрямована вже безпосередньо на групу ризику. Діючими особами в даній формі профілактики є молодь схильна до споживання алкоголю. Мета вторинної профілактики — раннє виявлення вживання алкоголю і допомога потенційним

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

алкоголікам. До завдань вторинної профілактики алкогольної залежності належать:

- ✓ виявлення залежностей і створення програм для роботи з особами з групи ризику;
- ✓ створення центрів реабілітації;
- ✓ проведення лекційних і практичних занять для батьків даної групи.

3. Третинна профілактика спрямована на надання допомоги тим, хто вже страждає алкоголізмом. Включає в себе діагностику, лікування та реабілітацію.

Мета — попередження подальшого розпаду особистості і підтримання дієздатності індивідуума. У цій ситуації мова йде вже про захворювання. Молода особа потрапляє під спостереження фахівців вже з сформованим захворюванням. До завдань третинної профілактики алкогольної залежності належать [5, с. 66]:

- ✓ реабілітація шляхом проведення різних методик;
- ✓ створення груп взаємодопомоги;
- ✓ взаємодія з анонімними групами залежних від алкоголю.

Аналіз сучасних досліджень [2; 6; 8 та ін.] дозволяє нам виділити чотири групи неспецифічних факторів, що вимагають обов'язкового обліку в профілактичній роботі з молоддю.

Перша група включає такі фактори як: неповна сім'я; алкоголізм в сім'ї; негативний психологічний клімат; низький освітній рівень батьків і неправильне сімейне виховання; асоціальна компанія.

Серед індивідуально-біологічних особливостей особистості при профілактичній роботі слід враховувати спадкову обтяженість щодо психічних захворювань і алкоголізму; важкі соматичні захворювання і нейроінфекції в ранньому дитинстві.

До індивідуально-психологічних особливостей і нервово-психічних аномалій особистості відносяться невротизація; виражені акцентуації характеру; патохарактерологічний розвиток особистості і психопатія.

Серед групи факторів, обумовлених моральною незрілістю особистості молодшої людини особливої уваги заслуговують: вузьке коло і нестійкість інтересів, відсутність захоплень і духовних запитів; негативне ставлення до освіти і низький освітній рівень; відсутність суспільно-політичної активності та соціально значущих установок; дефіцит мотивації поведінки, відхід від відповідальних ситуацій і рішень; невизначеність у питаннях професійної орієнтації, відсутність установки на трудову діяльність; утрата «перспективи життя», бачення шляхів розвитку своєї особистості) [1, с. 16 - 17].

На думку Г. А. Сироти та В. М. Ялтонського, заходами запобігання від можливого вживання алкоголю можуть стати:

- стабільні, згуртовані взаємини в сім'ї, гарне виховання і дружні, доброзичливі відносини з рідними і близькими;
- середній і високий рівень добробуту сім'ї, нормальні житлові умови;

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

- високий рівень доступної медичної та соціальної допомоги;
- сприятлива криміногенна обстановка в місці проживання;
- фізичне і психічне здоров'я, розвинений інтелект;
- адекватна самооцінка, самостійність у прийнятті рішень і вирішенні проблем, вміння отримати соціальну підтримку, стійкість до впливу інших людей, високий рівень самоконтролю;
- дотримання загальноприйнятих норм у вживанні алкоголю [6, с. 36].

Визначимо етапи профілактичної діяльності з молоддю з профілактики алкоголізму:

1) Діагностичний етап. Даний етап включає діагностику особистісних особливостей, які можуть вплинути на формування адиктивної поведінки (підвищена тривожність, низька стресостійкість, нестійка Я-концепція, низький рівень інтернальності, нездатність до емпатії, некомунікабельність, підвищений егоцентризм, низьке сприйняття соціальної підтримки, стратегія уникнення при подоланні стресових ситуацій, спрямованість на пошук відчуттів та ін.), а також отримання інформації про становище дитини в сім'ї, про характер сімейних взаємин, про склад сім'ї, про її захоплення і здібності, про її друзів та інших можливих референтних груп [8, с. 163].

2) Інформаційно-просвітницький етап. На даному етапі відбувається розширення компетенції особи з залежністю в таких важливих галузях, як психосексуальний розвиток, культура міжособистісних відносин, технологія спілкування, способи додання стресових ситуацій, конфліктологія і власне проблеми девіантної поведінки з розглядом основних адиктивних механізмів, видів адиктивної реалізації, динаміки розвитку адиктивного процесу і наслідків.

3) Тренінги особистісного зростання з елементами корекції окремих особистісних особливостей і форм поведінки. Мета даного етапу профілактичної роботи — формування і розвиток навичок роботи над собою.

Профілактика девіантної поведінки повинна торкнутися всіх сфер життя молодшої людини: сім'ї, освітнього середовища, суспільного життя в цілому [4, с. 958].

Вчені [1; 3; 4; 7 та ін.] основний акцент роботи з молоддю спрямовують на профілактичну роботу через наступні напрямки діяльності:

1. Профілактика причин і наслідків алкоголізму.

Це можна здійснити через проведення групових дискусій на теми, які пов'язані з алкоголізмом. Результатом таких занять має стати формування групової думки, якої будуть дотримуватися всі учасники групи.

Інші форми роботи з підлітками:

– рольові ігри, в ході яких програватимуться основні ситуації, пов'язані з вживанням алкогольних напоїв і тиском однолітків. У рольовій грі, спрямованій на профілактику алкоголізму, можна досягти

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

особистісного розвитку особистості, сформувати вміння протистояти умовлянням прийняти спиртне.

– диспут, в ході якого відбувається обмін інформацією про шкоду алкоголю, де психолог виступає в ролі арбітра; ділова гра; бесіда.

Методи, які залякують дітей, застосовувати не доцільно [3, с.726].

2. Організація вільного часу. Беззмістовне дозвілля є провідним фактором ризику в розвитку зловживання алкоголю. В даний час відзначається значне зростання ролі дозвілля як суспільної цінності. Структура виховного впливу суспільства на особистість у зв'язку з цим змінюється. Дозвілля стає настільки ж важливим фактором формування особистості, якими традиційно є навчання і праця. Дозвілля набуває все більшої суб'єктивної цінності для людей, оскільки володіє істотним потенціалом для самовираження особистості, для задоволення її різноманітних потреб та інтересів. Водночас характерною тенденцією сучасного суспільства у сфері молодіжного та студентського дозвілля є наявність нереалізованого потенціалу соціокультурного середовища як засобу виховання, соціалізації, підвищення культури молоді. Практика соціальної роботи показує, що дозвілля при досить низькій культурі її використання (неконтрольована, несвідома організація, споживче ставлення, орієнтація на показники престижу та ін.) не тільки не дає бажаного відновлення фізичних і моральних сил, морального розвитку, зростання творчого потенціалу, а часто стає криміногенним фактором суспільства. Це висуває проблему організації культурно-дозвіллевих практик молоді та студентства як інституційної форми виховання. Саме культурне виховання може і повинно надавати сьогодні свій ефективний вплив на вироблення у молоді моральних цінностей та ідеалів, особистого і колективного світогляду, поведінкових стереотипів і конкретних вчинків [2, с. 286].

Для залучення молоді в різні секції, клуби, юнацькі організації необхідна яскрава своєрідна реклама їх діяльності, щоб молода людина змогла вибрати собі заняття до душі. Знаючи інтереси, схильності і захоплення молодих осіб, можна допомогти організувати їх змістовне дозвілля. В силу психологічних особливостей віку важливо розвивати для них конкретні групові форми дозвілля.

3. Антиалкогольне виховання. Направлено на формування у молоді твердих антиалкогольних переконань: про необхідність тверезого способу життя, про неприпустимість вживання алкоголю в період формування організму, про аморальність пияцтва і алкоголізму, про формування антисоціальної особистості особи яка зловживає алкоголем. Важливо звертати увагу ні скільки на шкоду вживання алкоголю для здоров'я питущого, скільки на шкоду його в соціальному плані — в плані взаємин школяра з навколишнім світом [7, с. 488].

4. Посередницька діяльність.

Підключення до професійної роботи не тільки батьків, молоді, а й співробітників поліції, лікарів, працівників найближчих підприємств, громадськості.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

5. Подолання соціально-педагогічної занедбаності.

Соціально-педагогічна занедбаність особистості проявляється у вигляді обмеженого словникового запасу, бідності знань про навколишній світ, недостатньої засвоєності різних навичок.

Макарова Ю. А. [3] стверджує, що узгоджена діяльність педагогів, батьків, психологів та інших служб в усіх напрямках профілактики алкоголізму в молодіжному середовищі, системна організація роботи з молоддю, спрямована на боротьбу з алкоголізмом, в результаті може дати бажані результати

Таким чином, проблема алкоголізму молодих людей — проблема комплексна де її рішення може дати позитивний результат тільки за умови, що її реалізація буде здійснюватися зусиллями всіх суб'єктів діяльності. В даний час існує реальна потреба в розробці комплексу заходів, аж до проекту соціально-психологічної політики країни, спрямованої на профілактику, нейтралізацію і запобігання наслідків алкоголізму в інтересах індивіда і суспільства.

Література:

1. Вельможина, О. С Проблеми профілактики алкоголізму. *Концепт*. 2017. № 3. С. 23
2. Воронін, А. А. Дозвілля в дискурсі сучасного виховання молоді. *Суспільство і право*. 2011. № 2. С. 286–288.
3. Макарова, Ю. А. Профілактика алкоголізму у підлітків. *Алея науки*. 2017. № 9. С. 726–729.
4. Матусевич, М. С. Організація профілактики девіантної поведінки в підлітковому віковому. *Молодий вчений*. 2014. № 3 (62). С. 958–960.
5. Моссін, О.А. Аналіз проблеми алкоголізму. *Концепт*. 2016. Т. 29. С. 65–69.
6. Ричкова, М.А. Дезадаптивний вплив: діагностика, корекція, профілактика. *Психологія*. 2015. С. 36.
7. Ташуркаєв, У.І. Проблема алкоголізму. *Молодіжний навчальний план*. 2015. № 17 (97). С. 488–490.
8. Черемісіна, Н.С. Алкоголізм: глобальна проблема. *Соціально-економічні явища і процеси*. 2014. Т. 9. № 10. С. 163–167.

ПСИХОЛОГІЯ ВІРИ В МЕЖАХ КРИЗОВОЇ ДОПОМОГИ

Світлана Жоха

викладач

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Важливим питанням сьогодення є необхідність постановки проблеми віри. Аналіз класичних та сучасних досліджень показує [1; 4; 5; 6; 7], що цей феномен недостатньо розроблено психологами. А у зв'язку з кризовими подіями, які відбуваються останнім часом по всьому світові, саме в межах кризової підтримки та допомоги це питання стає ще більш актуальнішим.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Дослідники Н. Агасайд, М. Строуб, І. Нікольська вважають, що кризовий стан, який виникає при блокуванні цілеспрямованої життєдіяльності людини, супроводжується зростанням напруги і тривоги і веде до активізації всіх рівнів його захисної системи [6]. Р. Грановська, П. Лінлей, К. Парк, Д. Шафер відмічають, що коли людина позитивно проживає кризу, вона знаходить новий життєвий досвід, розширює діапазон адаптивних стратегій подолання, зміцнює і розширює особистісні та соціальні ресурси. На думку Н. Тарабріної, В. Ромека, В. Ялтонського, Н. Сіроти, якщо подолати кризу не вдається — наслідком може стати фіксація на неадекватних способах вирішення проблем, наприклад таких, як депресія, регресія, хвороби, суїцид і смерть [6].

Особистість адаптується до кризових ситуацій завдяки підсвідомим психологічним захистам і свідомої копінг-поведінки. Відповідно, психологічний захист, змінюючи сприйняття реальності, першим включається в процес адаптації до стресу. А з другого боку, копінг-поведінка співвідноситься з довгостроковою адаптацією, і як правило, зміцнює здоров'я [6]. Так, Р. Грановська, І. Нікольська роблять висновки, що психологічна допомога в ситуації кризи повинна бути спрямована як на зміцнення психологічного захисту (формування позитивних ілюзій), так і на спрямування такої поведінки, що дозволяє впоратися із кризовою ситуацією (свідоме рішення проблеми або пристосування до проблеми, якщо вона не може бути вирішена). При цьому стабілізацію емоційного стану і посилення ресурсів людини на основі формування позитивних ілюзій і зміцнення психологічного захисту вони вважають актуальним завданням кризового психологічного втручання. Відповідно основою такого підходу до надання психологічної допомоги в кризових ситуаціях може виступати саме психологія віри [6].

Мета статті: проаналізувати феномен віри з психологічної точки зору.

Завданнями є з'ясування особливостей того, як опора на віру зростає у людини під час криз, актуалізується в процесі кризової психологічної допомоги, що дозволяє зміцнити його особистісні ресурси і сприяє позитивному особистісному зростанню в процесі подолання травматичних життєвих ситуацій.

Першим постає питання визначення специфіки психологічного підходу до віри. Дослідницькі стратегії в психологічному дослідженні феномена віри різноманітні, і досить немає єдності у вирішенні цієї проблеми.

Так, Ю. Борунков відносить віру до елементів свідомості, В. Букін і Б. Єрунов говорять про віру як про корінну здатність людини, пов'язану з її ставленням до оточуючих людей і світу. А. Козирева віру розглядає еkleктично: з одного боку, як феномен, що входить в структуру свідомості, з іншого — як елемент структури особистості, під вірою розуміється емоційне ставлення, певне «зосереджене начало» в

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

особистості [8, с.2]. Т. Скрипкина вірою вважає «феномен свідомості, психологічно пов'язаний з актом приймання» [8, с.2].

В. Петрушенко і Г. Щербакова дають наступне розгорнуте визначення віри: «Вера — это эмоционально переживаемое отношение субъекта к определенной совокупности взглядов и представлений о реальной или вымышленной действительности, признаваемой истинной, правильной, справедливой, хорошей, плохой, возможной, целесообразной...» [8, с.2]. Тобто відношення до такої сукупності поглядів, яка не може бути доведена в даний момент, обумовлена джерелом і якістю інформації, формується під впливом соціально-історичних цінностей, потреб і інтересів, стає формою суб'єктивного внутрішнього прийняття авторитету і обумовлює вольове відношення і вчинки людей [8].

Як бачимо, дослідники відносять віру до різних сторін психічної дійсності: від структурних компонентів свідомості або особистості, до почуттів, емоційних відносин, здібностей. Таким чином, віра розчиняється в різних явищах, а її психічна реальність розмивається.

Щоб розкрити сутність віри, психологу необхідно перш за все визначити психологічну природу віри. А для цього потрібно розкрити ту реальну роботу в сфері внутрішнього світу і поведінки людини, яку вона здійснює. Дослідниками вважається, що для розкриття роботи віри існує два шляхи, які не виключають один одного в реальному пізнавальному процесі. По-перше, встановити результати роботи віри, тобто конкретні продукти її діяльності. По-друге, зрозуміти, в чому для людини полягає вихідна об'єктивна необхідність віри [8, с.9].

Віра — потужний ресурс життєстійкості. На думку О. Петровського та М. Ярошевського, стан віри дозволяє людині повно і беззастережно прийняти картину світу даної віри і відповідні їй відомості. Потім підстроїти до них свої уявлення і умовиводи, які стануть основою його «Я» і будуть визначати його вчинки, судження і норми [8, с.2].

Віру визначають як психічний стан, який особливо посилюється в ситуації зростаючої невизначеності і виступає наслідком необхідності мати якесь знання там, де воно чомусь неможливо. У такому трактуванні низка вчених розуміє віру як попередній результат роботи свідомості, що формує уявлення людини про зв'язки і відносини цього світу і про місце людини в ньому [4].

Віра завжди дає особистості відчуття суб'єктивної достовірності в пізнанні і оцінці того, що відбувається. У своїй первісній формі вона є емоційно забарвленим переживанням, яке представлено у свідомості особистості, виступає для неї як подія власного життя і тому має особливу внутрішню достовірність. Саме завдяки відчуттю суб'єктивної достовірності навіть релігійний, містичний досвід є авторитетним для причетних до нього, на думку Р. Грановської та І Нікольської, і будь-яке спростування його за допомогою раціональних доводів є неефективним [3; 4; 6]. Б. Рассел вважав віру особливим провідником між почуттям і знанням, трансформатором, який перетворює розумову енергію (знання) — в енергію душевну.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Таким чином, віру можна віднести і до області почуттів, і до області пізнавальних процесів, оскільки розум діє на почуття не прямо, а через віру. Специфіка якої наступна: можна не знати, але вірити, і можна знати, але не вірити [1]. Саме такі особливості віри мають значення для психотерапії, де важливий перехід психічних явищ з мови почуттів і образів через переживання на мову слів, і навпаки.

Виділяють структурні компоненти віри: когнітивний (переконавання, знання, установки); емоційний (почуття, емоції, переживання); ціннісно-смісловий (цінності та смисли), поведінковий (воля, дії). Це дозволяє зроблено висновок, що віра особистості становить основу її «Я». Одні вчені ототожнюють віру з релігією, інші виокремлюють релігійну і нерелігійну віру, а треті не диференціюють віру і розглядають цей феномен загалом [1; 2; 4; 8].

Віра — це своєрідний міст між тим, що у людини є і тим, чого вона хоче. В англійській мові чітко розрізняються теоретична віра в те, що щось є (belief), і релігійна віра (faith). Ці види віри спираються на факти. Однак, наприклад, наукова та релігійна віра відрізняються. Якщо віра в науку, її гіпотези, що зв'язують ідеї і висновки, залишається в межах на даний момент достовірно встановленого, то релігійна віра має центром своїх інтересів область метафізичного [4; 8]. На відміну від науки, релігія припускає існування протиріч з раціональним знанням, з логікою.

Р. Грановська відмічає, що релігія допомагає людині побачити нові цілі у своєму внутрішньому світі. А це є і може стати опорою для людини у кризовій ситуації. Завдяки функціональній асиметрії мозку людина пізнає світ через логіку і почуття / інтуїцію. І створюється наступна система, на одній вершині — Модель Світу усвідомлених знань, а на другій, право півкульній, — неусвідомлене інтуїтивне осягнення світу — релігія. Саме опора релігії на несвідомі архетипи, які володіють потужним і безумовним керуючим впливом на поведінку людини і підсвідомі психологічні захисти, що дозволяє зрозуміти, чому релігія володіє великою емоційною сугестивною силою [6].

Сильними сторонами релігійної віри дослідниця вважає наявність відповідей на такі фундаментальні питання, які в житті кожної людини можуть виникнути і виникають, наприклад, в ситуації втрати близької людини: «Чи є життя після смерті? Як вести себе з вмираючим? Повідомляти йому про те, що він помре, або ні? Як втішати родича померлого?» Відповіді на них в релігії не тільки є, але вони досить прості. Тому віра сама по собі може виступати як інструмент, що дозволяє зрозуміти події (неминучість смерті), встановлювати їх зв'язок з «нормальною ситуацією» («всі смертні»), зміцнювати ресурси особистості («смерть — це перехід в інше життя»). Здатність спростити ситуацію і в спрощеній формі організувати її сприйняття дозволяє протистояти хаосу і конструювати наповнений змістом світ («треба жити далі»). Коли людині все стає зрозуміло, у нього знижується тривога, виникають позитивні емоції, з'являються сили долати труднощі [6].

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Ефективність глибинного впливу релігії на людей пов'язана з тим, що вона, як і наука, спирається на об'єктивні закони, — але не фізичного середовища, а соціального середовища. Це дозволяє змінювати психіку опосередковано, направляючи людини до вдосконалення особистості шляхом розвитку моралі і моральності і, тим самим, зміцнюючи душевну рівновагу і здоров'я.

Значення має не лише приналежність особистості до певної релігійної культури, але й така належність оточення дитини, в якому вона виросла; які релігійні традиції і культурні стереотипи вона отримала, в яких обрядах і ритуалах брала участь. Обряди і ритуали впорядковують особисту і суспільну поведінку, сприяють тому, щоб в певні моменти життя члени суспільства спільно пережили, відчули і усвідомили свою спільність. Пробуджуючи за допомогою переживань певні почуття, ритуали закріплюють загальноприйняті норми поведінки, передають їх з покоління в покоління і долучають дітей до традицій поведінки дорослих [1]. Значимість такої глибинної підтримки збільшується особливо під час багатьох видів криз.

Ю. Олексєєва також підтвердила, що релігійна віра сприяє збереженню психічного здоров'я, віра особистості пов'язана із сенсом її життя. Дослідниця диференціювала релігійну та нерелігійну віру за предметом, формою сприйняття та соціальною спрямованістю. Визначила нерелігійну віру як особливий психічний стан, що виникає в досить невизначеній ситуації, в умовах дефіциту точної інформації про досяжність поставленої мети. До неї можна віднести віру в себе, віру в іншого, віру в людство [1].

Аналіз досліджень показав, що серед філософських поглядів стосовно феномену віри, у сучасних наукових дослідженнях вивчаються і психологічні аспекти віри. Опора на віру особистості (релігійну та нерелігійну) в процесі надання кризової допомоги дозволяє зміцнити її ресурси і сприяє позитивному особистісному зростанню. Зміст структури віри становлять цінності і ідеали, покладені в її основу, що дозволяє долати почуття безсилля, самотності і безвиході.

В адаптації до кризових ситуацій беруть участь всі рівні захисної системи людини: підсвідомий психологічний захист і свідомо копінг-поведінка. Мета такої адаптації, на думку Т. Крюкової та І. Нікольської, полягає в формуванні вміння свідомо і самотійно впоратися з психотравмуючими ситуаціями, конструктивно вирішувати проблеми або пристосовуватися до них, якщо вони не можуть бути вирішені [5; 6].

Віра є у кожної людини, але зміст її у кожній людині свій. Опора на віру допомагає знизити тривогу, викликати позитивні емоції; у людини з'являються ресурси для подолання труднощів. Зміцнення віри дозволяє витримати випробування без руйнування особистості [5; 6; 7].

Література:

1. Алексеева Ю. Психологічні аспекти вивчення феномену віри. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С.Костюка НАПН України. 2015. В.27. С. 20-34.
2. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Еллада, 2012. 608 с.
3. Грановская Р.М. Психологическая защита. СПб.: Речь, 2010. 472 с.
4. Грановская Р.М. Психология веры. СПб.: Питер, 2010. 480 с.
5. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения. Кострома: Авантитул, 2004. 244 с.
6. Никольская И. М., Грановская Р. М. Кризисная психологическая помощь и психология веры. *Медицинская психология в России: электрон. науч. журн.* 2015. N 1(30). С. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krizisnaya-psihologicheskaya-pomosch-i-psihologiya-veru>
7. Никольская И. М., Грановская Р. М. Психология веры как основа кризисной психологической помощи в совладании с переживанием утраты. *Вестник психотерапии*. 2014. № 49(54). С. 39-58.
8. URL:<https://pstgu.ru/download/1380801605.10DvojninDanilova.pdf>

ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВІ ФОРМИ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Олексій Запорожченко
кандидат філософських наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Поняття «інформаційне суспільство» в якості істотної ознаки сучасної цивілізації надає особливого статусу інформації, що виробляється і споживається, виступає як владний ресурс, потребує правового захисту та безпеки, а розширення доступу до інформації та інформаційна рівність стає важливою складовою державної політики. Процес пізнання є засвоєнням інформації, освіта покликана навчити шукати та обробляти інформацію, спілкування є обміном інформацією, творчість є створенням інформації. У зв'язку з прискореним розширенням інформаційного простору розмиваються культурні кордони, утворюються соціальні зв'язки нового типу, локальне розчиняється в глобальному. Звичні та стійкі форми соціального буття, реальні відносини доповнюються віртуальними, що легко створюються і також легко припиняються в інтернет-просторі. У цьому глобальному інформаційному просторі панує випадковість, багатозначність і невизначеність в оцінці, а в процесі нескінченної та баготрівневої комунікації важко побачити будь-яку цілісність. Духовна єдність суспільства стоїть перед загрозою зникнення, суспільство замінюється на еклектичну аудиторію, колективна ідентичність стає множинною,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

багаторівневою [1]. Ми спробуємо простежити зв'язок між особливостями взаємодії на основі інформаційних технологій та змінами в процесах особистісної ідентифікації особистості.

В інтернет-просторі соціальна ідентичність сприймається не стільки як громадянство, скільки як приналежність до спільноти, групи на підставі спільності інтересів. Та чи інша форма самопрезентації, інформація про себе, коментарі на форумі дозволяють заявити про своє існування. Можна «клонуватися», існувати під різними іменами (ніками) і в різних образах у віртуальному світі. Необхідна людині і суспільству діяльність, спрямована на пізнання, виховання і живе спілкування, що вимагає зміни і розвитку в часі, замінюється обміном повідомленнями, екран смартфона або комп'ютера стає простором, де людина живе, виражає себе у різноманітних коментарях, чекає відповіді або оцінки. Ми стаємо сьогодні свідками нового феномену — «віртуалізації» свідомості, коли людина перестає відчувати себе реальною як фізично, так і екзистенційно [2]. Як наслідок, особистісна ідентичність людини також зазнає значних змін, оскільки формується в результаті впливу віртуального культурного простору на індивіда.

Ідентичність розуміється як внутрішня тотожність особистості, тобто специфічне відчуття безперервності і цілісності власного існування при одночасному визнанні цієї тотожності оточуючими. Тобто ідентичність являє собою стійке уявлення про себе як про індивіда, що має власну історію (біографію), як про члена соціальних груп і суспільства, про дійсне джерело власних вчинків. У той же час, поняття ідентичності відображає соціальну природу людини, так як ідентичність формується в процесі соціалізації, коли особистість засвоює базисні культурні установки, які стають установками самої особистості. На основі цих уявлень і виникає перша думка про себе, наприклад, про правильність чи неправильність власних дій. Надалі формується вже власне особистісне уявлення про себе як унікальну особистість. Вона виникає на основі стійких реакцій інших людей на дії і сам факт присутності особистості. Стійка ідентичність, в тому числі і ідентифікація себе з певними «значущими іншими» є наслідком (і критерієм) успішної соціалізації. У зв'язку з цим виникає питання про можливість формування стійкої ідентичності в умовах інформаційного суспільства. Тут можливі дві кардинально протилежні точки зору. Перша оцінює формування інформаційного суспільства як умову якісного зростання можливостей для розвитку особистості, розширення її свободи і творчих потенцій. Другий підхід менш оптимістичний і акцентує увагу на ті загрози для особистості, які виникають в нових умовах.

Наприклад, сучасні західні дослідники Ентоні Гіденс та Зигмунд Бауман вважають, що зараз спостерігаються явні ознаки кризи ідентичності, причини якої вони бачать у породженому засобами масової інформації віртуальному світі, який виявився позбавленим більшості істотних для особистої і колективної ідентичності зв'язків і характеристик. Виявився зруйнованим «зв'язок часів», замінений на

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

потік «сенсацій», які привертають увагу, але відволікають від дійсних проблем. Повсякденність виявляється досить «сірою» та нудною у порівнянні з віртуальним світом телевізійних програм, модних журналів, нестримної комунікації за допомогою сучасних засобів зв'язку (багатодинні розмови по телефону або нескінченні «бесіди» в чатах), до яких додалися комп'ютерні онлайн-ігри [5, с. 43].

Отже, віртуальна реальність не виникла у зв'язку з появою цифрових технологій, а лише поширила свої межі на нові комунікаційні та обчислювальні системи. В межах інформаційного суспільства формуються і свої специфічні загрози, перш за все самі особливості структурної організації комунікативного простору: спонтанність, фрагментарність, тимчасовість більшості взаємодій. В даному контексті інформаційне суспільство являє собою досить нестійку систему, яка породжує як небачені ніколи раніше можливості інтенсифікації та поглиблення особистісного розвитку, так і протилежні тенденції, які проявляються найбільш гостро саме в контексті проблеми ідентифікації особистості. Умови перебування особистості в рамках сучасних комунікаційних структур, функціонування яких ґрунтується на новітніх інформаційних технологіях, дуже специфічні і суперечливі.

Перш за все, в умовах нового комунікативного простору значно зменшується роль традиційних агентів соціалізації — економічних, освітніх, професійних інститутів тощо. Сучасні технології якісно підвищують можливості окремого індивіда надавати істотний вплив на інформаційний простір. Причому ці можливості мало залежать від тієї соціальної позиції, яку індивід займає в «реальній» соціальній структурі. Тобто статус учасника мережевої комунікації не залежить безпосередньо від його формальних соціальних статусів. Це відкриває перед індивідом можливості соціальної адаптації, засновані виключно на його особистих якостях і навичках. Як наслідок, спостерігається якісне скорочення соціальних дистанцій між аматорським і професійним рівнями більшості видів діяльності, які традиційно існували на різних рівнях суспільного життя. Це, безумовно, сприяє як інтенсивній трансляції досвіду та інформації, так і виникненню нових відносин, що безпосередньо поєднують різні сфери соціальної діяльності або рівні соціальної ієрархії. Такі відносини, безумовно, є важливим соціальним ресурсом і мають позитивні наслідки, так як відтворюють цілісність соціальної структури, прискорюють циркуляцію колективного досвіду.

Зменшення ролі традиційних посередників і «соціальних фільтрів», що спостерігається в сучасному інформаційному просторі, в принципі, є позитивним, так як веде до більшого плюралізму і можливості розгортання вільної від зовнішніх обмежень комунікації. Але в деяких випадках відсутність контролюючих інстанцій може бути не таким однозначно позитивним, наприклад, коли одна з сторін комунікації має злочинні наміри. У такому випадку у вразливому становищі з очевидних причин найчастіше виявляються незрілі в

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

соціальному плані (діти, підлітки) і некомпетентні особи або люди з нестійкою особистісною організацією. У той же час, індивіди, які страждають психічними розладами, або мають негативну мотивацію, можуть використовувати таку відсутність контролю для реалізації своїх патологічних або злочинних намірів. Традиційні моделі соціальних відносин запобігають більшості ситуацій такого роду, тому що ґрунтуються на публічності контактів і особистої присутності учасників, що виробляє у останніх стійкі форми соціальної взаємодії. Але ці моделі не працюють в нових умовах, що викликає необхідність у створенні певних регуляторних механізмів, які б функціонували в умовах нового інформаційного простору.

Нові засоби комунікації збільшують інтенсивність інформаційних процесів, прискорюють інформаційний обмін. Будь-який учасник такої комунікації взаємодіє вже не з малими групами, представленими конкретними індивідами в рамках стійких відносин, як це відбувається в рамках традиційної соціальної діяльності, а з безліччю потенційно доступних респондентів, з певним віртуальним колективним суб'єктом. В таких умовах будь-яка традиційна авторитетність стає умовною, та й первинне джерело інформації часто не піддається ідентифікації, що, в поєднанні з лавиноподібним зростанням обсягів інформації, неминуче призводить до появи «інформаційного сміття». Некомпетентний учасник комунікації позбавляється можливості адекватно оцінити джерело (ресурс) або зміст (контент) інформаційного повідомлення. Та й саме поняття компетентності стає досить умовним.

У широкому сенсі проблема особистості в інформаційному просторі може бути сформульована в категоріях мети і засобів. Сучасне середовище комунікації та інформаційні технології — це найбільш універсальний засіб вирішення дуже широкого спектру завдань: від пошуку інформації або знайомств до створення нових спільнот, соціальних структур та власного інтернет-бізнесу. Важливим при цьому стає питання про те, в яких цілях використовується цей засіб, хто формулює ці цілі та виробляє механізми їх досягнення, тобто хто (або що) виступає в якості суб'єкта цілепокладання. Питання, в кінцевому підсумку, знову зводиться до ступеню розвиненості, компетентності і, як наслідок, відповідальності особистості, рівнем її соціального розвитку та стійкості соціальних структур, як традиційних, так і нових, що виникають в межах інтернет-спільнот. Можливою соціальною базою для такого типу взаємодій, які не ґрунтуються на тривалому спільному досвіді і відсутності повного уявлення про ситуацію, є довіра.

Довіра означає наявність впевненості в тому, що всі учасники взаємодії поділяють загально визнані стандарти діяльності та оцінюють реальність схожим чином. В умовах формальних (економічних, правових) взаємодій існують стандартні форми договірних відносин, які підпорядковують поведінку сторін юридичним нормам. В умовах анонімності, що є невід'ємною рисою сучасних комунікативних мереж,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

проблема довіри стає першорядною, але при цьому саме анонімність остаточно підриває саму можливість довіри [3]. Особистість виявляється в ситуації вибору: або обмежити взаємодію вузьким колом, тобто повернутися до традиційної моделі комунікації, або все ж включитися в комунікацію без достатніх гарантій. Тому, з одного боку, відносини вироджуються в поверхневу взаємодію, яка не може обернутися серйозними негативними наслідками; але, в той же час, відбувається зростання зловживань, шахрайства і злочинів проти особистості.

Традиційні моделі взаємодії передбачають такі соціальні ресурси як повагу, довіру, авторитет тощо, що виражаються в так званому «кредиті довіри», який є основним соціальним капіталом. У нових умовах комунікації цей капітал може значно або повністю втратити значення, подібно до того, як в умовах формального права деградує традиційна неформальна регуляція, заснована на базисних етичних та релігійних уявленнях. Відповідно можуть зникнути і ті соціальні механізми, які відповідають за культивування в особистості установок, націлених на реалізацію нормативної моделі соціальної адаптації, а заснований на ній тип стійкої ідентичності може бути витіснений новими типами [4]. Наприклад, «мозаїчною» ідентичністю, яка породжується відповідною фрагментарною культурою. Важливим в таких умовах є питання про те, який же тип адаптації особистості стане домінувати в нових умовах: пасивне пристосування до процесів, які розвиваються в силу власної логіки і обставин, або активне освоєння соціального простору, і в першу чергу його інформаційного виміру. Таке активне освоєння можливо тільки шляхом оволодіння ключовими ресурсами та механізмами функціонування суспільних систем, які тільки і можуть наділити особу можливістю контролювати ті процеси, в яких вона бере участь.

Отже, сучасні технології створюють певні проблеми, кидають виклик особистості, підвищуючи вимоги до швидкості її реакцій, до рівня компетентності, однак поряд з цим вони ж надають і нові можливості творчої самореалізації, розширюють можливості збагачення власної ідентичності. Потребує подальшого дослідження вплив інформатизації на процеси ідентичності молоді, потребує більш глибокого розгляду становлення колективних форм поведінки в мережевому просторі, співвідношення публічності і інтимності, а також індивідуального та колективного. В цілому можна констатувати, що основна маса населення успішно адаптується до становлення інформаційного суспільства, використовуючи переваги, що надають інформаційні технології. Полегшити процеси соціалізації та ідентифікації молодого покоління, адаптації осіб старшого віку до мінливих умов існування може цілеспрямована діяльність по формуванню інформаційної культури особистості.

Література:

1. Артюшенко О. В. Інформаційне суспільство: джерела, проблеми, тенденції розвитку. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 110. С. 177–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_110_45
2. Баева Л. В. Виртуальная сансара: трансформация модели реальности в условиях информационной культуры. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/3b54d9e1d3cad98a44257a010046707d>
3. Данильян О. Г. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс. *Інформація і право*. 2014. № 1. С. 16–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2014_1_4
4. Лукашенко М. В. Інформаційне суспільство та становлення віртуальної соціальності. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 122. С. 280–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_122_71
5. Поліщук Р. М. Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації. Дисертація на здобуття вченого звання кандидата філософських наук. Львів, 2017. 215 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ВІКОВИХ КРИЗ ОСОБИСТОСТІ

Катерина Курдогло

студентка факультету іноземних мов

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Науковий керівник — викл. Проданова О. М.

Вже досить довгий час науковці проявляють інтерес до питання людської психології, причин зміни поведінки особистості і процесу налагодження щасливого гармонійного існування. Таким чином, все більш актуальним у наш час стає питання гармонії у психологічному стані. Важливим буде зазначити, що особистість не досягає гармонії під час повної відсутності негативних факторів або криз, вона досягає психологічного благополуччя лише під час активної боротьби з ними і подальшого повного подолання криз.

Метою даної роботи буде висвітлення проблематики кризи особистості як рушійної сили на шляху до зміни життєвої ролі і детальний розгляд характеристики видів криз послідовно впродовж всього життя.

Основними завданнями статті є:

- 1) аналіз кризи особистості як явища, її характеристика
- 2) дослідження видів криз
- 3) намічення шляхів подолання кризи

Детальніше розкриваючи термін кризи особистості, можна опиратись на визначення Т. Титаренко, яка описує життєву кризу як тривалий внутрішній конфлікт з приводу життя в цілому, його сенсу, головних цілей та шляхів їх досягнення [3, с. 91]. Схожу концепцію висуває Р. Ахмеров, який розглядає кризу як феномен внутрішнього

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

світу людини, що проявляється в різних формах переживання непродуктивності свого життєвого шляху [1, с.1]. З іншого боку розкриває цей термін Ф.Василюк про те, що життєва криза — це складний і багатовимірний стан, який мобілізує творчий потенціал особистості [2].

Орієнтуючись на погляди видатних вчених, кризу можна розглядати як поворотний момент в житті особистості. Він веде до кардинальних змін, дає змогу мобілізувати всі свої ресурси заради покращення якості життя, робить особистість відповідальнішою за свої вчинки і спонукає її до відкриття нових можливостей для себе. Збираючи всі дані воєдино, можна дійти до висновку, що кризи особистості — це ключовий аспект для старту корекції життя в, здебільшого, кращу сторону. Вона виступає потужним каталізатором процесу самопізнання, що дає змогу відкрити нові можливості наявної життєвої ситуації та здійснити відповідальний життєвий вибір [4].

Доцільним вважається розглянути вікові кризи як основоположні для людського становлення. Їх можна назвати нормативними або необхідними у житті для нормального формування особистості. Хибною буде думка, що до криз схильні лише діти і підлітки. За дослідженням Гейла Шіхі, кризи дорослішання діляться так:

- 16 років — «виривання коренів»;
- 23 роки — «план на все життя»;
- 30 років — «корекція»;
- 37 років — «усвідомлення середини життя»[5].

Орієнтація на роки життя не випадкова, за думкою автора, кризи залежать від зміни життєвої ролі особистості. У свідомому віці кризи відбуваються під супровід важливих змін, таких як: зміна роботи, зміна професії, зміна місця проживання або погіршення сімейних стосунків. Уже в дорослому віці особистість може отримати роль, яка формується на основі її поведінки або вчинків. Це, до прикладу, буде роль кар'єристики або матері-наслідки. Тобто те, що коротко характеризує особистість.

Найпершою кризою буде період в житті маленької людини у віці трьох років. Найчастішою фразою, яку можна почути від дитини такого віку буде фраза «я сам». Це наслідок того, що дитина вже розуміє що є людиною, але бачить як інші особливо до неї ставляться. Це викликає дисонанс, нерозуміння себе і інших.

Для підлітків кризовий період є досить важким, адже вони ще не знайшли місця в житті. Вони ще не дорослі люди, але вже не відносять себе до дітей. У такий час, характерною поведінкою буде агресія як відповідь на прояв турботи. Це спосіб довести усім що підліток може впоратись самотужки і йому не потрібна нічия допомога. Всіма своїми вчинками, підліток буде доводити свою дорослість. Труднощі додасть фізіологічне формування, яке підкидатиме нову сюрпризи кожного дня.

На стадії юності, 20-25 років, вже сформована особистість буде шукати себе у стосунках міжособистісних. Людина буде вчитися

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

любити і поважати, нести відповідальність за свої вчинки і за інших людей. У стародавні часи, на цей вік припадала криза «середнього віку». Проте часи змінюються і зараз ця криза відповідає 35-40 рокам.

Суспільно відомою є криза 40 років. Це найважча для особистості криза, людина усвідомлює, що знаходиться на середині життєвого шляху, її починають гостро хвилювати власні досягнення, успіхи. Такий час є небезпечним, адже відбувається усвідомлення своєї реалізації: особистість розуміє, що те, чого вона не досягла в сорок, вона вже не досягне ніколи.

Для того щоб зрозуміти, яким чином лікувати кризи, слід зрозуміти найголовніше: криз не можна уникнути. Вони переслідують кожного і є неминучим етапом життя як наслідок дорослішання.

Варто звернути увагу і на причину, через яку кризи для особистості стають проблемою, на яку не можна не звернути увагу – це емоційна неурівноваженість. Це відбувається через неприйняття або нерозуміння себе.

Є чотири види ідентифікації себе:

- статева ідентичність (дівчинка я чи хлопчик);
- професійна ідентичність;
- ідеологічна ідентичність (де і з ким я живу, географія, історія, етнічна приналежність);
- любовно-сімейна ідентичність [6].

Не слід поверхнево ставитись до моментів неприйняття себе і залишати це без уваги. Особистість з внутрішнім дисонансом схильна до неврозів, надмірної дратівливості. Це є прямим шляхом до проблем зі здоров'ям — психогенних, серцево-судинних, онкологічних захворювань. Ті системи організму, органи, що мають найбільше тісні відносини з корою головного мозку і підкіркових центрів, що контролюють емоційне життя, страждають найбільше.

Шлях усвідомлення себе, прийняття своїх цінностей, визнання ресурсів і даностей, веде до вірного подолання кризи. Особистість отримує новий досвід, криза стає відправною точкою нового життя.

Отже, для подолання кризи особистості, необхідно зрозуміти і прийняти себе, сконцентрувати весь життєвий досвід на вирішення проблеми, проаналізувати і поетапно розкласти завдання на життєвому шляху для їх успішного виконання.

Необхідно зазначити, що особистість, як успішно подолала кризу, стає більш ефективною і успішною у своїх справах. Цей процес відбувається завдяки суб'єктивній позитивній оцінці себе, і веде до налагодження стосунків з іншими людьми. Успішна особистість намагається рахуватись з думками інших, вміти поважати чужі досягнення. На противагу, з'являється вміння відстоювати себе, свої ідеї, брати на себе відповідальність за свої дії, зникає інфантильність, виникає незалежність. Особистість отримує зростання в усіх сферах життя, для неї характерні любов до життя, бажання нових звершень, поява надії.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Оскільки кризи — супутники дорослішання, ще на етапі раннього дитинства може виникнути досвід до їхнього вирішення. Це не буде імунітетом, адже кожній кризі властиві свої якості. У цей період формується життєвий план: цілі на життя, бажана кар'єра, суспільний статус, ставлення до стосунків між чоловіком і жінкою. З часом, особистістю засвоюються професійні навички, обирається роль у сім'ї, відбувається інтегрування в соціальні активності.

Вирішуючи нові життєві задачі, людина отримує досвід, до нього додається досвід минулих, подоланих криз. Це в сумі дає дорослу зрілу особистість.

Важливо зазначити, що подолання кризи особистості забезпечує розрив між ідеальним Я і Я реальним. Відбувається адекватна оцінка своїх життєвих сил і перепон. Людина відтепер є здоровою, сильною, рішучою і автономною.

Отже, криза особистості — це конфлікт, властивий певному періоду життя, в період якого переосмислюється життя взагалі і його аспекти. Кризи є невід'ємною частиною життя кожної людини, адже є частиною дорослішання і шляхом до зрілості. Водночас, це унікальний шанс «пробудити» в собі всі свої внутрішні ресурси, творчий потенціал задля зміни вектору життя.

Кризи — каталізатор пізнання власного Я. Усвідомлення завдання, даності життя і внутрішніх ресурсів дає змогу подолати кризу особистості і відповідально змінити життя.

Наслідком успішного подолання кризи буде зростання особистості. Зріла людина вміє слухати інших і поважати їхні рішення, не зраджуючи своїм. Вона чітко формулює цілі та слідує їм. Таку особистість сміливо можна назвати щасливою, адже вона реалізувала або на шляху до повної реалізації себе в усіх сферах життя.

Подолання кризи відбувається шляхом переживання особистісних криз в минулому, додаванням до цього чіткого усвідомлення цілей, даності і ресурсів, і силою взяти на себе сміливість змінити життя і понести відповідальність за це. В цей час людина відчуває себе щасливою, здоровою і її психічний стан відповідає її відчуттям.

Література:

1. Ахмеров Р.А. Биографические кризисы личности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии». М., 1994. 18 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. М.: Изд во МГУ, 1984. 200 с.
3. Титаренко Т. Життєві кризи: технології консультування. Перша частина. К.: Главник, 2007. 144 с.
4. Гасюк М. Суб'єктивне сприйняття теперішнього, минулого та майбутнього у структурі психологічного благополуччя особистості. *Соціальна психологія: наук. журнал*. 2013. № 55. С. 10-16.
5. Sheehy G. 1976; Максимов М., 1986, 1987.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

6. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1996. 344 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ АДАПТИВНИХ І НЕАДАПТИВНИХ ОСІБ

Тетяна Лазоренко,
*кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

Марія Компанієць
*магістрант
кафедри загальної та диференціальної психології,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

В умовах перетворень в сучасному українському суспільстві, зміни в політичній, економічній та соціальній сфері життя людини серед переліку факторів, що впливають на якість життєдіяльності людини одним із найголовних є професійна діяльність. До професії педагога сучасної української школи пред'являються високі стандарти відповідності. Розвиток інноваційних технологій вимагає від педагога постійного вдосконалення своїх знань та навичок, щоб бути конкуренто спроможним на ринку праці. Особливо ці питання загострились в період переходу освітнього процесу на дистанційну форму навчання у зв'язку з пандемією на COVID-19.

Те, наскільки ми можемо коригувати свої думки, дії та емоції, щоб успішно реагувати на такі типи ситуацій, характеризує адаптивність. Це передбачає коригування мислення щодо ситуації з урахуванням різних варіантів, здійснення різних дій для кращого орієнтування в ситуації та мінімізацію емоцій (наприклад, тривоги чи розчарування), які можуть бути непотрібними або відволікаючими.

Адаптивність до нових умов (професійної в тому числі) стосується модифікації мислення, поведінки чи емоцій відповідно для вирішення змін, нових або невизначених ситуацій. Адаптивність є важливою для психологічного здоров'я людини, соціального успіху та успіху в навчанні та на робочому місці.

Аналіз наукових джерел показав значний спектр напрямків дослідження адаптивності в сучасній психології. Так, в залежно від напрямку та теоретичного підґрунтя адаптивність визначається як «здатність особистості конструктивно регулювати психо-поведінкові функції у відповідь на нові, мінливі та / або невизначені обставини, умови та ситуації», як «здатність, що забезпечує ефективну взаємодію з оточенням, яке виключає дисфункціональні наслідки для особистості» [7, с. 5]; як «здатність особистості до адаптації в певних типах соціальних ситуацій» [3, с. 11]; як «цілісне, багатовимірне, багатокомпонентне, багаторівневе утворення, системоутворюючим

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

фактором якого є «корисний пристосувальний ефект» в конкретних умовах життя і діяльності» [5, с. 191], як «реальні й потенційні можливості особистості виробляти адекватні умовам способи поведінки і діяльності на основі властивих їй психічних якостей» [5], як «особливу властивість, що характеризує здатність до внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (поведінкових) змін, спрямованих на збереження або відновлення взаємовідносин особистості з мікро– і макросоціальним середовищем при виникненні змін у характеристиках цього середовища» [6, с. 12].

Одним з актуальних питань є дослідження тих чинників, що зумовлюють індивідуальні особливості структури адаптивності і відповідно її індивідуально-психологічні прояви.

О. В. Кузнєцова розглядає адаптивність як «багаторівневе, цілісне утворення, що включає рівні, відповідні континуально-ієрархічній структурі особистості». На думку автора, «на кожному з рівнів особистості адаптивність має свій специфічний зміст. При цьому компоненти різних рівнів адаптивності, виконуючи специфічні адаптивні функції, своєрідно взаємодіють між собою, доповнюють один одного й спільно утворюють інтегральну властивість, що не зводиться до суми її складових» [2].

Звичайно спектр властивостей, які пов'язані з адаптивністю і можуть виступати у якості чинників її індивідуально-психологічних особливостей значно ширше. Такі теоретичні та емпіричні факти зумовили необхідність більш детального розгляду адаптивності в контексті властивостей особистості, що сприятимуть її прояву. Дослідники визначають у якості властивостей, що пов'язані з адаптивністю та впливають на її рівень життєстійкості, впевненість в собі, локус контролю тощо. В даному дослідженні ми розглянемо психологічне благополуччя особистості майбутніх педагогів.

Дослідження психологічного благополуччя представлені в працях вітчизняних і зарубіжних науковців та розглядається як багатокомпонентний феномен, що характеризує ступінь позитивного функціонування людини, реалізації її потенціалу, симптоматично який визначається за допомогою переважання позитивних емоцій, суб'єктивним відчуттям гармонії особистості, щастя, задоволеністю життям і власними досягненнями.

Слід зазначити, що поняття психологічного благополуччя включає не тільки позитивні емоції щастя та задоволення, але також такі емоції, як інтерес, залученість, впевненість та прихильність. Концепція ефективного функціонування (у психологічному сенсі) передбачає розвиток власного потенціалу, певний контроль над своїм життям, відчуття мети (наприклад, робота над досягненням цільових цілей) та переживання позитивних стосунків. Благополуччя — це складна і багатофакторна конструкція. Міри благополуччя інколи поділяють на об'єктивні, які здебільшого відносяться до рівня життя, та суб'єктивні, що охоплюють психологічні, соціальні та духовні

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

аспекти і базуються на когнітивних та афективних судженнях, щодо свого життя.

Психологічне благополуччя було визначено в евдемонічній перспективі як розвиток власного справжнього потенціалу. як «динамічна характеристика особистості, яка включає суб'єктивні і психологічні складові, що пов'язані з адаптивною поведінкою», як «стійку властивість особистості, де домінують позитивні емоції, присутні тісні взаємини, суб'єктна залученість в життєдіяльність, осмисленість життя і позитивна само мотивація» [1. с. 72]. К. Ріфф розглядає його як «базовий суб'єктивний конструкт, що відображає сприйняття і оцінку свого функціонування з точки зору вершини потенційних можливостей людини» [9].

Отже, метою даного повідомлення є презентація результатів дослідження особливостей психологічного благополуччя осіб з різним рівнем адаптації. Емпіричне дослідження проводилося на базі ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Вибірку склали 35 осіб віком від 18 до 40 років. Для вивчення психологічного благополуччя була використана методика К. Ріфф «Шкали психологічного благополуччя» в адаптації П. П. Фесенко, Т. Д. Шевеленкової. Діагностики показників адаптації застосовано методика «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса та Р. Даймонда.

Для виявлення груп представників з високим і низьким рівнем адаптації, застосовано метод «асів». У першу групу (Amax, n = 15) увійшли респонденти з високим рівнем загального показника адаптивності, яка умовно нами означена як група «адаптивні». Іншу групу (Amin, n = 8) склали особи з високим рівнем показника неадаптивності, яка відповідно означена як «не адаптивні». Профілі показників психологічного благополуччя груп осіб з різним рівнем адаптивності зображено на рис. 1.

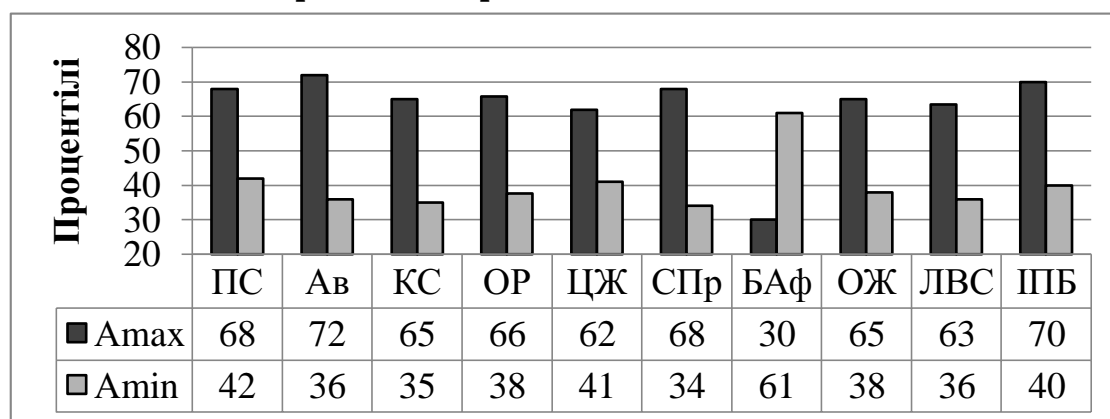

Рис. 1. Гістограма показників психологічного благополуччя груп осіб з різним рівнем адаптивності.

Примітка. Умовні скорочення шкал психологічного благополуччя: ПС – позитивні стосунки; Ав – автономія; КС – керування середовищем; ОР – особистісний ріст; ЦЖ – цілі в житті; СПр –

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

самоприйняття; БАф – баланс афекту; ОЖ – осмисленість життя; ЛВС – людина як відкрита система; ІПБ – індекс психологічне благополуччя.

Спираючись на інтерпретацію П. П. Фесенко, Т. Д. Шевеленкової [9] показників методики «Шкали психологічного благополуччя» (К. Ріфф) складено психологічний портрет представників досліджуваних груп.

Отже, група «неадаптивних» осіб (А_{мін}) характеризується низьким рівнем позитивних стосунків з оточенням (ПС⁻), що свідчить про занизьку здатність встановлювати та підтримувати довірливі стосунки, небажання шукати і йти на компроміси. Вони схильні до конформізму (Ав⁻), мають складнощі самостійного прийняття рішення, схильні до самозвинувачення. Не виявляють бажання щось змінити в своєму житті для покращення свого становища (КС⁻), що впливає на саморозвиток, може спричинювати стагнацію. Не виявляють ініціативи у постановці життєвих цілей і перспектив, не готові долати труднощі, змінювати своє ставлення до певних аспектів життєдіяльності (ОР⁻). Визначають незадоволеність собою (Спр⁻), що може бути пов'язано з болісними переживанням негативних подій або спогадів в минулому. Спостерігається негативна самооцінка, невдоволення обставинами власного життя, негативне ставлення до себе і власного життя, що породжує відчуття власного безсилля, невіру у власні сили долати життєві перешкоди, засвоювати нові вміння та навички (БАф⁺). Відсутня оформлена життєва перспектива (ОЖ⁻), фрагментарне сприйняття різних аспектів життя, нездатність досить ефективно інтегрувати окремі здобутки власного життєвого досвіду (ЛВС⁻).

Представників групи «адаптивних» (А_{мах}) можна характеризувати як емпатичних осіб, відкритих для спілкування, здатних до встановлення і підтримки дружніх стосунків, гнучких у взаємовідносинах з оточенням, поважаючих точку зору інших, що проявляється у вмінні йти на компроміси (ПС⁺). Їм притаманна незалежність, здатність відстоювати власну думку, креативність мислення, нестандартна поведінка, відповідальність за прийняті рішення (Ав⁺). Демонструють тяжіння до оволодіння різними видами діяльності, подолання труднощів, що виникають на шляху реалізації цілей, що свідчить про високу керованість середовищем (КС⁺). Спостерігається прагнення до саморозвитку, оволодіння новими знаннями, використання їх для подальшого вдосконалення особистісних та професійних якостей, що характеризують прагнення до подальшої самоактуалізації (ОЗ⁺). Особи даної групи адекватно сприймають своє минуле, цінують отриманий досвід минулого та його вплив на майбутнє (ЦЖ⁺). Загалом мають позитивну самооцінку, усвідомлене прийняття не тільки своїх позитивних якостей, але і своїх недоліків (Спр⁺). У осіб даної групи спостерігається переважання позитивної самооцінки, задоволеність власним життям, впевненість у собі і власних силах, почуття компетентності в управлінні повсякденними справами (БАф⁻). Вони демонструють

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

цілеспрямованість, наявність сформованих життєвих цінностей і цілей, усвідомленість та впевненість у майбутнє, перспективне зростання (ОЖ⁺). Мають реалістичний погляд на життя, який гармонійно поєднується з відкритістю новому досвіду (ЛВС⁺).

Таким чином, емпірично встановлено, що групи майбутніх педагогів з високим і низьким рівнем адаптивності мають специфічні особливості психологічного благополуччя, що впливають на загальну адаптацію.

Література:

1. Водяха С. А. Предикторы психологического благополучия студентов. *Педагогическое образование*. 2013. № 1. С. 70-74
2. Кузнецова О. В. Индивидуально-типологические факторы адаптивности личности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2005. 225 с.
3. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности: (Формы, механизмы и стратегии). Ереван.:Изд-во АН АрмССР 1988, 262с.
4. Натаров В.И. Адаптивность и ее развитие у студентов в процессе совмещенной производственно-учебной деятельности: автореф. ... дис. канд. псих. наук.: 19.00.00 «Психологические науки». ЛГУ, 1988. 18с.
5. Розов В. И. Развитие адаптивности у студентов: системогенетический поход. Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика: Сб. мат. междунар. конференции. Одесса, 1992. С. 190-192.
6. Санникова О. П. Кузнецова О. В. Адаптивность личности. Монография. Одесса. 2009. 246 с.
7. Скрипко Л. В. Соціально-психологічні фактори адаптації практичного психолога у закладах освіти. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. 1998. 16с.
8. Шевеленкова Т. Д., Фесенко П. П. Психологическое благополучие личности (обзор концепций и методика исследования). 2005. № 3. С. 95-130
9. Ryff, C.D. Psychological Well-Being. *Encyclopedia of Gerontology*. 1996. Vol. 2. P. 365-369.

БУЛІНГ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА ЙОГО ПРОФІЛАКТИКА

Ірина Лапшина

студентка факультету української філології та соціальних наук

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Науковий керівник — викл. Прокоф'єва Л.О.

В даний час проблема насильства в освітньому середовищі стає все більш актуальною.

Передумовою будь-якого насильства є відсутність поваги до особистості. Повноцінний розвиток і реалізація індивідуальних можливостей людини в школі можливі тільки в певних умовах.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Центральне місце серед них належить якості міжособистісного спілкування і психологічної безпеки в освітньому середовищі. Сучасний життєвий контекст не виключає явища насильства з процесів навчання і виховання. У зв'язку з цим необхідно досліджувати сам феномен насильства в освітньому середовищі, його витоки, форми і причини, у зв'язку з тим, що воно здатне руйнувати безпеку освітнього середовища і негативним чином позначатися на побудові міжособистісних відносин між суб'єктами освітнього процесу та розвитку особистості того, хто навчається (І. А. Баєва, В.В. Рубцов, В. І. Слободчиков та ін.).

Булінг (від англ. *to bull* — *переслідувати*) — це агресивна свідома поведінка однієї дитини (або групи) стосовно іншої, що супроводжується регулярним фізичним і психологічним тиском та є гострою проблемою сучасності [3, с. 128].

І. Н. Кон вважав, що булінг — це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі [1, с. 15].

Ден Ольвеус [2] у своїй книзі «Булінг в школі: що ми знаємо і що ми можемо зробити?» дуже чітко визначає типові риси учнів, які є прихильниками знущань. Він виокремлює типові риси булерів:

- вони відчувають сильну потребу володарювати, підпорядковувати інших для задоволення власних потреб і цілей;
- вони дуже імпульсивні;
- часто самовпевнені та агресивні, навіть, з дорослими;
- не проявляють співчуття до своїх жертв;
- якщо це хлопці, вони зазвичай фізично сильніші всіх у групі.

Не має значення, чи є ви студентом, педагогом, батьком дитини або підліткою або членом спільноти. Кожна людина відіграє певну роль у запобіганні шкільних знущань, і більшість людей прямо або побічно брали участь, були свідками або мали ту чи іншу форму знущань в школах.

Є кілька видів знущань, про які потрібно знати, і різні способи, якими педагоги, школи і батьки можуть допомогти зупинити знущання в школі.

Е. Руланн [5] наголошує на тому, що насильство щодо людини може приймати різні форми, а саме:

1. Фізичний булінг:

Фізичне залякування завжди включає в себе фізичний контакт з іншою людиною. Це може означати рукопашний бій, але також може означати кидання предметів, поштовхи, пошкодження майна або спонукання інших заподіювати фізичну шкоду людині.

2. Словесний булінг:

Словесне залякування означає використання будь-якої форми мови, щоб заподіяти іншій людині страждання. Приклади включають використання ненормативної лексики, образливих виразів, негативних коментарів з приводу зовнішнього вигляду людини,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

використання зневажливих термінів, гомофобні або расистські висловлювання, словесні образи.

3. Соціальне залякування

Соціальне залякування, яке іноді називають прихованим залякуванням, часто важче розпізнати і може здійснюватися за спиною залякуваного. Воно призначено для того, щоб завдати шкоди чиєїсь соціальної репутації та / або принизити людину. Соціальне залякування може включати в себе:

- брехню та поширення чуток;
- негативні мімічні або фізичні жести;
- загрозливі або зневажливі погляди;
- неприємні жарти, щоб збентежити і принизити;
- завдають збиток чиєїсь соціальної репутації або соціальному прийняттю.

4. Кібербулінг

Дослідницький центр кібербулінгу визначає як: навмисну і багаторазову шкоду, заподіяну за допомогою комп'ютерів, телефонів та інших електронних пристроїв.

Кібер-хуліганство може бути явним або прихованим видом залякування, яке відбувається в Інтернеті. Це можуть бути образливі коментарі на особистому сайті або оманливі особисті повідомлення [3, с. 128].

Сучасні дослідження [3; 4; 5 та ін.] вказують на, що причинами знуцань, про які найчастіше повідомляють діти стають: відмінності в класі, зовнішньому вигляді, расі, релігії, статі, інвалідності, сексуальній орієнтації, здібностях.

Проте, слід зазначити, що діти не діляться з дорослими всіма своїми проблемами. Ось чому батьки повинні вчасно розпізнати симптоми знуцань. На це можуть вказувати наступні речі. Дитина має негативне ставлення до школи, намагається зловити будь-яку можливість пропустити заняття; повертається додому будучи пригніченим; часто плаче без будь-якої причини; не розповідає про своє шкільне життя і однокласників; має поганий апетит і сон; на його тілі та обличчі багато синців і саден.

У знуцаннях зазвичай беруть участь жертва, агресор і сторонні. Всі вони є учасниками знуцань [4, с. 439].

Жертва

Неважливо, що є причиною знуцань. Найчастіше в якості жертв виступають діти з фізичними вадами або особливостями розвитку; невпевнений в собі, стримані, тривожні із низькою самооцінкою; з незвичайною зовнішністю (веснянки, пухкість/ худорба); з низьким інтелектом; вчительські «улюбленці» або ізгої.

Неможливість протистояти своїм хуліганам об'єднує їх усіх. Вони не можуть дати відсіч і захистити себе.

Агресор

Потенційний хуліган — це людина з низькою самооцінкою, яку він намагається підвищити, принижуючи інших; намагається бути в

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

центрі уваги чого б це не коштувало; агресивний, жорстокий, схильний до домінування і маніпулювання; з сімейними та «дитячо-дорослими» проблемами.

В якості агресорів можуть виступати діти з неблагополучних сімей, а також з сімей з високим матеріальним становищем.

Перехожий

Це найбільша категорія учасників шкільного хуліганства. Перехожі — це люди, які були залучені в знущання. Є три варіанти розвитку ситуації. Сторонній спостерігач може постояти за жертву, підставивши свою шию під удар і ризикуючи стати новою жертвою. Крім того, він або вона може мати пасивну позицію, не втручаючись у залякування. І третій шлях — це підтримка агресора і допомога йому в приниженні інших [4, с. 431].

Будь-яке явище краще запобігти, ніж боротися з його наслідками, і шкільні знущання не виняток. Профілактика насильства в школі — це правильне ставлення дорослих до цієї проблеми [5, с. 181].

Як вказує С. Стельмах [4], насильство має виражений циклічний характер: практично кожен акт насильства має свою передісторію, і практично завжди насильницькі дії виявляють тенденцію до повторення. Тому завдання профілактики та реабілітації нерозривно пов'язані між собою. Принципово важливою є не тільки робота з «жертвою» або «кривдником», а й їх соціальним оточенням.

З метою підвищення ефективності роботи з попередження ситуації булінгу в освітньому середовищі, слід планувати і здійснювати роботу, з огляду на наступні принципи:

1. Принцип взаємодії. Для здійснення ефективної допомоги робота будується на спільному плануванні та взаємодії фахівців освітнього закладу (психолога, педагогів), класних керівників, адміністрації.

2. Принцип попередження. Робота фахівців будується як попередження виникнення ситуації булінгу в освітньому середовищі установи.

3. Принцип системності. Передбачає послідовну, систематичну роботу зі збору інформації, розробки індивідуальних програм супроводу кожного учня і відстеження динамічних розвитку.

4. Принцип лонгітюдності. Необхідною умовою є вивчення динаміки і оцінка ефективності проведеної роботи [3, с. 134].

Таким чином, проведений аналіз сучасних досліджень виявив, що те що здається на перший погляд невинним шкільним булінгом має небезпечні психологічні наслідки для його жертви, а віктимізація в підлітковому віці може відбитися на всьому подальшому житті людини.

Література:

1. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15-17.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

2. Ольвеус Дан «Булінг в школі: що ми знаємо і що ми можемо зробити?». 1993. С. 137.
3. Федорченко Т. Є. «Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей». 2003. с. 128–134.
4. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. 2011. С. 431–440.
5. Руланн Е. «Як зупинити цькування в школі». М.: Генезис, 2012. с. 181–193.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУТТЯ ГРОМАДЯНСТВА ТА ПОЧУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Лілія Лисенко

*студентка факультету іноземних мов
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник — викл. Жоха С.П.*

Актуальним сьогодення є той факт, що такі соціально-психологічні явища, які визначаються термінами «громадянство» та «національність», багатьма дослідниками розглядаються як практично взаємозамінні, принаймні, на юридичному та адміністративному рівні. Бути громадянином — це бути громадянином конкретної країни. Тому можна запитати, наскільки громадянство та національність переплітаються на цих рівнях? Важливість цього питання впливає з того факту, що деякі вчені, наприклад, R. Vaubock [7], J. Habermas [8], B. Parekh аргументували необхідність виходу за межі національної моделі громадянства [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій у психології показав, що питанню національної самосвідомості та національної ідентичності було приділено значну увагу. Ці явища досліджували Д. Тхоржевський та М. Боришевський [3]; у контексті етнічної самосвідомості розглядають національну свідомість Г. Ставницький, В. Бородінов, О.Бичко і Ю. Пащенко; приділяють увагу національній ідентичності М. Козловець і Т. Потапчук. З. Карпенко та О. Оксенюк досліджували це явище як ціннісну систему; будуючи концепції національної самосвідомості, Д. Піонтковська, Л. Співак та В. Соколова концентруються на факторах її формування [5; 4].

Метою нашого дослідження є: визначити наскільки психологічне почуття громадянства спирається і залежить від почуття національної ідентичності.

Завдання дослідження: виявити ступінь того, наскільки в нашому сучасному світі психологічне відчуття громадянства («психологічне громадянство») обов'язково пов'язане з почуттям національної ідентичності або може бути закріплено в інших формах ідентифікації.

Для спроби висвітлити ці питання, можна почати із запитання, чому «психологічне громадянство» взагалі повинно вимагати почуття ідентичності? Перш за все, можна визначити «психологічне громадянство» як суб'єктивне відчуття громадянства. Тобто, це означає розглядати свій статус громадянина більше, ніж просто

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

зовнішнє та об'єктивне приписування, а отже, суб'єктивно дбати про такий статус та про те, що він передбачає з точки зору прав, пільг та відповідальності. Проте припускається, що таке суб'єктивне відчуття громадянства також поєднується з почуттям ідентичності.

М. Боришевський дає визначення національної самосвідомості в межах громадянської спрямованості особистості. Такий підхід передбачав єдність національної свідомості та національної самосвідомості [3]. Наприклад, Д. Костакопулу визначає громадянство як «рівне членство в політичній спільноті, з якої випливають обов'язкові права та обов'язки, вигоди та ресурси, практика участі та відчуття особистості» [9, с. 1]. Таке визначення дозволяє сприймати ідентичність як необхідний корелят «психологічного громадянства». Але чому саме так? Концептуально кажучи, можна було б зазначити, що якщо громадянство — це статус, який надається в силу належності до певної політичної спільноти, то з цього випливає, що люди повинні бачити таку спільноту як фактично відповідну своїй громаді, якщо їх об'єктивний статус громадянина має будь-який психологічний резонанс. Тобто це передбачає відчуття того, що сфера інститутів громадянства відповідає чийсь громаді, і що вона є законним членом цієї спільноти (тобто громада є частиною самовизначення людини) і має право на статус громадянина та пов'язані з нею права та переваги. Подібним чином, оскільки людина не може відчувати себе громадянином (або насправді бути громадянином), «психологічне громадянство» також передбачає сприйняття інших як своїх співгромадян [9].

Тобто, це передбачає сприйняття того, що людина є частиною однієї спільноти, поділяючи той самий політичний горизонт — і тим самим маючи право на той самий статус громадянства, суміжні права тощо — на відміну від того, щоб бути довільною сукупністю людей, що належать до різних спільнот і до того, що є (або повинно бути) по суті, окремими державами. До цього аргументу можна додати, що без такого загального почуття самотності стає важко зрозуміти, як ідентичність, яка очікується серед співгромадян, може бути законною і навіть нормативною. Відчуття того, що всі ми є частиною однієї спільноти, забезпечує умови, за яких акт визнання інших громадянами з тими ж правами та обов'язками, що й вони самі, і з якими ми співвідносимося взаємністю, є не тільки законними, але як справа належного здорового глузду — на відміну від більш мінливого акту альтруїзму або розважливого обміну «ввічливістю».

До складу національної самосвідомості особистості входять такі компоненти:

- національна ідентифікація (розуміння особистістю своєї належності до певної нації, спорідненості з нею);
- усвідомлення людиною, а також знання типових особливостей нації, до якої вона себе відносить;
- свідоме ставлення до історії нації, як до її сьогодення так і майбутнього;

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

- знання індивіда про національні кордони та територію;
- не лише свідоме, а й дійове ставлення до надбань, цінностей певної нації [5, с.75].

Більше того, обсяг взаємності, створеної спільним використанням спільної ідентичності, безперечно, не обмежується визнанням прав кожного. І насправді, якби це не часто сприймалося як належне припущення, що ми є частиною однієї групи, було б важко узаконити саму ідею перерозподілу багатства та будь-якого розподільчого майна. Таку думку висловлюють дослідники Habermas, Miller [8; 10]. Barry вважає, що з цього приводу будь-яке політичне рішення, в якому одні втрачають заради інших та / або в ім'я загальних інтересів, це пов'язано з тим, що люди, які втрачають ці рішення, не мали б підстав сприймати їх як законні та демократичні, якщо вони не бачать переможених та переможців як частину того самого «ми» [6].

Іншими словами, спільна ідентичність — це те, що дає змогу говорити про «наш» спільний інтерес як групи. Відповідно, це також легітимує ідею правління більшості в основі сучасної демократії, оскільки вона визначає більшість як «нашу» спільність. Отже, якщо ідентичність визначає політичну спільноту як «нашу», це також визначає цю спільноту як особливий демографічний обсяг, в рамках якого демократична політика та громадянське право можуть діяти законно.

О. Шевченко описав особливості етнічної ідентифікації як процес ідентифікації людей з конкретною етнічною спільнотою. Основним аспектом цього явища є суб'єктивне відчуття приналежності до цієї спільноти. Передумовою цього почуття є стійкий емоційний зв'язок між особою та етнічною спільнотою [4].

Водночас варто наголосити на впливі національної літератури як на одному з провідних факторів становлення національної свідомості та самосвідомості. Беручи до уваги актуальність проблеми, в українській психологічній науці активно напрацьовується методологічна база. У цьому контексті особливо перспективним постає ще не досліджене питання впливу іноземної літератури на формування національної свідомості та самосвідомості особистості. Залишати поза увагою цей фактор ніяк не можна, з огляду на тенденції глобалізації. Активізація процесів культурного обміну як одного з провідних чинників становлення особистості сучасної молоді людини є ще одним вагомим аргументом на користь перспективності дослідження [1; 3; 9; 11].

В. Соколова вважає, що національна свідомість є складною системою національних явищ формування в духовній сфері, яка відображає основні умови кожної нації та відмінності в характеристиках існування та розвитку. Проявом національної ідентичності є такі явища:

- національна ідея;
- національний характер;
- національна ідентичність;

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

• національна самосвідомість [4, с.112].

В результаті аналізу робіт, присвячених розглянутій темі, було виявлено взаємо заміщення понять «громадянство» та «національність» у більшості дослідників. Було простежено тенденцію до отождолення понять «національна свідомість» і «національна самосвідомість» як обох явищ.

Як ми бачимо, у цьому контексті ясності додає підхід М. Боришевського, який обидва феномени вважає одночасно світоглядними орієнтаціями особистості та частиною духовної сфери. Національну самосвідомість науковець визначає як ставлення особистості до себе й оцінку себе як носія національної свідомості, тобто, передусім, як відрефлексоване сприйняття [3].

Поняття громадянства є не просто юридичним, воно також охоплює політичні та психологічні величини — як, звичайно, і ідея національності.

Можна стверджувати, що національна ідентичність має особливі характеристики, а саме почуття національної ідентичності, які роблять її співзвучною з поняттям громадянства, і, отже, здатною підтримувати суб'єктивне психологічне відчуття громадянства.

Література:

1. Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості : дис. канд. психол. наук. К., 2002. 208 с.
2. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. д-ра пед. Наук. К., 2005. 528 с.
3. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138-144.
4. Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : дис. канд. психол. Наук. К., 2005. 196 с.
5. Співак Л. М. Специфіка змісту та структури національної самосвідомості особистості у психологічній науці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 1. С. 73-77.
6. Barry B. *Democracy and power: Essays in political theory*. Oxford: Oxford University Press. 1991.
7. Baubock R. *Transnational citizenship: Membership and rights in international migration*. 1994.
8. Habermas J. *The postnational constellation*. Cambridge: Polity Press. 1998.
9. Kostakopoulou D. *The future governance of citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press. 2008.
10. Miller D. *Citizenship and national identity*. Cambridge: Polity. 2000.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

11. Parekh B. Cosmopolitanism and global citizenship. Review of International Studies. 2003. P. 3-17.

SOFT SKILLS ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

Інна Мазоха

кандидат психологічних наук, доцент

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Сучасний світ ХХІ століття висуває все більше вимог до формування конкурентоспроможності студентів. Більшість дослідників кар'єрних процесів погоджуються з тим, що феномен успішності в професійній діяльності варто розглядати як комплексний, що складається з декількох взаємозалежних складників. Кількість цих складових в різних дослідників різна, але до їхнього складу майже всі науковці поряд з такими характеристиками, як висока майстерність, продуктивність праці, виконання професійної діяльності на рівні високих зразків і стандартів, надійність і стійкість високих результатів, відносять і навички ефективної взаємодії в професійному середовищі, особистий розвиток і самореалізацію в професії, кар'єрне зростання, визнання, популярність у суспільстві. У своєму дослідженні О. Ільєнко зазначає, що тотожними поняттями «конкурентоспроможності фахівця» є такі споріднені поняття як «професіоналізм», «професійна компетентність», «професійна майстерність» тощо. За словами роботодавців та згідно з дослідженнями професіоналів, найголовнішими чинниками, які сприяють працевлаштуванню випускників, є розумові здібності молодих спеціалістів, якості характеру особистості, здатність до самоосвіти та професійного розвитку, здатність працювати індивідуально та у команді, комунікативні навички, вміння виступати публічно та лідерські якості, які призводять до професійного росту.

Отже, в сучасних умовах вчені все частіше підкреслюють значущість «м'яких навичок» («soft skills») для ефективної професійної діяльності в різних професійних галузях. У сучасній психологічній науці єдиного підходу до трактування «soft skills» не існує і в цілому даної проблемі приділяється досить обмежена увага. Дослідженням проблем «м'яких» навичок займалися О. Абашкіна, О. В. Барінова, Е. Гайдученко, А. Марушев, В. Давидова, Н. В. Жадько, Д. Іванов, І. Канардов, І. Ключовська, Е. А. Митрофанова, А. Н. Мірошніченко, А. М. Новиков, В. Суботін, М. А. Чошанов, О. Л. Чуланова, В. Шипілов. Ми, погоджуючись з Л. К. Раїцькою і Є. В. Тихоновим, під терміном «soft skills» розуміємо «сукупність непрофесійних навичок, якостей і атрибутів особистості, затребуваних на ринку праці для ефективної реалізації професійних компетенцій» [3]. Л. К. Сальна ж при визначенні поняття soft skills використовує інші компоненти особистості: «поєднання певних особистих якостей, емоційного інтелекту, комунікативної компетенції, що дозволяють фахівцеві домогтися професійного успіху» [4]. Також вона робить

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

акцент на тому, що *soft skills* допомагають людині ефективно справлятися з виникаючими на робочому місці ситуаціями, а також розширюють область її працевлаштування.

Інші автори — М. Волкова, В. Шипілов — розглядають *soft skills* через соціально-психологічні характеристики. В. Шипілов визначає *soft skills* як соціально-психологічні навички, які необхідні і можуть стати в нагоді людині в більшості життєвих ситуацій [5]. М. Е. Волкова погоджується з ним, однак додає, що вони не тільки необхідні в життєвих ситуаціях, але і важливі для діяльності будь-якого фахівця, а також виділяє комунікативні, лідерські, командні, публічні, та інші *soft skills*. Вона зазначає, що володіння тільки професійними навичками не допоможе фахівцеві реалізувати себе в професії в повній мірі, так як йому також необхідні і добре розвинені *soft skills*. Деякими дослідниками *soft skills* розглядаються як універсальні навички, які важливі для професійної діяльності. Так, Т. А. Яркова та І. І. Черкасова в своїй роботі характеризують *soft skills* наступним чином: це універсальні навички, які важливі і необхідні для успішного професійного і життєвого самовизначення людей незалежно від професійної сфери або професії. Також автори роблять акцент на тому, що дані навички є важливим освітнім результатом, тому необхідно організувати їх цілеспрямований розвиток в рамках освітнього процесу [6]. У статті А. І. Івоніної наводиться аналогічна думка Д.Татаурщікової, при цьому додається, що чим вище працівник просувається по кар'єрних сходах, тим більшу кількість *soft skills* він починає використовувати у своїй діяльності. При цьому професійні навички — *hard skills* — стають вже не такими важливими, як раніше [2].

Аналіз психологічних досліджень з проблеми «*soft skills*», виявив в них загальні складові в трактуванні даного терміна: комунікативний навик; лідерські якості, креативність, навички в області тайм-менеджменту; емоційний інтелект; високий рівень адаптивних здібностей до нових і екстремальних умов роботи, до різних людей і обставин; готовність до навантажень, стресів і конфліктів; готовність переносити емоційні і інтелектуальні перевантаження, тобто навик професійної стійкості.

«М'які навички» або «гнучкі навички» дозволяють досягти успіху незалежно від специфіки діяльності та напрямку, в якому рухається людина. Традиційно їх класифікують як соціальні навички в психології: здатність переконувати, знаходити доступ до людей, колективна робота, особистий розвиток, управління часом, ерудиція, творчість тощо. Більшість навичок, що використовуються для досягнення цілей, — це м'які навички. У той же час, чим вище людина піднімається по кар'єрних сходах, тим важливіші соціальні навички відіграють у її житті, тоді як професійні відходять на другий план. Тверді навички («жорсткі навички») — технічні навички, пов'язані з діяльністю, що виконується в галузі формалізованих технологій: робота в офісі, логістика, набір тексту на дотик, водіння, програмування тощо.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Оскільки ці можливості є стабільними, чітко видимими, вимірюваними та ідентифікованими за допомогою конкретних структур, вони включені до переліку вимог в посадовій інструкції і можуть бути легко розбиті на ряд простих і обмежених операцій. Важкі навички можна легко спостерігати у повсякденному житті.

За наявності практичних вправ людина, яка засвоює навички в категорії «важкі навички», здатна перенести набуті навички в автоматизм, а потім застосовувати їх у повсякденній практиці згідно з чітко визначеною послідовністю дій або «за шаблоном». Курси навчальних програм, спрямовані на розвиток «жорстких» та «м'яких» навичок загалом, включають обов'язкове закріплення моделі поведінки в повсякденних умовах. Однак програми формування м'яких навичок обов'язково ґрунтуються на принципі поступового розвитку навичок за допомогою вправ та практичного моделювання, що змушує їх приймати самостійні рішення. Тільки в цьому випадку вони забезпечують стабільний результат. В іншому випадку найменше відхилення від схеми, будь-яке питання, яке не враховується у запропонованій (закінченій) моделі, відразу бентежить студента. Рівень оволодіння навичками в категорії м'яких навичок важко контролювати, перевіряти та демонструвати. Тому варто зазначити, що використання м'яких навичок можливе лише в тому випадку, якщо людина вміє використовувати різні моделі поведінки, цілісно розуміє власні та спільні інтереси, встановлює пріоритети та приймає рішення. Ефективне оволодіння навичками цієї категорії завжди спрямоване на розвиток здатності бачити та розрізняти ряд напівтонів та ситуацій.

Це придбані компетенції, які можна сформувані через додаткову освіту, через особистий досвід, подорожі, участь в міжнародних та соціальних проектах. В.В. Meyer, Р. Salovey, R. Bar-On в структуру Soft skills включають емоційний інтелект і відповідну йому емоційну компетентність. О.А. Чуланова, визначаючи емоційну компетентність керівника, представляє її через усвідомлення і управління власними емоціями, усвідомлення і управління емоціями підлеглих, толерантність і невизначеність, пов'язану зі зміною. На сьогоднішній день існує безліч визначень емоційної компетентності. Наприклад, Д. Гоулман дав таке визначення емоційної компетентності: це можливість зрозуміти власні і чужі почуття, і на основі цього мотивувати себе та інших, а також використовувати в позитивному плані контроль над власними почуттями в наших відносинах з іншими [1]. За визначенням Рувена Бар-Она, автора аббревіатури EQ, емоційна компетентність — «набір когнітивних здібностей, компетенцій і навичок, які впливають на здатність людини справлятися з викликами і тиском зовнішнього середовища».

Проблема становлення професійної кар'єри виступає особливо актуальною на завершальному етапі вузівської підготовки, так як у період навчання у вузах відбувається формування кар'єрних компетенцій у студентів, що в наступній черзі відбивається в конкретних постановках кар'єрних цілей та розробці планів,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

визначаючи успішність кар'єро — професійного розвитку в цілому. У зв'язку з цим центральним завданням навчально-виховного процесу ВНЗ є діагностика кар'єрних компетенцій майбутніх фахівців, що дозволяє правильно програмувати ситуацію кар'єрного росту та надає можливість людству реалізувати свої можливості. З цією метою нами було проаналізовано перелік необхідних компетенцій, які повинен мати спеціаліст-психолог. По-перше, це професійні компетенції, які складаються з так званих твердих навичок — сукупності спеціальних знань, умінь, звичок. По-друге, це особисті навички — м'які навички — управлінські, комунікативні звички та трудові навички. Чем вище людина піднімається по кар'єрних сходах, тим більшу значущість набувають ці характеристики: відповідальність, ініціативність, стратегічне мислення, системність, вміння працювати в командах, високий рівень комунікативності, адаптивність, гнучкість, здатність планувати, приймати рішення.

За своєю суттю, кар'єрна компетентність представляє здатність чітко усвідомлювати власний кар'єрний потенціал і відповідно до нього ефективно вибудовувати кар'єрний шлях, долаючи всі можливі перешкоди і труднощі. Для більш успішного просування по кар'єрних сходах, фахівець повинен мати певний рівень сформованості кар'єрних компетенцій, тобто набір певних характеристик (знань, навичок, особистих якостей) кандидата, необхідних йому для успішного виконання своїх посадових обов'язків.

Таким чином, зміст Soft skills дослідники розкривають через навички прийняття рішень, ведення переговорів, управління людьми, управління особистим розвитком, тайм-менеджмент, лідерство, командні навички, комунікативні навички, які мають універсальний характер, необхідний людям будь-якої професії. Особливо це стосується майбутніх психологів, які покликані допомагати суспільству ефективно здійснити вибір професії, реалізувати власний потенціал, долати труднощі особистісного і професійного становлення.

Література:

1. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2008. 3-изд. 301 с.
2. Ивонина А. И. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль soft skills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников *Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ»*. 2017. Том 9. № 1. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf>.
3. Раицкая Л.К., Тихонова Е.В. Soft skills в представлении преподавателей и студентов российских университетов в контексте мирового опыта. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика*. 2018. Т. 15. № 3. С. 350–363., с. 359.
4. Сальная Л. К. Soft skills в компетентностной модели выпускника вуза. *Сборник статей по материалам III Международной*

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

научной конференции преподавателей, молодых ученых, аспирантов и студентов вузов. НПИ имени М. И. Платова. 2016. С. 331-334.

5. Шипилов В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития. URL: http://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml

6. Яркова Т. А. Формирование гибких навыков у студентов в условиях реализации профессионального стандарта педагога. *Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates*. 2016. Т. 2. № 4. С. 222-231.

ВПЛИВ СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА НА ВИНИКНЕННЯ СТАНУ ТРИВОЖНОСТІ В УЧНІВ 3 – 4 КЛАСІВ

Елла Мельниченко

*студентка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Наразі в сучасному освітньому просторі багато уваги приділяється дослідженню адаптації школярів до освітнього середовища, вивченню їх емоційних проявів. З приходом до школи, або переходу до наступної ланки перед учнем постають нові вимоги та завдання. Інколи навантаження є такими, що негативно впливають на емоційну сферу і провокують виникнення стресової реакції організму з відповідними негативними наслідками.

Першою ознакою порушення адаптації дитини до навчання є її емоційне неблагополуччя в школі. У фаховій літературі існує низка визначень для переживання шкільного емоційного неблагополуччя: а) шкільний невроз (проявляється у вигляді соматичних симптомів перед відвідуванням школи); б) шкільна фобія (непереборний страх відвідування школи); в) дидактогенні неврози (джерелом тривоги є безпосередньо навчання, ставлення вчителя до учня, поведінка вчителя) [1, 2].

За деякими даними, кількість учнів з емоційними порушеннями сягає майже 30% [3, с. 53]. Перебування у шкільному класі є потужним джерелом емоційного стресу, який за певних умов призводить до неврозу [4]. У шкільному середовищі, яке є практично головним чинником формування особистості дитини, труднощі, що виникають, стають причиною глибоких емоційних травм

Найпоширеніша назва форми емоційного неблагополуччя учнів — шкільна тривожність, яка виражається в хвилюванні, підвищеному занепокоєнні в навчальних ситуаціях, очікуванні поганого ставлення до себе, негативної оцінки з боку педагогів і однолітків.

У нашому дослідженні ми спробували з'ясувати, як впливає стиль діяльності педагога на виникнення стану тривожності учнів 3-4 класів за допомогою методики «Індивідуальний стиль педагогічної діяльності» (А. К. Маркова, А. Я. Ніконова).

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

В результаті тестування за зазначеною методикою вчителів, які працюють у 3-4 класах, визначено наступні стилі педагогічної діяльності (див. табл. 1).

Таблиця 1

Стилi педагогiчної дiяльностi у 3 – 4 – х класах (данi у %)

Стиль педагогічної діяльності	3 А	3 Б	4 А	4 Б
Емоційно-імпровізаційний	-	-	80	-
Емоційно-методичний	-	88	-	87
Міркувально-імпровізаційний	-	-	-	-
Міркувально-методичний	81	-	-	-

На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що у 3 А класі вчитель використовує міркувально-методичний стиль (ММС) викладання. Такий вчитель орієнтується на результати навчання, адекватно планує навчально-виховний процес, проявляє консервативність у використанні засобів і способів педагогічної діяльності. Висока систематичність закріплення, повторення навчального матеріалу, контролю знань учнів поєднується з малим стандартним набором використовуваних методів навчання, перевагою репродуктивної діяльності учнів, рідким проведенням колективних обговорень. В процесі опитування вчитель з ММС звертається до невеликого числа учнів, даючи кожному багато часу на відповідь. Особливу увагу він приділяє слабким учням.

Результати опитування вчителя в 3 Б класі показали, що тут домінує емоційно-методичний стиль (ЕМС). З можливих 25 відповідей 22 збігаються з ключем опитувальника, що складає 88 %.

У 4 Б класі вчителю також притаманний даний стиль викладання. Підрахунки показали, що 13 відповідей з 15 можливих збігаються з ключем опитувальника, а це складає 86,6 %.

Для такого вчителя характерна орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування навчально-виховного процесу, висока оперативність, деяке переважання інтуїтивності над рефлексивністю. Вчитель адекватно планує навчально-виховний процес, поетапно відпрацьовує весь навчальний матеріал, уважно стежить за рівнем знань всіх учнів. Такого вчителя відрізняє висока оперативність. Він часто змінює види робіт на уроці, практикуючи колективне обговорення. Такий учитель прагне активізувати дітей не зовнішньою захопленістю, а міцно зацікавити особливостями самого предмета.

У 4 А класі у вчителя виявився емоційно-імпровізаційний стиль викладання (ЕІС), який набрав 12 відповідей, що складає 80% від загального числа відповідей за даною шкалою. Вчителя відрізняє переважна орієнтація на процес навчання. Пояснення нового матеріалу він будує логічно, цікаво. Однак у процесі пояснення часто відсутній зворотний зв'язок з учнями.

Під час опитування такий учитель звертається до великої кількості учнів. В основному до сильних, цікавих йому. Він опитує їх у швидкому темпі, задає неформальні питання, але мало дає їм говорити,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

не чекаючи, коли вони сформулюють відповідь самостійно. Для нього характерно недостатньо адекватне планування навчально-виховного процесу.

Для відпрацювання на уроці він вибирає найбільш цікавий матеріал. Менш цікавий матеріал, хоча і важливий, він залишає для самостійного розбору учнями. Недостатньо представлені закріплення повторення навчального матеріалу, контроль знань учнів. Його стиль відрізняється високою оперативністю, використанням великої кількості різноманітних методів навчання. Він часто практикує колективні обговорення та стимулює спонтанні висловлювання учнів.

В результаті проведення дослідження за методикою «Тест шкільної тривожності Філіпса» були виведені результати, що представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати дослідження шкільної тривожності за методикою Філіпса (дані у %)

Рівень тривожності	Клас/Учні			
	3А клас (n=23)	3 Б клас (n=19)	4А клас (n=22)	4 Б клас (n=21)
низький	26	10,5	63,6	14,2
середній	61	21	22,7	23,8
високий	13	68,5	13,7	62 %

Результати дослідження рівня тривожності у 3 А класі, де навчається 23 учня, показали, що низький рівень тривожності мають 6 учнів (26 %), середній — 14 учнів (61 %), високий — 3 учня (13 %). У 3 Б класі навчається 19 учнів. З них низький рівень тривожності мають 2 учня (10,5 %), середній — 4 учня (21 %), високий — 13 учнів (68,5 %).

Підрахунок результатів опитування у 4 А класі, в якому навчається 22 учні, показав, що низький рівень тривожності мають 14 учнів (63,6 %), середній — 5 учнів (22,7 %), високий 3 учня (13,7 %).

Серед учнів 4 Б класу, яких було загалом 22, було відмічено, що 3 учня (14,2 %) мають низький рівень тривожності, 5 учнів (23,8 %) — середній, інша частина класу (13 учнів — 62 %) — високий.

У таблиці 3 представлені результати впливу стилю педагогічної діяльності на рівень шкільної тривожності у молодших школярів.

Таблиця 3

Вплив педагогічного стилю діяльності на тривожність учнів молодшої школи (дані у %)

Рівень тривожності	Клас / Стиль педагогічної діяльності			
	3 А клас міркувально-методичний стиль	3 Б клас емоційно-методичний стиль	4 А клас емоційно-імпровізаційний стиль	4 Б клас емоційно-методичний стиль
низький	26	10,5	63,6	14,2
середній	61	21	22,7	23,8
високий	13	68,5	13,7	62

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

З отриманих даних видно, що високий рівень тривожності переважає в учнів 3 Б і 4 Б класів. Вчителі, які працюють з дітьми цих класів, демонструють емоційно - методичний стиль (ЕМС) педагогічної діяльності. На уроках вчителів з таким стилем відбувається часта зміна видів роботи, практикуються колективні обговорення. Учень повинен активно проявляти себе на заняттях такого педагога для того, що б заробити бали. Це стимулює його для того, щоб готуватися до занять і до можливої конкуренції в ході дискусії, що і сприяє підвищенню тривожності в учнів молодшого шкільного віку.

Середній рівень тривожності виявився в учнів 3 А класу, в якому педагог працює за міркувально-методичним стилем (ММС) викладання. На уроках з таким стилем викладання є можливість висловити свою думку кожному учню. Особливу увагу вчитель приділяє слабким учням, що сприяє підвищенню у них тривожності.

Низький рівень тривожності виявився в учнів 4 А класу, де педагог практикує емоційно-імпровізаційний стиль (ЕІС) викладання. На уроках вчитель звертається, в основному, до сильних учнів, практикує колективне обговорення і стимулює спонтанне висловлювання учнями, тим самим запобігає прояву тривожності.

За словами дітей із середнім і низьким показником успішності, вони впевнені, що їх не питають, так як педагог питає тільки сильних учнів і тих, хто активно працює на уроках. З цього випливає, що стиль педагогічної діяльності вчителя впливає на рівень тривожності учнів.

Отже, результати емпіричного дослідження в дають можливість говорити про те, що педагогічний стиль діяльності впливає на тривожність молодших школярів.

Результати дослідження показали, що високий рівень тривожності показали учні, які навчаються у педагогів з емоційно-методичним стилем (ЕМС) викладання. Учні, які навчаються у педагога з міркувально-методичним стилем (ММС) виявляють середній рівень шкільної тривожності. Низький рівень тривожності виявлено в учнів, що навчаються у педагогів з емоційно-імпровізаційний стилем (ЕІС).

Література:

1. Гагай В. В., Гриньова К.Ю. Особливості шкільної адаптації першокласників як важкої життєвої ситуації для дітей та батьків. *Вісник Хмельницького державного педагогічного університету*. 2013. № 2. С. 33-43.
2. Эберлейн Г. Страхи здоровых детей: практ. пособие для родителей. М.: Знание, 1981. 1982 с.
3. Ермолаев О. Ю., Марютина Т. М., Мешкова Т. А. Увага школяра. М.: Знание, 1987. 79 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов. М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. 384 с.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

АНАЛІЗ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Ірина Мельнічук

кандидат психологічних наук, доцент

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Ірина Колеснікова

магістрантка

кафедри загальної та диференціальної психології

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Актуальність проблеми суверенності особистості пов'язана, перш за все, з тими змінами соціально-політичного і економічного характеру, які відбуваються в сучасному суспільстві. Зміни сучасної соціальної ситуації, інтенсивність сфер життєдіяльності і соціально-історичних процесів в сучасному суспільстві висуває особливі вимоги до особистої автономії, свободи і відповідальності кожної людини. Суверенність безпосередньо пов'язана з такими гостро затребуваними зараз в соціальній практиці явищами як ненасильство, довіра і толерантність, які передбачають повагу до суверенності інших людей.

Проблема суверенності психологічного простору особистості має глибоке коріння як у вітчизняній (С. Л. Рубинштейн, Л. С. Виготський, К. О. Абульханова-Славська, О. М. Леонт'єв, П. Я. Гальперін, А. В. Брушлінській, Л. І. Анциферова, А. В. Бурмістрова, М. М. Бахтін, С. К. Нартова-Бочавер), так і в зарубіжній психології (У. Джемс, К. Левін, Е. Еріксон, К. Г. Юнг, Ф. Перлз).

В зарубіжній психології суверенність визначається такими термінами як «життєвий світ» «психологічний час і простір» [3], «особистий простір» [12], «контакт і межі» [8], «індивідуальний життєвий простір», «індивідуація» [11], «особиста автономія» [4], «психологічний образ життя», або «суб'єктивний простір життєдіяльності» [7] тощо.

С. К. Нартовою-Бочавер було запропоновано поняття «психологічний простір особистості», що включає «комплекс фізичних, соціальних і суто психологічних явищ, з якими людина ототожнює себе (територія, предмети, прихильності, установки). Вони стають значущими для суб'єкта, коли набувають особистісний сенс, і тому межі психологічного простору охороняються фізичними і психологічними засобами» [5, с.30].

К.О. Абульханова-Славська суверенність психологічного простору розуміє як «стан кордонів психологічного простору, що є інструментом рівноправної взаємодії з іншими людьми і селекції зовнішніх впливів, що позначають межі особистої відповідальності і визначають ідентичність людини» [1].

З точки зору Ю. Трофимової, психологічна суверенність «результативна характеристика процесу суверенізації, яка ґрунтується

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

на досвіді самостійної взаємодії зі світом, показує актуальні (розвивальні стосунки з іншим) і потенційні (потенціал саморозвитку) можливості людини» [8].

Визнаючи роль суверенності в життєдіяльності людини, І. Гаврилюк зазначає, що «суверенність психологічного простору сприяє високій адаптації людини в суспільстві, актуалізує її конструктивну міжособистісну взаємодію, комунікативну компетентність і, як наслідок, визначає загальний рівень якості діяльності й життя» [2, с.51].

В цьому контексті буде доречно розглянути смисловий аспект життя. Як вказує В. Е. Чудновський, «смысл життя визначається як «ідея, що містить в собі мету життя людини, яка привласнена нею і що стала для неї цінністю надзвичайно високого порядку», як «переживання цієї цінності в процесі її вироблення, привласнення чи здійснення; як життєвий орієнтир, що допомагає людині визначити своє місце в житті, розібратися в ньому і самому собі, визначити напрямок свого руху надалі» [9; с.7].

Ми припустили, що рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій зумовлений певними характеристиками суверенності особистості та може виступати в якості чинника. Для перевірки цього припущення проведено діагностику за допомогою методик: «Сенсожиттєві орієнтації» (Д. О. Леонт'єв та О. І. Расказова) та методика «Суверенність психологічного простору» (С. К. Нартова-Бочавер). В дослідженні взяли участь 38 осіб студенти Південноукраїнського національного педагогічного університет імені К. Д. Ушинського.

Для виявлення груп досліджуваних з різним рівнем смисложиттєвих орієнтацій отримані дані були переведені в процентилі. Далі, за значеннями процентильних оцінок виявлено дві групи обстежених: група з високим СЖО+ і низьким СЖО- значеннями загального показника смисложиттєвих орієнтацій (за Д. О. Леонт'євим).

Результати, що отримані після діагностики смисложиттєвих орієнтацій та суверенності психологічного простору наочно подано на рис. 1.

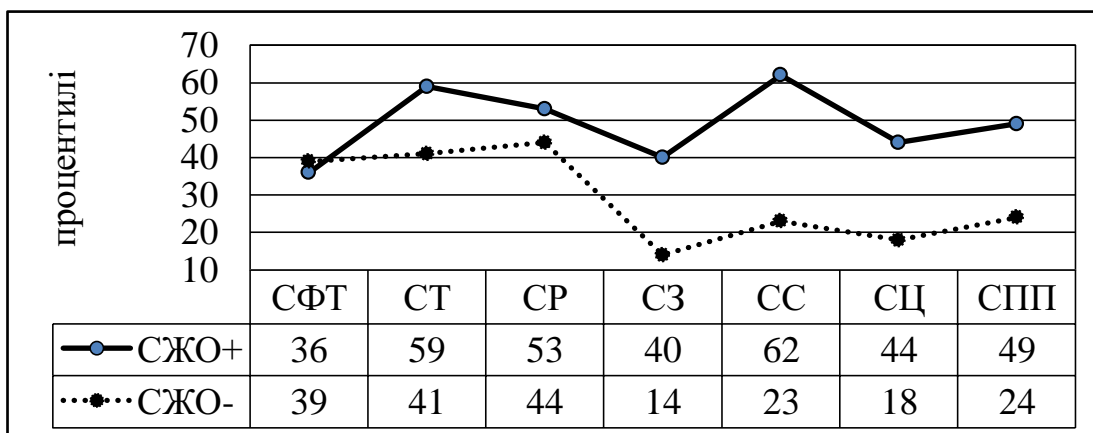

Рис. 1. Профіль суверенності представників груп з різним рівнем смисложиттєвих орієнтацій

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Примітки. Умовні скорочення шкал: СФТ – суверенність фізичного тіла, СТ – суверенність території, СР – суверенність світу речей, СЗ – суверенність звичок, СС – суверенність соціальних зв'язків, СЦ – суверенність цінностей, СПП – суверенність психологічного простору.

Так, представникам з високим рівнем смисложиттєвих орієнтацій (СЖО+) притаманний прояв квазісуверенності за такими параметрами як: суверенність соціальних стосунків (СС+), що характеризує надзвичайну важливість мати друзів і знайомих, яких можуть не схвалювати інші. Також виразною є суверенність території (СТ+), яка свідчить про переживання щодо безпеки фізичного простору, на якому знаходиться людина будь-то власна кімната або частина спільної кімнати. Дипривованість суверенності виявляється у відчутті дискомфорту, що пов'язаний з соматичним благополуччям, межами фізичного простору (СФТ-). З тілесністю тісно пов'язане і ставлення до власної зовнішності як прийнятої або, навпаки, ганебною і негідною. Недооцінка тілесності може призвести до розщеплення особистості, розототожнення із собою.

В групі з низьким рівнем смисложиттєвих орієнтацій (СЖО-) депривованість суверенності звичок (СЗ-), що може говорити про те, що випробовувані досить легко відмовляються від своїх звичок і підлаштовуються під нові обставини, у них спостерігається відсутність усталеного, внутрішньо прийнятого укладу життя. Депривація цінностей (СЦ-) проявляється в тому, що близькі не тільки не розділяють, але і не поважають цінностей, що вони сповідують, вважають їх несуттєвими і ставляться до них без поваги. Також спостерігається зниження показників за шкалою суверенність соціальних зв'язків (СС-), що може говорити про те, що даним особам не подобається їх оточення, їм хотілося б спілкуватися з іншими людьми. Цілком можливо, що вони звикли багато в чому спиратися на думку інших. Підтримувати постійні стосунки з оточуючими і встановлювати нові зв'язки для них також проблематично. Причин для цього може бути багато: починаючи від невпевненості в собі і закінчуючи відсутністю відповідних соціальних навичок. Нездатність захистити свої прив'язаності нерідко призводить до підвищеної соціальної конформності і інфантильності.

Таким чином, можна зробити висновок, що суверенність психологічного простору як здатність людини контролювати, захищати і розвивати свій психологічний простір, заснований на узагальненому досвіді успішної автономної поведінки впливає на рівень смисложиттєвих орієнтацій

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Субъект и субъектность: проблема определения качеств. Развитие психологии в системе комплексного человекознания. 2012. №1, 49-62.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

2. Гаврилюк І. Емпірична експлікація суверенності психологічного простору в показниках соціального самоконтролю особистості. Психологічні перспективи. Вип. 33. 2019. С. 10-23. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-49-65>
3. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб.: Сенсор, 2000. 368 с.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. М.: Смысл, 1999. 425с.
5. Нартова-Бочавер С.К.. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение. *Психологический журнал*. 2003. №6. С.27-36
6. Нартова-Бочавер, С. К. (Опросник «Суверенность психологического пространства» — новый метод диагностики личности. *Психологический журнал*. 2005. 5(25). 77-89.
7. Ольшанский Д.В. «Психологический образ» жизни и субъективное пространство жизнедеятельности личности//*Психология и архитектура*. 1983. Ч. 1. С. 53-56
8. Перлз Ф., Хефферлин Р., Гудмэн П. Опыты психологии самопознания. М., 1993.
9. Трофимова, Ю. В. Суверенизация личности как предмет постнекласической психологии. *Педагогика. Психология*. 2012. 1 (2), 64-68.
10. Удачина, П. Ю., Борисова, К. Б. Связь суверенности психологического пространства личности и ее удовлетворенности жизнью. *Человек. Сообщество. Управление: взгляд молодого исследователя: материалы XIV Всерос. науч.-практ. конф.* С. Д. Некрасов (Ред.). Краснодар: Изд-во КубГУ, 2014с. 94-97.
11. Юнг К.Г. Синхронистичность. М., 1997.
12. Sommer R. Studies in personal space. *Sociometry*, 1959. 22. P. 247-260.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕАКЦІЙ В СИТУАЦІЇ ЕПІДЕМІЧНОЇ ЗАГРОЗИ, ЯКІ ТРАНСЛЮЮТЬСЯ ЗМІ

Тетяна Мереуца

студентка факультету іноземних мов
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник — викл. Проданова О. М

Сучасне суспільство наразі переживає соціальні, економічні та політичні перетворення. Будь-які трансформації супроводжуються зростанням психологічної та соціальної напруженості внаслідок зміни ставлення як до ситуації в цілому, так і до окремих її ключових елементів. На даний момент ставлення до пандемії COVID-19 є одним із таких ключових елементів. Безпрецедентні заходи, вжиті на всіх соціальних рівнях змінили життя кожного громадянина світу та кожного члена світового товариства. Водночас важливо розуміти, що

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

на установки та, як наслідок, реакції впливає мультиплікативний ефект віртуальних стимулів в інформаційному просторі.

Життя і діяльність людини в сучасних соціальних, економічних, політичних і виробничих умовах нерозривно пов'язане з постійним впливом ряду несприятливих факторів, що, у свою чергу, призводить до виникнення і подальшого розвитку негативних емоцій. Негативні емоції супроводжуються надмірним напруженням фізичних і психічних функцій людини. Психологія екстремальних ситуацій є однією з найбільш значущих розділів прикладної психології, який охоплює ряд питань, пов'язаних з оцінкою та оптимізацією психічних реакцій і станів людини в умовах підвищеного стресу. Психологія екстремальних ситуацій має теоретичний фундамент, пов'язаний із дослідженнями особливостей функціонування психіки в умовах кризи або загрози, діагностикою психічних реакцій, станів і поведінки людини, яка знаходиться або знаходилася в надзвичайних обставинах. З іншого боку, психологія екстремальних ситуацій має і практичний додаток, що визначає методи, техніки, напрямки й прийоми психологічної корекції, психотерапії та консультування [6, с.78-79].

У психології екстремальних ситуацій окрема увага приділяється виявленню, класифікації та аналізу різних феноменів психічного життя людини. Зокрема, вивчаються такі негативні психічні стани, як фрустрація (переживання невдачі), стрес, криза, конфлікт, які виникають під впливом екстремальних факторів. Ці стани проявляються у вигляді гострих або хронічних негативних емоційних переживань: депресії, тривоги, гніву, дратівливості, страху, агресії. Афекти, які виникають в подібних станах, досягають досить високого рівня інтенсивності, який може надати дезорганізуючий вплив на інтелектуальну діяльність людини, а також ускладнюють процес адаптації до побутових, повсякденних подій.

Період пандемії COVID-19 пов'язаний з постійними ситуаціями невизначеності. Люди по всьому світу зараз не мають точного уявлення про те, що буде відбуватися в їхньому житті найближчим часом. Ситуація ускладнюється за рахунок дефіциту достовірної інформації про хворобу, способи лікування і профілактики, кількості жертв, можливості медицини, в той час як в ЗМІ та соціальних мережах транслюється величезна кількість різних відомостей, які не завжди викликають довіру. В результаті у багатьох виникає страх, розгубленість, пригнічує невизначеність в можливості продовжувати працювати і як результат — втрачається економічна стабільність.

Поведінка людини в період пандемії багато в чому визначається її здатністю брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Часто в неоднозначних ситуаціях відбувається перекладання відповідальності на іншу людину, уникнення та відкладання самостійного рішення або невиправдане метання між різними варіантами, яке ґрунтується не на інтелектуальному, а на емоційному пошуку рішення. Разом з тим, істотний вплив на поведінку людини надає її впевненість в ефективності власних дій. В умовах невизначеності людині властиво

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

переживати невпевненість, тривожність, яка чинить деструктивний вплив на психічне здоров'я людини, приводячи її в стан стресу. У деяких випадках занепокоєння може перейти в депресію, тривожні розлади або спровокувати появу суїцидальних думок. Подібні психічні стани ускладнюють прийняття адекватних рішень, що загрожує посиленням ситуації, яка ще більше погіршує психічний стан. Крім того, в умовах самоізоляції ростуть безробіття, алкоголізм і частота розлучень, про що постійно повідомляють ЗМІ. Кожній людині доводиться постійно приймати незвичні рішення по організації свого життя в умовах пандемії. Виходячи з цього, формулюється важливе завдання — визначення рівня тривожності населення і надання йому своєчасної психологічної допомоги.

Надмірні за інтенсивністю емоційні переживання можуть ускладнювати конструктивну, критичну оцінку ситуації, адекватне сприйняття того, що відбувається і, у свою чергу, заважають ухваленню правильних рішень і знаходженню адекватного способу для вирішення в стресовій ситуації [6, с. 120].

Практично-орієнтована сфера психології екстремальних ситуацій потрібна для запобігання порушень в поведінці та профілактики психічних, невротичних і психосоматичних розладів. Ця область психологічної науки ґрунтується на досвіді практики психотерапевтів, психіатрів, психологів МНС, а також рятувальників, які надають психологічну допомогу безпосередньо в осередку надзвичайної ситуації [6, с. 115-118].

Можна виділити наступні характеристики надзвичайної ситуації:

- 1) критичність ситуації, коли ступінь впливу екстремальних факторів виходить за межі можливостей людини;
- 2) ускладнені умови діяльності, що суб'єктивно сприймаються індивідом як небезпечні, нездійсненні;
- 3) ситуація викликає стан психічного напруження;
- 4) ситуація призводить до стану динамічного неузгодження, тим самим провокуючи максимальну мобілізацію психічних і фізичних ресурсів;
- 5) ситуація викликає порушення психічної регуляції діяльності й поведінки, негативні функціональні стани, знижує ефективність діяльності і надійність її результатів;
- 6) людина стикається з неможливістю реалізації своїх цілей, інтересів, мотивів, прагнень і цінностей [5, с. 285-287].

Найбільш характерним психічним станом, який може розвиватися в умовах екстремальних ситуацій, є стрес [2, с. 57]. Проблема стресу є гострою науковою проблемою, і в останні роки на її прояснення і рішення націлена увага і зусилля дослідників різних спеціальностей і напрямків. Люди, які не мають спеціальної психологічної підготовки, що опиняються в умовах будь-якої загрози, як правило, відчувають гостру психологічну та емоційну напруженість, що є предиктором психологічного і фізіологічного стресу. У деяких людей це супроводжується зниженням або зривом діяльності й

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

працездатності, погіршенням стану здоров'я, порушеннями психічної діяльності, в інших — мобілізацією внутрішніх ресурсів психіки [5, с. 288-289].

Варіативність способів психічного реагування залежить від ряду факторів:

- 1) індивідуально-особистісних особливостей людини;
- 2) інтенсивності та тривалості впливу стресогенних чинників;
- 3) обізнаності щодо того, що відбувається, і розуміння ступеня небезпеки того, що відбувається [5, с. 290].

Останні дослідження щодо екстремальної ситуації, пов'язаної з пандемією COVID-19 показали, що основні протиепідемічні заходи, такі як соціальне дистанціювання і самоізоляція, є самостійними стресовими факторами [7, с. 90], що, у свою чергу, може ускладнювати процеси адаптації, а також підвищувати загальний рівень тривожності населення.

Характерною рисою сучасного світу і суспільства є прискорений розвиток і трансформація інформаційного середовища, що оточує людину: кількісних і якісних інформаційних джерел, способи отримання інформації, її суперечливість, різноманітність [4, с. 425-427].

За допомогою віртуальних стимулів соціум транслює індивіду правила, стереотипи поведінки, норми та цінності. Особливості таких впливів середовища на свідомість людини формують у неї специфічний образ реальності та розуміння себе в ній [4, с. 168]. Дослідження психологічного впливу процесу інформатизації, який зачіпає всі області життєдіяльності людини, і його наслідків є найбільш актуальним і в той же час складним на сьогоднішній день.

Слід зазначити, що глобальний розвиток інформаційних технологій надає як позитивний, так і негативний вплив. До останнього можна віднести, зокрема, порушення психологічної безпеки [1, с. 87]. Загрозу впливу інформаційних стимулів на розвиток, зміну, стан і функціонування психіки людини виділяли В. І. Ілюхін, В. Н. Лопатін, О. А. Фінько. До факторів інформаційного середовища, які найбільшим чином впливають на психологічну безпеку суспільства, можна віднести якісну і кількісну характеристику інформації (обсяг, справжність, кількість, різноманітність, суперечливість).

В результаті отримання й обробки надмірної кількості інформації, яка не завжди є об'єктивною і достовірною, людина починає відчувати труднощі з орієнтуванням в інформаційному потоці, з аналізом і інтерпретацією інформації. Як наслідок перекручених уявлень про реальність, зміну світосприйняття, у людини з'являються різні психологічні й соціальні проблеми [8, с. 185-188].

За наявними в сучасній літературі даними, вважається, що більш ясне і чітке розуміння загрози вірусної інфекції та дотримання превентивних і профілактичних заходів населенням пов'язані з високим рівнем довіри до інформації, поширюваної ЗМІ та владою [7, с. 92-93]. Таким чином, як будь-яка надзвичайна ситуація, пандемія COVID-19 викликала хвилю психологічної напруги серед

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

населення по всьому світу. Для підтримки механізмів адаптації людей виключно значимими подаються такі заходи: надання через ЗМІ повної, переконливої й обґрунтованої інформації про необхідність дотримання профілактичних заходів населенням; створення коаліції тих фахівців, які беруть участь в боротьбі з пандемією, з метою своєчасного реагування на потреби в підтримці психічного здоров'я населення; проведення тривалого моніторингу рівня стресу на різних інтернет-платформах, що створить можливість для сфокусованої профілактичної та психокорекційної роботи серед населення [7, с. 88–89].

При розгляді питання поведінки людини в неординарних ситуаціях чимале місце займає психологія страху, причому страху не тільки природного, але й уявного. Страх є однією з найсильніших людських емоцій і впливає на вчинки людей, незалежно від того, хочуть вони того чи ні. За Т. Гоббсом, страх є невід'ємною частиною природного стану, де має місце «постійна небезпека насильницької смерті». Автор зазначає, що страх виконує дві ролі. З одного боку, страх сприяє активації пізнавальної діяльності людини, завдяки якій він шукає шляхи, способи облаштування свого буття, тобто страх запускає в дію механізм — розум. З іншого боку, «страх невидимих речей», невизначеність, потік всілякої (часом суперечливої) інформації виступає основним джерелом ілюзорних уявлень [3, с. 167–168].

Т. Гоббс виділив наступні види страхів:

1. Страх смерті;
2. Страх перед невидимими, але потужними силами, що виникає в результаті справжніх причин виникнення явища;
3. Страх покарання.

У ситуації з COVID-19 спостерігається другий вид страху, коли у людини відбувається посилення страху через невігластво, тиску різноманітної інформації, в якій вона спирається не на власні знання, а, як правило, на чутки й домисли. Виникненню і поширенню чуток, дезінформації, пліток сприяє недолік інформації. Саме знання, пізнання причин явищ, що відбуваються сприяють подоланню страху, є мотиватором в навчанні людини засобом уникнення впливу цих явищ. Одним з джерел отримання інформації, знань є ЗМІ. Вони володіють великою ефективністю впливу на свідомість і поведінку людей. Тому інформація, яка надходить з джерел ЗМІ, повинна проходити жорстку психологічну експертизу. Людям необхідна правдива інформація, яка виходить із достовірних джерел — влади, компетентних фахівців.

Безсумнівно, що всі люди різні, у кожного свій індивідуальний стиль і манера поведінки, проте, можна виділити два напрямки реагування людини в кризовій ситуації:

1. Survival (виживання) — продуктивна поведінка, що сприяє позитивному настрою, успіху, пошуку і перебудови цілей, шляхів, стратегій. Даний вид мислення необхідний кожній людині не тільки в щоденному проживанні, але і в реагуванні на надзвичайну ситуацію,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

так як подібний тип мислення сприяє можливості мобілізації сил, активності особистості, можливості адаптуватися і взяти під контроль ситуацію, що склалася.

2. Defeat (ураження) — пасивна поведінка, прийняття поразки, коли людина не бачить і не шукає виходу з ситуації, що склалася. Людина даної категорії відчуває себе абсолютно розгубленою; усвідомлюючи небезпеку або складність ситуації, вона не знає, що робити в даний момент, здійснює позбавлені будь-якої логіки вчинки.

Основні психологічні проблеми пандемії й загрози зараження COVID-19 складаються, як мінімум, у двох аспектах: розвитку паніки й панічних настроїв, тривоги й страхів; вивільненні часу при соціальної ізоляції або самоізоляції й як наслідок — фрустрації (блокуванні) головних потреб людини — потреби в спілкуванні й в соціальних контактах.

Тривога і страх можуть викликати паніку і панічні настрої, що виникають у людини в разі втрати контролю над власним життям, поведінкою, втрати розуміння як жити та діяти тут (в цьому) і зараз або там і тоді (в майбутньому). Людина також може сліпо копіювати те, що роблять інші, тому що це виявляється єдиною можливою опорою в ситуації, єдиним можливим способом реагування.

Паніка, на відміну від страху, є не почуттям, а типом реакції — хаотичної, безладної реакції з практично повною втратою контролю над поведінкою. Тривога і страх у період епідемії — нормальна реакція на серйозну і нестандартну проблему. У такій ситуації люди часто видають гіпертрофовану «реакцію адаптації» — починають нав'язливо дивитися новини, читати матеріали про захворювання, обговорювати їх зі знайомими й малювати драматичні картини майбутнього. Неприємним наслідком таких думок часто є паніка — неконтрольована людиною імпульсивна поведінка (спустошення полиць продуктивних магазинів, аптек), яке в масових масштабах призводить до збоїв у забезпеченні людей харчуванням, ліками, водою, предметами гігієни, побутовою хімією.

Крім того, констеляція наступних факторів — зростання показників категоричного мислення, наростання стурбованості, тривоги, фобій — поряд з характеристиками вірусу («невидимість», висока вірулентність) може запускати механізми «опредметнення» психопатологічної симптоматики, пошуку «видимого» потенційного джерела небезпеки й винуватців.

Ми соціальні істоти, тому для нас спілкування і соціальна взаємодія не менш важливі потреби, ніж їжа, сон і робота. Ми постійно розширюємо або скорочуємо кількість контактів, але вони не можуть бути зведені до мінімуму або обмежитись нулем. Самотність — не найприємніша доля, обмеження спілкування призводять до неприємних наслідків — депресії, нудьги, млявості й поганого самопочуття, до збіднення емоційного життя і часто до неприємних соматичних наслідків. У ситуації з пандемією дуже важливо зрозуміти, що все серйозно й ізоляція повинна бути обов'язково. Нам необхідно

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

перш за все зрозуміти й прийняти, що при самоізоляції життя організовується зовсім інакше — «ламається» звичний графік, різко змінюється і кількість, і якість наших контактів.

Як будь-яка надзвичайна ситуація, пандемія, викликана COVID-19, породила хвилю психологічної напруги серед населення по всьому світу. Можна констатувати, що виявлені психологічні реакції людей з різною життєстійкістю в різному ступені вказують на порушені відносини людини зі світом в умовах пандемії.

Література:

1. Баришполець В. А. Информационно-психологическая безопасность: основные положения. *Радиоэлектроника. Наносистемы. Информационные технологии*. 2013. Т. 5. № 2, С. 62-104.
2. Бильданова В. Р., Бисерова, Г. К., Шагивалеева, Г. Р. Психология стресса и методы его профилактики. Елабуга: Елабужский институт КФУ, 2015. 142 с.
3. Гоббс Т. Избранные сочинения в двух томах. М.: Мысль, 1989. 623 с.
4. Ким Б. М. Психологическое воздействие информационной среды на современного человека. *Наука, образование и культура*. 2017. № 4 (19). С. 101-104.
5. Николаева А. Н., Хлоповских, Ю. Г. Психологические особенности поведения населения при чрезвычайных ситуациях. *Современные технологии обеспечения гражданской обороны и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций*. 2016. № 1-2 (7). С. 285-290.
6. Семенова И. А. Психология экстремальных ситуаций. Ульяновск: УВАУ ГА(И), 2012. 138 с.
7. Сорокин М. Ю., Касьянов, Е. Д., Рукавишников, Г. В. Психологические реакции населения как фактор адаптации к пандемии COVID-19. *Обзор психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева*. 2020. № 2. С. 87-94.
8. Тимошенко Т. В. (Когнитивные аспекты информационно-психологической безопасности личности). *Известия ЮФУ. Технические науки*. 2010. № 9 (110). С. 185-188.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ: СВОЄРІДНІСТЬ ВПЛИВУ НА НЬОГО СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Наталія Мустипан
магістрантка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Наук.керівник — доц. Кічук А.В.

Актуальність порушеної нами проблеми зумовлено низкою обставин: по-перше, загрозливою статистикою, яка констатує залежність сучасної людини від соціальних мереж. Згідно з

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

статистикою близько 40% населення планети на спілкування в соціальних мережах витрачають понад 2,5 години щоденно, таких як: В контакт, Twitter, Facebook, Instagram, Snapchat (це данні останніх п'ять років). Публікуємо замітки, обмінюємося фото, реагуємо на пости друзів [1, с. 6]. Наприклад, кожну хвилину користувачі соціальних мереж відправляють майже півмільйона твітів (це повідомлення, які відправляють користувачі соціальної мережі Twitter один одному для спілкування) і фотографій в Snapchat (це мобільний додаток обміну повідомленнями з прикріпленими фото і відео тощо).

По-друге, за даними закордонних вчених (Роберто Москера, Емі Орбен, Роберт Краут) – це безпосередній вплив соціальних мереж на стресостійкість людини [2]. Як відомо, стрес – неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник) зовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи.

Як відомо, соціальні мережі – це місце, де ми нерідко висловлюємо своє обурення з приводу чого-небудь, від неякісних послуг до політичних проблем. Це дозволяє нам «випустити пару», але перетворює нашу стрічку новин в нескінченний потік негативу. Дослідники Центра Pew Research у Вашингтоні спробували з'ясувати чи дійсно соціальні мережі звільняють нас від негативних емоцій, або навпаки викликають більше стресу? Опитування, в якому взяли участь 1800 осіб, показало, що жінки набагато більше, ніж чоловіки, схильні до стресу від соціальних мереж. Найбільшим джерелом негативу вони назвали Twitter, оскільки він постійно нагадує про неприємні ситуації в житті інших людей. Водночас Twitter, виступав ефективним засобом знизити наслідки стресу: чим більше жінки їм користувалися, то менш напружено себе почували. Цікаво, що у чоловіків такий ефект не спостерігався, вони не приймають соціальні мережі так близько до серця, як жінки. Врешті-решт дослідники зробили висновок, що користування соціальними мережами все ж пов'язано зі «порівняно низьким рівнем стресу» [3, с. 351].

Цікавим виявилось дослідження вчених з Гарвардського університету та Університету Вермонт стосовно найгіршої соціальної мережі, яка дуже негативно впливає на психіку молодої людини нею стала мережа Instagram (це стосується інструменту для аналізу фотографій. У дослідженні брали участь 166 користувачів мережі).

По-третє, негативною тенденцією щодо погіршення настрою пересічної людини впродовж перебування в соціальних мережах. Щодо настрою, то це загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини, характеризує її життєвий тонус. Науковці розрізняють позитивні настрої, які виявляються у бадьорості, та негативні, які пригнічують, демобілізують, викликають пасивність. Настрій – загальний емоційний стан, який виразно не спрямований на щось конкретне. Наприклад, Австрійські дослідники з'ясували, що 20 хвилин проведені в Facebook залишали користувачів в гіршому настрої, ніж після перегляду інших сторінок в інтернеті. Ймовірно, це було пов'язано з тим, що користування соціальними мережами

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

здавалося їм марною тратою часу, вважають вчені. На думку дослідників з Каліфорнійського університету, добрий чи поганий настрій здатний швидко поширюватися між користувачами соціальних мереж. Вчені проаналізували емоційну складову понад мільярд статусів близько 100 млн користувачів Facebook і дійшли сумних висновків – «Лайки» можуть навіть, коштувати людині кар'єри [3, с. 346].

По-четверте, підвищення тривожності людини в залежності від змісту інформації яку вона отримує від соціальних мереж, тобто ситуативність емоційної сфери людини в напрямку її дисбалансу. Як відомо, тривожність — це індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами, фрустрацією. Важливо, що мова йде про психологічну загрозу, тобто таку, що має суб'єктивний характер і не проявляється як фізична небезпека (наприклад, внутрішньо особистісні конфлікти) [7].

Сучасні дослідники (А. Голдберг, Д. Грінфілд, К. Янг) також прослідкували взаємозв'язок того, наскільки соціальні мережі впливають на загальний рівень тривожності, сон і концентрацію уваги. Це дослідження було опубліковане в журналі «Комп'ютери й поведінка людини» (Computers and Human Behaviour), де було встановлено, що люди, які користуються сімома і більше мережами, мають втричі вище загальний рівень тривожності, ніж користувачі 1-2 платформами.

По-п'яте, встановлений вченими кореляційний зв'язок між депресивним станом особистості її вибором медіаплатформ з поміж чинних. В психології депресія трактується як термін, що використовується для позначення настрою, симптому, та синдромів афективних розладів. Перебіг депресії пов'язаний з низьким рівнем серотоніну в мозку людини. Депресію лікують медикаментозними та психологічними методами. Серед медикаментів найчастіше використовують антидепресанти, а серед психологічних методів застосовують психотерапію. Хоча деякі минулі дослідження виявляли зв'язок між депресією і користуванням мережами, нові розвідки в цій галузі свідчать про зворотний ефект [5].

За даними закордонних психологічних досліджень, в яких брали участь більше ніж 700 студентів, показали, що симптоми депресії, наприклад, поганий настрій, почуття неповноцінності та відчай, пов'язані з якістю онлайн-спілкування. Цікавим є те, що у тих, кому віртуальна комунікація приносила переважно негативні емоції, депресивні симптоми були вище. Також згідно з цим дослідженням були зроблені висновки, що ризик депресії та тривожності був втричі вище у тих, хто користувався декількома соціальними медіаплатформами. Серед причин, названих дослідниками, були, перш за все, віртуальна цькування і викривлене уявлення про життя інших людей. Однак вчені продовжують вивчати ці взаємозв'язки і те, як соціальні медіа можуть виявляти симптоми депресії, що допоможе

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

швидше звернутися за професійною допомогою. Другим прикладом може виступити дослідження, яке було проведено на замовлення компанії Microsoft, де було обстежено і проаналізовано профілі 476 користувачів Twitter, стосовно стилю повідомлень, їх емоційної забарвленості, типу взаємодії з іншими користувачами і ознаки депресивної поведінки. В результаті, за допомогою цих даних вони розробили анкету, яка дозволяє в семи з десяти випадків спрогнозувати ризик депресії ще до появи перших симптомів.

Якщо розуміти, що психологічне здоров'я безпосередньо пов'язано зі станом психіки людини, то правомірно вважати найсуттєвішим впливом соціальної мережі — це ущільнений зв'язок з якістю сну. Щодо цього питання, то було проведено велика кількість досліджень. Наприклад, минулого року дослідники з Пітсбургського університету опитали 1700 осіб у віці від 18 до 30 років про те, як вони користуються соціальними мережами. Вчені виявили, що блакитне світло, яке випромінюють наші гаджети, грає істотну роль в порушенні сну. Саме це світло пригнічує вироблення гормону мелатоніну, який потрібен для якості сну. Адже сон — це періодичний функціональний стан організму людини, який характеризується вимкненням свідомості й зниженням здатності нервової системи відповідати на зовнішні подразники [6, с. 44]. В результаті зроблено висновок, що звичка перевіряти перед сном стрічку новин у Facebook або Twitter погано впливає на якість сну. Треба зазначити, що найгірше впливав не загальний час проведений в мережі, а частота заходів в ній, що свідчило про «нав'язливою звичкою» постійно перевіряти оновлення. Дослідники, проте, не з'ясували остаточно, саме соціальні мережі викликають розлади сну або це ті, хто вже страждає безсонням, проводять більше часу в мережах викликає залежність. Це питання розглядали в Університеті Ноттінгема. Такі вчені як Дарія Кусси та Марк Гріффітс проаналізували 43 попередніх досліджень в цій області та дійшли висновку, що залежність від соціальних мереж дійсно є психічним розладом і найчастіше вимагає професійної допомоги. Вони виявили зв'язок між надмірним використанням мереж й проблемами в стосунках є гіршими результатами в навчанні та меншою участю в реальному спілкуванні [4, с. 18]. Як відомо, залежність — є захворюванням, спричиненим надмірним використанням соціальних мереж. Хоча це захворювання ще не було класифіковане як психопатологічне, воно поширюється в суспільній свідомості як потенційно проблематичний стан, знаходячи відбиток в численних паралельних, визнаних розладах» і може стати «епідемією 21-го століття». Взяти навіть Twitter, ця соціальна мережа викликає більшу залежність, ніж сигарети й алкоголь. Люди з емоційною нестабільністю частіше пишуть про свої почуття. В результаті очікують отримати підтримку від співрозмовника. Розповідають про своє самопочуття, нестабільність, або проблеми в сімейних відносинах. Цікавим фактом є те, що не мало уваги в соціальних мережах приділяють саме романтичним відносинам. Вчені розглядали та досліджували саме

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

питання відносин в соціальних мережах, та як саме впливають соціальні мережі на відносини між романтичними парами.

Так, наприклад, дослідники з Університету Гвельфів в Канаді опитали 300 користувачів Facebook, тобто найбільша у світі англомова соціальна мережа, заснована у 2004 р. Марком Цукербергом, у віці 17-24 років, «ревнують, коли їх партнер додає в друзі незнайому людину протилежної статі». Дослідження показало, що жінки, які проводять набагато більше часу в Facebook, ніж чоловіки, частіше відчують ревності. На основі цього дослідження було зроблено висновок, що «саме середовище соціальної мережі сприяє цьому почуттю, а також підсилює занепокоєння щодо якості їх романтичних відносин».

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки, що соціальні мережі надають на людей дуже різний вплив, в залежності від багатьох умов, і перш за все від рис їх особистості. Як і у випадку з їжею, азартними іграми та багатьма іншими спокусами сучасності, надмірне користування соціальними мережами може бути для деяких людей небезпечними. Але, з іншого боку, було б помилково стверджувати, що вони — безперечне «зло», адже мережі дають чимало переваг і саме з вивчення цього аспекту будуть пов'язані наші наукові розвідки (наш науковий пошук).

Література :

- 1.Ефимова Г. З., Зюбан Е. В. Влияние социальных сетей на личность *Интернет журнал «Мир науки»*. Тюмень, 2016. Том 4. С. 24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-sotsialnyh-setey-na-lichnost/viewer>
2. Константин Х. Вредны ли социальные сети? *Новости Software*. 2017. URL: <https://3dnews.ru/963119>
3. Кузнецова М., Шибeko А. Прагматичний потенціал засобів текстової комунікації у соціальній мережі Twitter, Facebook. *Наукові записки*. Запоріжжя, 2018. Випуск 164. С. 355.
4. Ржевський Г. М., Харченко Н. А. Формування еко свідомості та розвитку особистості. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко тренінги: Всеукраїнська науково-практична конференція (30 травня 2017 р.)*. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. С.49.
5. Селина М.В., Национальный Исследовательский Университет «Высшая школа экономики». Научная статья — Депрессия в зеркале социальных сетей. 2020. URL: <https://iq.hse.ru/news/374617381.html>
6. Холмогорова А.Б., Герасимова А.А. Психологические факторы проблемного использования интернета. *Консультативная психология и психотерапия*. Москва, 2019. Том 27. Выпуск 3 (105) С.213.
7. Юрьева, Е. А. Разностороннее влияние социальных сетей интернета на социализацию молодежи. *Молодой ученый*. 2010. № 7 (18). С. 300.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

УПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ СЕРЕД ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Ярослава Носач

*студентка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – проф. Макачук Н. О.*

Булінг, як феномен девіантної поведінки, є гострою соціально значущою проблемою в підлітковому віці. Майже в кожному класі кожної школи є учні, які мають особливості, що відрізняють їх від своїх однолітків. Відмінні характеристики учня часто призводять до глузувань і знущань в класі. Епізодичні утиски, шкільне цькування в сучасній науці отримали назву — булінг (від англ. Bullying — знущання, залякування, цькування) [5, с. 72].

Суспільство вважає, що насильство проявляється рідко і обмежується окремими випадками, в яких беруть участь тільки соціально-неблагополучні громадяни (діти в неповних сім'ях, діти батьків із залежностями, несприятливі школи та ін.). Однак це не так, насильство існує в будь-яких категоріях населення і пластах суспільства, незалежно від соціально-економічних, расових, культурних, демографічних аспектів.

Порушення, що виникають в результаті впливу на підлітка в ситуації булінгу, призводять до особистісних змін, так як зачіпають всі рівні людського функціонування. Прийнято виділяти віддалені і найближчі наслідки жорстокого ставлення до дитини підліткового віку. До найближчих наслідків можна віднести: травми фізичного характеру [1, с. 53]. Також в якості найближчих наслідків у дитини можуть виникати гострі психічні розлади, які виражаються або в підвищеному збудженні, нервозності, дратівливості, або, навпаки, в апатії, байдужості, депресії, зниженому тлі настрою. Однак в обох випадках дитина відчуває тривогу, страх і гнів. Окремі наслідки жорстокого ставлення з підлітками можуть мати не тільки фізичний і психічний характер порушення розвитку особистості, а й соматичний, особистісний, емоційний і соціальний [3, с. 3-4].

Віддалені наслідки носять довгостроковий характер і, найчастіше, впливають на все подальше життя дитини. Такими наслідками можуть бути, наприклад, специфічні сімейні відносини або відносини з партнером, жорстоке ставлення в подальшому до власних дітей, особливі життєві сценарії, віктимізація та ін.

Проблема насильства — це велика галузь, досліджувана в світовій психології, соціології, кримінології, медицині, педагогіці, філософії та інших областях наукового знання. Перші роботи, присвячені проблемі насильства, стали з'являтися у пресі з 1905 року. Перші дослідження проводилися скандинавськими вченими (Д. Олвеус, Е. Роланд, П. Хайнеманн) і потім вченими з Великобританії (Д. Лейн, В. Ортоа та ін.). Велика увага даній проблемі приділяється за кордоном, де існує безліч ефективних програми запобігання булінгу [4, с. 84-85].

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

У вітчизняній психології до недавнього часу булінг взагалі не розглядався як специфічний феномен. Проблема знущань в школах, у вітчизняній науці, довгий час ставилися до категорії проблем прийнятих замовчувати.

Однак останнім часом зростає інтерес до проблеми булінгу у вітчизняній психології і набуває все більш стійкий характер. До вітчизняних дослідників, що займаються цим питанням, відносяться: І. А. Александрова, Т. О. Арчакова, І. А. Баєва, С. А. Богомаз (фактори виникнення булінгу), Є. В. Бородкіна, І. В. Дробініна, І. А. Кузьмін, О. А. Кузнецова (проблема булінгу в підлітковому середовищі), Д. А. Леонтєв, С. Р. Мадді, Т. В. Наливайко, Є. І. Рассказова, І. А. Регуш, Р. І. Стетишина та ін. (способи профілактики і запобігання булінгу в підлітковому середовищі).

В сучасних умовах освітньої діяльності виникла необхідність розробки психокорекційних і профілактичних програм, спрямованих на запобігання булінгу в класі або його упередження та профілактику. Подібні програми повинні знайти своє застосування на початкових етапах формування колективу і ґрунтуватися на системному підході, а саме включати в себе роботу не тільки з дітьми безпосередньо, але і з педагогічним, адміністративним складом школи, а також з батьками. Програми, що спираються на фактори виникнення булінгу, сприятимуть якісному і довгостроковому результату.

Оцінка наявності булінгу в школі включає різні способи виявлення цього явища, включаючи методи спостереження за дитиною в школі і вдома [4, с. 84].

В школі:

1. Первинні ознаки:

- Дитина регулярно піддається глузуванням з боку однолітків в образливій манері, її часто обзивають, дражнять, принижують, або загрожують їй, вимагають виконання побажань інших однолітків, командує нею.
- Дитину часто висміюють у недобррозичливій і образливій манері.
- Дитину часто задирають, штовхають, б'ють, а вона не може себе адекватно захистити.
- Дитина часто виявляється учасником сварок, бійок, в яких вона швидше беззахисна і яких намагається уникнути (часто при цьому плаче).
- Діти беруть підручники, гроші, інші особисті речі дитини, розкидають їх, рвуть, псують.
- У дитини є сліди — синці, порізи, подряпини, або рваний одяг — які не пояснюються природним чином (тобто не пов'язані з грою, випадковим падінням, кішкою та ін.).

2. Вторинні ознаки:

- Дитина часто проводить час на самоті, і виключена з компанії однолітків під час змін, обіду. У неї, за спостереженнями, немає жодного друга в класі.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

- У командних іграх діти вибирають її в числі останніх або не хочуть бути з ним в одній команді.
- Дитина намагається триматися поруч з учителем або іншим дорослим під час шкільних змін.
- Уникає говорити вголос (відповідати) під час уроків і справляє враження тривожного і невпевненого в собі.
- Виглядає засмученим, депресивним, часто плаче.
- У дитини різко або поступово погіршується успішність.
- Не дають списати, не підказують, не питає тему уроку, домашнє завдання.

Удома:

1. Первинні ознаки:

- Повертається додому зі школи з порваним одягом, з порваними підручниками або зошитами.
- У дитини є сліди — синці, порізи, подряпини, або рваний одяг, які не пояснюються природним чином (тобто не пов'язані з грою, випадковим падінням, кішкою та ін.).

2. Вторинні ознаки:

- Ніколи не приводить додому (після школи) однокласників або інших однолітків або дуже рідко проводить час в гостях у однокласників або в місцях, де вони грають, проводять час.
- Немає жодного друга, з яким можна провести час (грати, сходити в кіно або на концерт, погуляти або зайнятися спортом, поговорити по телефону та ін.).
- Дитину ніколи не запрошують на свята / вечірки, або вона сама не хоче нікого запрошувати і влаштовувати свято (тому що вважає, що ніхто не захоче прийти).
- Боятися або не хочуть йти в школу, вранці перед школою поганий апетит, часті головні болі, болі в шлунку, розлад.
- Вибирає довгий і незручний шлях до школи і зі школи.
- Неспокійно спить, скаржиться на погані сни, часто уві сні плаче.
- Втратив інтерес до шкільних предметів / занять, погіршилася успішність.
- Виглядає нещасним, засмученим, депресивним, або спостерігаються часті зміни настрою, дратівливість, спалахи.
- Вимагає або краде гроші у батьків (щоб виконати вимоги «агресорів») [4, с. 85].

Наявність агресивних (часто б'ються, постійно зачіпають і ображають інших дітей, імпульсивних) дітей має насторожувати дорослих щодо можливості існування булінгу.

Незважаючи на поширеність булінгу, в даний час існує не так багато методів діагностики даного явища. Серед них опитувальник Д. Олвеуса (D. Olweus «The Olweus Bullying Questionnaire») і опитувальник «Ситуація булінгу в школі» С.Дж. Кім (S. J. Kim «The situation of bullying in school») як найбільш повні і валідні методики, спрямовані на всебічне вивчення ситуації булінгу в шкільному освітньому середовищі.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

З менш інформативних методів можна виділити методи спостереження, в тому числі прихованого і з застосуванням технічних засобів [2, с. 55]. Обидва названі вище опитувальники мають форми для респондентів молодшого, середнього та старшого шкільного віку і припускають анонімні відповіді. Методики дозволяють виявити серед учнів учасників булінгу — жертв і кривдників, в них також присутня шкала, призначена для відповідей вчителів.

Опитувальник Д. Олвеуса дозволяє, крім того, виділити агресивних жертв. Обидва опитувальника дають можливість оцінити частоту зустрічальності булінгу, його форми і прояви, а також час і місце насильницьких дій. Шкала, призначена для вчителів, відображає їх обізнаність в ситуації, що відбувається булінгу і ставлення до неї.

Огляд досліджень з проблеми дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день досить детально вивчені ступінь поширеності і форми прояву булінгу, в тому числі і такі його сучасні різновиди, як кібербулінг. При цьому результати досліджень індивідуальних характеристик учасників булінгу не настільки різноманітні і досить суперечливі, в той час як саме вони перш за все цікаві для психолога, так як ті чи інші зовнішні ознаки, особливості поведінки, соціальний статус та ін. можуть бути не тільки характерною рисою, а й причиною прийняття учнями тих чи інших ролей в ситуації булінгу [5, с. 75].

Особливий інтерес представляє фігура «агресивної жертви», в якій поєднуються характерні ознаки кривдника і жертви, і яка одночасно може перебувати в позиції нападника і потерпілого. Як можна помітити, саме «агресивні жертви» особливо активні, послідовні і жорстокі в ролі нападника. Крім того, незважаючи на широку поширеність булінгу, існує не так вже й багато методів його діагностики, які до того ж дозволяють лише виявити наявність і визначити форми прояву булінгу в освітньому закладі, але не дають можливості досліджувати його численні інтра-психічні фактори.

Цікавий, як спосіб діагностики, опитувальник «Ситуація булінгу в школі» В.Р. Петросянц.

Даний опитувальник дозволяє розділити вибірку підлітків на дві групи:

- «жертви» — учні, які представили високий ступінь тенденції бути жертвою булінгу і не проявляли агресивних дій щодо інших учнів;
- «кривдники» — учні, які представили себе як учасників булінгу частотою кілька разів.

Основні проблеми діагностики та профілактики булінгу можна сформулювати наступним чином: замовчування, заперечення наявності проблеми; підміна проблеми (плутати цькування і непопулярність); підхід до булінгу як проблеми особистостей, а не колективу; почуття безпорадності у дорослих по відношенню до ситуацій цькування, відсутність відпрацьованих процедур припинення та попередження булінгу; делікатність питання; недооцінка ролі педагога як лідера колективу; відсутність навичок безконфліктного

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

вирішення спорів; неможливість скласти конкретний психологічний портрет учасника булінгу (жертви або кривдника); відсутність певної психологічної картини булінгу; слабка наукова розробленість даної теми; відсутність конкретних (відпрацьованих) методик виявлення булінгу в дитячому колективі; міфологізованість феномена булінгу.

Переживання булінгу в дитячому та підлітковому віці надзвичайно травматично і крім актуальних наслідків робить значний вплив на подальше життя людини. Перш за все, впливає на формування самооцінки дитини, її комунікативні можливості, мотивацію до розвитку і досягнень [5, с. 76].

Актуальними наслідками є афективні порушення: зниження настрою, депресивність, високий рівень тривоги, численні страхи, злість (велика кількість негативних емоцій); соматичні розлади: порушення сну, апетиту головні болі, болі в животі, порушення роботи ж.к. т., несподівані підвищення температури тощо; когнітивні порушення — нестійкість уваги, труднощі зосередження, порушення концентрації пам'яті та ін.; порушення шкільної адаптації: мотивації до навчання, пропуски школи, уроків, зниження успішності; поведінкові порушення: агресивність, відходи з дому, протестна поведінка та ін.; суїцидальні думки і спроби.

Таким чином, логічно розглянемо варіанти профілактики та упередження булінгу в школі.

До загальних компонентів програми відносять інформування вчителів, співробітників школи, дітей і батьків про проблему булінгу, його механізми і наслідки; єдині для школи правила щодо булінгу та скоординовані заходи з профілактики та подолання; навчання вчителів; групові заняття з дітьми; надання допомоги жертвам боулінгу; взаємодія з батьками; зазвичай будь-яка програма включає в себе як превентивні заходи, так і втручання, безпосередньо заходи з вирішення існуючих проблем; будь-яка програма включає в себе заходи на трьох рівнях: школи, класу і на індивідуальному рівні.

До індивідуальних компонентів, які варіюються від програми до програми [2, с. 104] відносять: детальне дослідження проблеми та її поширеності в конкретній школі (анонімні опитувальники дітей, опитувальники для вчителів, опитувальники для батьків, спостереження). Обговорення результатів співробітниками школи, з дітьми та батьками; акцент на взаєминах між дітьми і між дітьми і вчителями, створення приймаючої, комфортної і відкритої атмосфери в школі і в класі; включення занять з профілактики булінгу в обов'язкову шкільну програму; створення зводу правил, спільно з дітьми, щодо булінгу і поведінки дітей при зіткненні (безпосередньо або побічно) з ним; «Бібліотерапія» (використання на заняттях художньої літератури, присвяченої булінгу); фільми та наочні пособи; драма-

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

терапія: рольові ігри, програвання ситуацій цькування та ін.; контроль під час шкільних змін і поза класами, організація ігрового простору і дозвілля дітей; акцент на роботі з дітьми — свідками цькування: пасивними учасниками і дітьми, які вважають за краще ніяк не брати участь, зміна групової динаміки; створення на базі школи команди фахівців з булінгу / антибулінгових комітетів (вчителі, практичний психолог / соціальний працівник, директор і т. д.); створення комітетів, в яких беруть участь діти, для розробки правил щодо булінгу та заходів для його подолання; створення лінії довіри з питань булінгу на базі школи; регулярні зустрічі з батьками; організація груп підтримки для дітей-жертв цькування, для батьків дітей-жертв і для батьків дітей — «агресорів»; індивідуальна психологічна робота з дітьми-жертвами; тренінги впевненої поведінки для дітей-жертв.

Таким чином, більш ніж тридцятирічний досвід досліджень булінгу дав багатий фактичний матеріал здебільшого описового характеру: де, як, коли і в яких формах проявляється даний феномен. У той же час психологічні витоки, закономірності і динаміка виникнення і розвитку цього явища залишаються до теперішнього часу недостатньо вивченими.

І, нарешті, тільки подальші систематичні дослідження факторів булінгу можуть стати основою для розробки і емпіричної перевірки ефективності як діагностичних методів, так і психопрофілактичних підходів до вирішення цієї проблеми, яка дуже характерна, але і неприпустима для освітнього середовища.

Література:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Е., 2001. 86 с.
2. Пономарьова Є.А. Булінг як соціально-педагогічна проблема взаємин у підлітковому середовищі: профілактика, подолання та запобігання. Соціальна безпека сім'ї та дитинства. 2014. 254 с.
3. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности. *Психологический журнал*. 2006. № 5. С. 3-18.
4. Ушакова Є. Булінг новий термін для старого явища. *Директор школи*. 2009. № 6. С. 84-87
5. Файнштейн Є.І. Моббінг, булінг і способи боротьби з ним. *Директор школи*. 2010. № 7. С. 72-76
6. Хекхаузен, Х. Личностные и ситуационные подходы к объяснению поведения. *Психология социальных ситуаций*. Хрестоматия. М.: Владос, 2001. С. 58-91

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

ПРОЯВ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СПЕЦИФІЦІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ

Оксана Оріщенко

кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Яна Волиця

магістрантка
відділення перепідготовки фахівців
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Актуальність досліджуваної проблеми визначаються низькою причиною: по перше, підвищенням вимог до комунікативної компетентності особистості у зв'язку із складністю та багатогранністю функціонування сучасного суспільства, що потребує розвитку соціального інтелекту для соціальної адаптації, успішної професійної та особистісної самореалізації; по – друге, недостатньою розробкою проблеми соціального інтелекту саме у вітчизняній психології втім як дослідження західних психологів тривають з початку минулого століття; по-третє, потребами психологічної практики, спрямованої на розвиток соціального інтелекту як одного з компонентів комунікативних здібностей особистості.

Поняття «соціальний інтелект» було введено в науковий облік американським психологом Е. Торндайком на початку минулого сторіччя, який розглядав його як здатність до прогнозування міжособистісних відносин та прирівнював до схильності мудро діяти в людських стосунках. [цит. за 4, с.453]. З цих пір різні аспекти означеної проблеми активно вивчаються в роботах західних дослідників (Г. Банс, Дж. Вашингтон, Дж. Гілфрад, Г. Оллпорт, М. Саліван, С. Ж. Стейн, Е. Торндайк, М. Тісак, Е. Хайт, М. Форд). У вітчизняній психологічній літературі проблема соціального інтелекту почала розроблятися нещодавно і в основному розглядається або як складова соціальної перцепції (Г. М. Андреева), або як один з компонентів комунікативних здібностей (І. Ф. Баширов, А. А. Єфімова, А. О. Застело, В. М. Куніцина, А. І. Савенков, Д. В. Ушаков тощо). Таке бачення соціального інтелекту, що існує у вітчизняній психології, дозволило нам зробити припущення про його зв'язок із психологічною проникливістю. В даному повідомленні ми спираємось на визначення О. А. Кисельової, яка розглядає психологічну проникливість «як відносно стійку властивість індивідуальності, що проявляється в умінні глибоко проникати у внутрішній психологічний світ іншої людини, адекватно розуміти й інтерпретувати її поведінку, особливості її характеру, емоційний стан» [3, с. 23]. В структурі психологічної проникливості виділяють: психологічна зіркість; соціальна інтуїція; спрямованість особистості на розуміння іншої людини; схильність до психологічної інтерпретації; самостійність суджень про іншу людину; безсторонність

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

(неупередженість) суджень; прихильність до створення цілісного та гнучкого психологічного образу іншої людини [6, с. 24].

Мета дослідження: емпірично дослідити індивідуально-психологічні особливості психологічної проникливості осіб з різним соціальним інтелектом. Для досягнення мети було розроблено психодіагностичний комплекс, який склали наступні методики: 1) «Соціальний інтелект» (Дж. Гілфорд)» [5]; 2) «Тест — опитувальник психологічної проникливості» (О. П. Саннікова, Є. А. Кисельова) [3; 6].

Емпіричне дослідження проводилось на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». В дослідженні брали участь 95 студентів факультету дошкільної педагогіки та психології (денної та заочної форм навчання) віком від 20 до 45 років. Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою кількісного (кореляційного) та якісного (методи «асів» та «профілів») аналізів.

Спочатку розглянемо результати кореляційного аналізу. В таблиці 1 представлено значущі коефіцієнти кореляцій між показниками соціального інтелекту та психологічної проникливості.

Таблиця 1

Значущі кореляційні зв'язки між показниками соціального інтелекту та психологічної проникливості

Показники психологічної проникливості	Показники соціального інтелекту				
	СІ1	СІ2	СІ3	СІ4	КО
ПЗ	-	-	236*	-	-
СІ	-	-279*	-	-	-
ПІ	-	273*	209*	-	-
Ц	-	-	-	-223*	-
ГО	240*	267*	-	246*	265*

Примітка: умовні скорочення: а) показники соціального інтелекту: СІ 1 — здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації, СІ 2 — здатність розпізнавати істотні властивості в потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку, СІ 3 — здатність розуміти зміни значення вербальної поведінки в різних ситуаційних контекстах, СІ 4 — здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, зміст поведінки людей в цих ситуаціях, КО — композитна оцінка соціального інтелекту; б) показники психологічної проникливості: ПЗ — психологічна зіркість, СІ — соціальна інтуїція, ПІ — схильність до психологічної інтерпретації, Ц — схильність до створення цілісного образу, ГО — гнучкість образу.

Отже, як видно з таблиці 1, в результаті кореляційного аналізу виявлено як додатні, так і від'ємні зв'язки між показниками соціального інтелекту та психологічної проникливості.

Так, показник соціального інтелекту СІ3 (здатність розуміти зміни значення вербальної поведінки в різних ситуаційних контекстах) демонструє позитивні статистично значущі зв'язки ($p < 0,05$) з показниками: ПЗ (психологічна зіркість) та ПІ (схильність до

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

психологічної інтерпретації). Показник СІ2 (здатність розпізнавати істотні властивості в потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку) має від'ємний зв'язок ($p < 0,05$) зі СІ (соціальна інтуїція) та негативний — із показником ПІ (схильність до психологічної інтерпретації). Шкала соціального інтелекту СІ3 (здатність розуміти зміни значення вербальної поведінки в різних ситуаційних контекстах) також негативно пов'язана ($p < 0,05$) із ПІ (схильність до психологічної інтерпретації). Показник СІ4 (здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, зміст поведінки людей в цих ситуаціях) виявляє від'ємний зв'язок ($p < 0,05$) із таким компонентом психологічної проникливості, як Ц (схильність до створення цілісного образу). Показники СІ1, СІ2, СІ4 та КО виявили додатний зв'язок ($p < 0,05$) зі шкалою ГО (гнучкість образу). Наявність статистично значущих зв'язків між показниками, що нами вивчаються, дозволило здійснити якісний аналіз результатів.

Наступним кроком нашого дослідження було вивчення індивідуально-психологічних особливостей психологічної проникливості осіб з різним рівнем соціального інтелекту за допомогою методу профілів. На рис. 1 зображені профілі психологічної проникливості досліджуваних з різним рівнем соціального інтелекту.

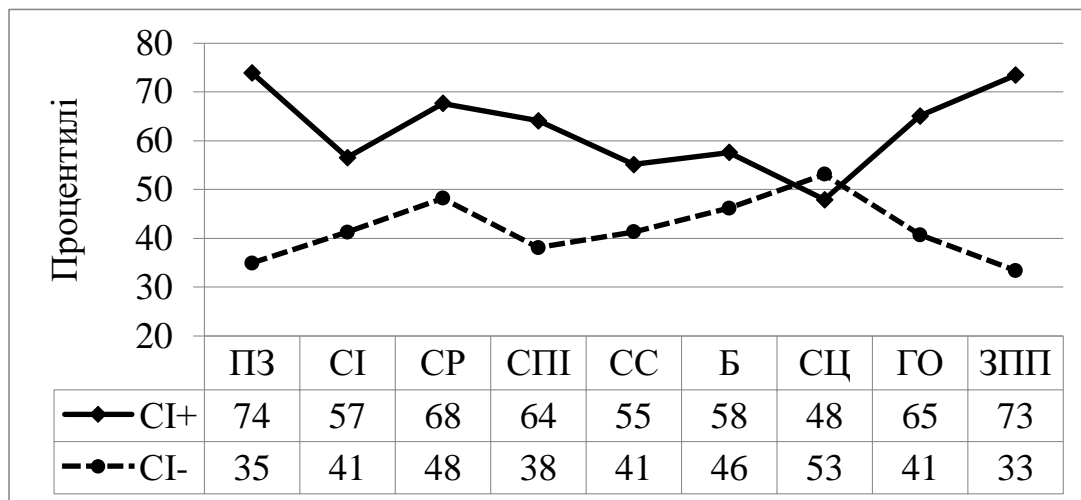

Рис. 3.2. Профілі психологічної проникливості осіб з різним рівнем соціального інтелекту (СІ+; СІ-)

Примітки: умовні скорочення: а) показники соціального інтелекту: СІ 1 — здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації; СІ 2 — здатність розпізнавати істотні властивості в потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку; СІ 3 — здатність розуміти зміни значення вербальної поведінки в різних ситуаційних контекстах; СІ 4 — здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, зміст поведінки людей в цих ситуаціях; КО — композитна оцінка соціального інтелекту; б) показники психологічної проникливості: ПЗ — психологічна зіркість; СІ — соціальна інтуїція; СР — спрямованість на розуміння іншої людини; ПІ — схильність до психологічної

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

інтерпретації; СС — самостійність суджень; Б — безпристрасність; Ц — схильність до створення цілісного образу; ГО — гнучкість образу; ЗПП — загальний показник психологічної проникливості.

Аналіз профілів дозволив описати особливості психологічної проникливості представників кожної групи. Отже, досліджувані з високим рівнем соціального інтелекту (СІ+) демонструють й високий загальний рівень психологічної проникливості (ЗПП+). Вони схильні до психологічної інтерпретації, що проявляється у схильності до створення образу іншої людини на основі логічних умовиводів, аналізу і синтезу різної інформації; здатності до обґрунтованої інтерпретації отриманої інформації про психологічні особливості іншої людини, її переживання, зовнішній вигляд, поведінку, тобто придатні до глибокого проникнення в її внутрішній світ (ПІ+). В процесі сприйняття партнера по спілкуванню такі особи схильні до пошуку причинно-наслідкових зв'язків між окремими характеристиками його цілісного образу (Ц+). Образ партнера для цих осіб не є сформованим назавжди, при появі нової інформації цей образ піддається раціональній корекції (ГО+). Представники даної групи проявляють потребу і прагнення до аналізу психічних станів іншої людини, розуміння її внутрішнього світу, переживань, особливостей характеру, вчинків тощо (СПІ+) [3].

Досліджувані з низьким рівнем соціального інтелекту (СІ-) характеризує низький рівень психологічної проникливості (ЗПП-), що проявляється у відсутності інтересу до іншої людини та потреби зрозуміти її (ПЗ-). Представники цієї групи відрізняються нездатністю до аналізу й узагальнення інформації, отриманої про партнера, в них не виникає потреби до її психологічної інтерпретації (ПІ-). Часто ці люди із сумнівом ставляться до власних суджень про іншу людину, не довіряють собі (що підтверджується низькими показниками по шкалі СІ-), прислухаються до думки навколишніх про неї (СС-), при цьому, один раз сформований образ важко піддається змінам (ГО-) [3].

Підсумовуючі результати емпіричного дослідження можна зробити наступні **висновки**: встановлено наявність статистично значущих кореляційних зв'язків між показниками соціального інтелекту та психологічної проникливості; досліджено специфіку психологічної проникливості осіб з різним рівнем соціального інтелекту; емпірично доведено, що особи з високим соціальним інтелектом, на відміну від респондентів з низьким соціальним інтелектом, мають також високий рівень психологічної проникливості.

Перспективою подальших досліджень передбачається вивчення взаємозв'язків між соціальним інтелектом, емоційним інтелектом і психологічною проникливістю.

Література:

1. Андреева Г. М. Психология социального познания. М.: Аспект Пресс, 2005. 397 с.
2. Зазыкин В. Г. Психология проницательности. М.: Изд-во РАГС,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

2002. 130 с.

3. Киселева Е. А. Особенности психологической проницательности у лиц с различной эмоциональной диспозицией. Дисс. ... канд. психолог. наук. Одесса, 1999. 243 с.

4. Миронюк Є. В. Визначення та історія розвитку поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. № 7. 2010. С. 452-461.

5. Михайлова Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливен «Диагностика социального интеллекта»: методическое руководство. СПб.: ИМАТОН, 1999. 67с.

6. Саннікова О. П. О структуре психологической проницательности. Тези доповідей учасників Другої міжнародної науково-практичної конференції «*Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи*». К: НПУ імені М.П. Драгоманова МОН України, Поліграф-центр, 2009. 219 с.

ВПЕВНЕНІСТЬ В СОБІ АСЕРТИВНИХ І НЕАСЕРТИВНИХ ОСІБ

Оксана Оріщенко

кандидат психологічних наук, доцент

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Анастасія Ніколаєва

магістрантка

відділення перепідготовки фахівців

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Швидкоплинність сучасного світу висуває суворі вимоги перед людиною, яка має проявляти соціальну активність, ініціативність, цілеспрямованість, сміливість, адекватно оцінювати свої достоїнства та недоліки, бути впевненою в собі та наполегливо втілювати в життя власні плани та задуми, поважаючи права оточуючих. Всі ці якості в психології узагальнюють поняттям «асертивність»

Незважаючи на те, що поняття «асертивність» нещодавно увійшло до наукового обігу, дана проблема стає предметом дослідження різних галузей наукового знання, зокрема: філософії, соціології, менеджменту, конфліктології, військової психології, соціальної психології, психології управління, психології особистості тощо [4]. В психологічній літературі різні аспекти проблеми асертивності широко висвітлено у роботах як зарубіжних дослідників (Р. Альберті, М. Армстронг, Дж. Вольпе, Д. Геллард і К. Геллард; М. Еммонс, В. Каппоні, К. Кинан, А. Лазарус), так й вітчизняних психологів (Р. Ануфрієва, Г. Балл, Є. Головаха, О. Донченко, О. Кононко, Подоляк Н.М., Саннікова О.П., Санніков О.І., С. А. Медведєва, Н. Є. Харламенкова, О. В. Хохлова, Л. Н. Шакірова, В. А. Шамієва).

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Під асертивністю розуміється стійка властивість особистості, що проявляється у здатності людини досягати власних цілей, реалізовувати власні бажання, відстоювати свої права і при цьому не порушувати прав інших людей [4, с. 8].

В психологічних дослідженнях асертивність часто пов'язують із впевненістю в собі [1; 2; 4]. При трактовці цього психологічного феномену ми спиралися на визначення В. Г. Ромека, який зазначає, що впевненість у собі — це позитивне ставлення до власних можливостей як таких, що достатні для досягнення своїх цілей і задоволення власних потреб. Впевненість в собі, на думку психолога, виявляється у когнітивній, емоційній і поведінковій сферах особистості [1].

Метою даного повідомлення є обговорення результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей впевненості в собі асертивних та неасертивних осіб.

Для досягнення мети використовувався психодіагностичний комплекс, до якого увійшли такі методики: 1) «Тест-опитувальник асертивності (ТОКАС)» (О. П. Саннікова, О. І. Санніков, Н. М. Подоляк) [5]; 2) «Тест впевненості у собі» (В. Г. Ромек) [3].

Статистична обробка емпіричних результатів реалізовувалася на основі комп'ютерної програми SPSS 19.0 for Windows. Використовувались кількісний (кореляційний) та якісний (метод «асів» та «профілів») аналізи отриманих даних.

Емпіричне дослідження проводилось на базі державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». В ньому брали участь 95 студентів факультету дошкільної педагогіки та психології денної та заочної форм навчання віком від 20 до 45 років.

Результати кореляційного аналізу у вигляді значимих коефіцієнтів кореляції між показниками асертивності та впевненості в собі представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками асертивності та впевненістю в собі

Показники впевненості в собі	Показники асертивності		
	Аас	Кас	Зас
ВС	-278*	-281*	-274*
СС	-295*	-307*	-296*
ЗВС	-241*	-243*	-244*

Примітка:

1) нулі та коми не вказуються;

2) без позначки — $p < 0,01$;

3)* — $p < 0,05$;

4) умовні скорочення: а) показники асертивності: Аас — емоційний (афективний) компонент асертивності; Кас — когнітивно-смысловий компонент асертивності; Зас — загальний показник асертивності; б) показники впевненості в собі: ВС — впевненість у собі,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

СС — соціальна сміливість, ЗВС — загальний показник впевненості в собі.

Перш за все при аналізі таблиці слід відмітити наявність виключно *від'ємних зв'язків* на 5% рівні значущості між показниками асертивності та впевненості в собі, що свідчить про те, що невпевнені в собі особистості не можуть бути асертивними та демонструвати асертивну поведінку.

Так, встановлено, що показники: емоційна асертивність (ААС), когнітивна асертивність (КАС) та загальний показник асертивності (ЗАС) від'ємно пов'язані з такими шкалами впевненості у собі, як: ВС (впевненість в собі) — на рівні $\rho \leq 0,05$; СС (соціальна сміливість) — $\rho \leq 0,05$ та ЗАС (загальний показник впевненості в собі) — $\rho \leq 0,05$.

Таким чином, можна констатувати, що усі показники асертивності на значимому рівні негативно пов'язані з більшістю параметрів впевненості в собі.

Наявність статистично значущих кореляційних зв'язків між показниками, що нами вивчаються, дає можливість перейти до якісного аналізу отриманих результатів (рис 1).

На рис. 1 представлено профілі показників впевненості в собі асертивних (Ас+) та неасертивних (Ас-) осіб.

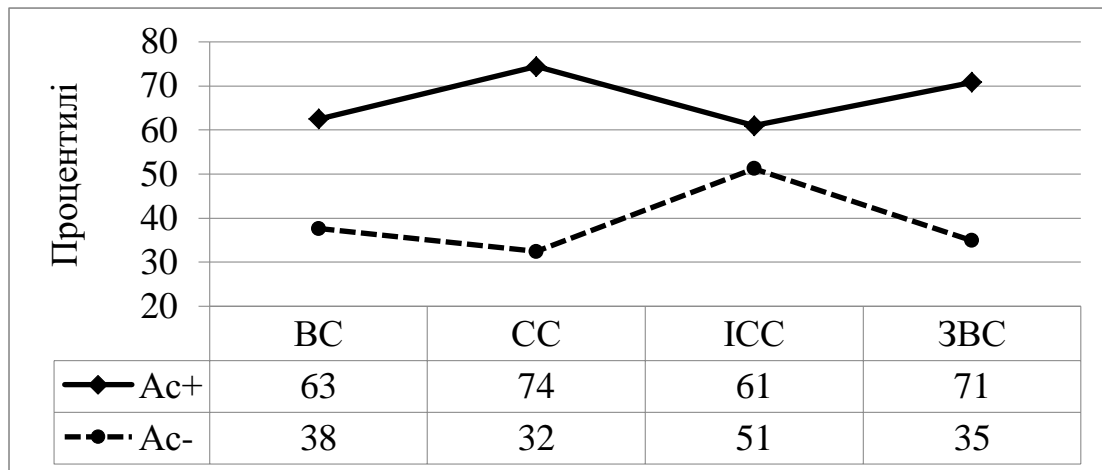

Рис. 3.2. Профілі впевненості в собі осіб з різним рівнем асертивності

Примітка: умовні позначення: а) *показники асертивності*: (Ас) — високий рівень асертивності; (Ас-) — низький рівень асертивності; б) *показники впевненості в собі*: ВС — впевненість у собі; СС — соціальна сміливість; ІСС — ініціатива у соціальних контактах; ЗВС — загальний показник впевненості в собі.

Аналіз змістових характеристик показників впевненості в собі, що пропонуються автором методики, дозволяє охарактеризувати особливості упевненості в собі представників кожної досліджуваної нами групи. Отже, досліджуваним групи *асертивних осіб*, властиві впевненість у собі (ВС+), соціальна сміливість (СС+) та ініціативність в

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

соціальних контактах (ІСК+). Це свідчать про те, що асертивні особистості зазвичай домагаються того, що їм потрібно, у них достатньо сил та енергії, щоб утілити в життя все задумане (ВС+). Такі люди легко вибирають ту лінію поведінки, яка дає їм найбільші шанси досягти своїх цілей. Зазвичай вони спокійні та врівноважені, їм немає потреби доводити щось собі та оточуючим (СС+). Асертивні особистості здатні висловлювати свої почуття, переживання та думки без агресії та образливого, зневажливого переважання над іншими (ІСК+). Таким чином, представників означеної групи можна охарактеризувати як впевнених у собі, сміливих, активних, ініціативних та достатньо комунікабельних [3].

Представники групи неасертивних осіб, навпаки, характеризуються невпевненістю в собі (ВС-), боязкістю, сором'язливістю (СС-) та безініціативністю в соціальних контактах (ІСК-). Такі люди дуже залежні від оцінок оточуючих, їм властива тривожність, нерішучість та соціальні страхи (страх перед авторитетами, страх нових ситуацій, страх критики тощо). Вони часто зазнають значних труднощів у спілкуванні, їм важко починати розмову з незнайомими людьми та приймати рішення для здійснення тих або інших дій. Ці особистості часто бентежаться, соромляться звертатися зі своїми проблемами до оточуючих людей, проявляють несаможиттєвість у прийнятті рішень та страждають від нереалізованості власних бажань, потреб і задумів [3].

Проведене емпіричне дослідження дозволяє зробити наступні висновки: 1) виявлено наявність статистично значущих негативних кореляційних взаємозв'язків між показниками асертивності та впевненості в собі; 2) емпірично доведено, що асертивні особи, на відміну від неасертивних, відрізняються високою впевненістю в собі.

Отримані результати дозволяють перейти до подальшого пошуку властивостей особистості, пов'язаних з асертивністю та дослідженню їх індивідуально-психологічних особливостей.

Література:

1. Ромек В.Г. Понятие уверенности как социально-психологическая характеристика личности: дисс. ... канд. психол. наук. 19.00.05. Ростов-н/Д.: Изд-во РГУ, 1997. 242 с.
2. Ромек В.Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии. *Психологический вестник*. 1996. № 1, ч. 2. С. 132-138.
3. Ромек В.Г. Тесты уверенности в себе. *Практическая психодиагностика и психологическое консультирование*. Ростов-на-Дону: Ирбис. 1998. С. 87-108.
4. Подоляк Н.М. Індивідуально-психологічні особливості асертивності особистості. *Автореф. дис. канд. психол. наук*. 19.00.01. Одеса. 2014. С.22.
5. Саннікова О.П., Санніков О.І., Подоляк Н.М. Діагностика асертивності: результати апробації методики «ТОКАС». *Наука і освіта*.

ТИП ЕМПАТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ: ІНДИВІДУАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Оксана Оріщенко

кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Олександра Чігдем

магістрантка
відділення перепідготовки фахівців
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

В сучасний період активних суспільних трансформацій особливої актуальності набуває дослідження проблеми особистісної зрілості та її індивідуально-психологічних особливостей. Даній проблемі присвячена велика кількість робіт зарубіжних (А. Адлер, Е. Еріксон, Г. Оллпорт, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фром, З. Фрейд, В. Штерн), радянських та російських науковців (Л. І. Анциферова, Б. Г. Ананьєв, А. Г. Асмолов, К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Божович, О. О. Бодальов, Ф. Е. Василюк, І. С. Кон, І. В. Кулешова, В. П. Зінченко, Е. Л. Доценко, О. Д. Леонтьєв, Е. Л. Солдатова, Д. О. Леонтьєв, А. О. Реан, В. В. Столін, І. А. Шляпникова, Д. Б. Ельконін, П. М. Якобсон) та вітчизняних дослідників (М. Й. Боришевський, Ю. З. Гільбух, Г. В. Дьоміна, Л. Долинська, С. Д. Максименко, П. В. Лушин, Г. І. Меднікова, С. М. Панченко, О. П. Саннікова, Т. М. Титаренко, О. А. Лукасевіч, О. С. Штепа, О. В. Чуйко).

Під особистісною зрілістю розуміється результат і ресурс особистісного розвитку, обумовлений активністю особистості, її здатністю до самодетермінації, саморегуляції, потребою в самоактуалізації і розвитку, прагненні до смислу як окремих своїх дій, вчинків, так і до життєвого смислу в цілому. Рівень особистісної зрілості визначається тим, наскільки особистість виступає суб'єктом своїх власних трансформацій, свого саморозвитку [2, с.7].

Теоретико-психологічний аналіз дає підстави говорити про те, що одним з показників особистісної зрілості є схильність до психологічної близькості з іншою людиною (емпатія, доброзичливе ставлення до людей, вміння слухати та чути іншу людину, потреба в духовній близькості з іншими людьми тощо) [4]. Даний факт дозволив нам припустити, що особи з різним типом емпатії відрізняються не тільки рівнем особистісної зрілості, але й мають специфічне сполучення показників, що входять до її структури.

Мета дослідження: дослідити індивідуально-психологічні особливості особистісної зрілості осіб з різним типом емпатичної спрямованості.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Під *емпатією* ми розуміємо відносно стійку властивість особистості, що виявляється: а) у здібності емоційно реагувати на переживання іншої людини (іншого об'єкту емпатії), у розумінні його емоційних станів, у передбаченні афективних реакцій, в активному намаганні допомогти; б) у спрямованості на певний об'єкт емпатичних переживань [3, с. 14]. Серед об'єктів емпатичних переживань виділяють: емпатію до рідних, близьких, друзів (вузьке коло спілкування — ЕР); емпатію до колег, клієнтів, учнів (спектр широкого кола спілкування, професійне спілкування — ЕП); емпатію до незнайомих та малознайомих людей (спектр широкого кола спілкування, поза професійне спілкування — ЕПп); емпатію до самого собі (аутоемпатія ЕАут); емпатію до героїв художніх творів (ЕАрт); емпатію до представників тваринного світу (ЕФа); емпатію до рослинного світу (ЕФл); емпатію до навколишнього світу в цілому (ЕНс); емпатію до подій у минулому (ЕРет); емпатію до майбутніх подій (ЕМ) [3, с. 15]. Представлені сфери життєдіяльності, в яких суб'єкт може проявити власні емпатичні здібності, складають структуру емпатичної спрямованості особистості. Під емпатичною спрямованістю розуміється «вибір» суб'єктом тих об'єктів, тих сфер життєдіяльності, по відношенню до яких, у першу чергу, виникають емпатичні переживання суб'єкта, і де найбільш яскраво виявляється його індивідуальна своєрідність емпатії [3, с. 15].

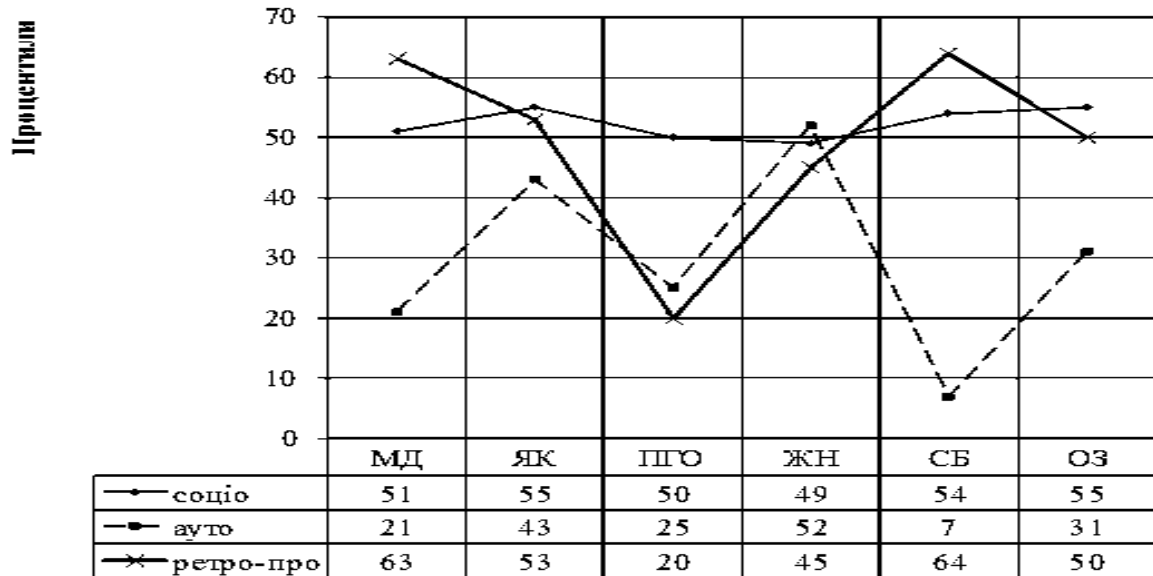
Дослідження особистісної зрілості осіб, що відрізняються за типом емпатичної спрямованості проводилося на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. В ньому брали участь 57 магістрів денної та заочної форм навчання зі спеціальності «Психологія» (у віці від 25 до 45 років).

Емпіричне дослідження було здійснено за допомогою наступних психодіагностичних методик: 1) «Тест-опитувальник емпатичної спрямованості особистості» (О. П. Саннікова — О. А. Оріщенко), спрямований на діагностику таких показників: емпатія до рідних, близьких, друзів (ЕР); емпатія до колег, клієнтів, учнів (ЕП); емпатія до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп); емпатія до самого себе (ЕАут); емпатія до героїв художніх творів (ЕАрт); емпатія до представників тваринного світу (ЕФа); емпатія до рослинного світу (ЕФл); емпатія до навколишнього світу в цілому (ЕНс); емпатія до подій у минулому (ЕРет); емпатія до майбутніх подій (ЕМ) [1; 3]; 2) «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (Ю. З. Гільбух), що дозволяє вивчати наступні компоненти особистісної зрілості: мотивація досягнень (МД); «Я»-концепція (ЯК); почуття громадянського обов'язку (ПГО); життєва настанова (ЖН); схильність до психологічної близькості з іншою людиною (ЗБ); загальний показник особистісної зрілості (ЗО) [5].

Емпіричним шляхом за допомогою методу «асів» на нашій виборці були виділені групи досліджуваних з домінуванням певного типу емпатичної спрямованості, тобто схильністю до переживання емпатії переважно в одній з наступних сфер життєдіяльності:

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

- сфера соціальної спрямованості емпатії, що включає домінування показників ЕР; ЕП; Епп (соціо-емпатія);
- сфера спрямованості емпатії на внутрішній світ самого суб'єкту, до якої входить змістовний показник ЕАут (аутоемпатія);
- сфера спрямованості емпатії на минулі події або події можливого майбутнього у житті суб'єкта та його близьких, до якої входять змістовні показники ЕРет; ЕМ (ретро-проемпатія) [3, с. 15-16];

Показники особистісної зрілості

Рис. 1. Профілі особистісної зрілості осіб з різним типом емпатичної спрямованості (соціо; ауто; ретро-про)

Примітка: умовні скорочення: а) *типи емпатичної спрямованості*: соціо — сфера соціальної спрямованості емпатії; ауто—сфера спрямованості емпатії на внутрішній світ самого суб'єкту; ретро-про — сфера спрямованості емпатії на минулі події у житті суб'єкта та його близьких або події можливого майбутнього; б) *показники особистісної зрілості*: МД — мотивація досягнень; ЯК — «Я»-концепція; ПГО — почуття громадянського обов'язку; ЖН — життєва настанова; ЗБ — схильність до психологічної близькості з іншою людиною; ОЗ — загальний показник особистісної зрілості.

Аналіз профілів дозволяють описати «психологічний портрет» у контексті особистісної зрілості типового представника кожного з виділених нами типів емпатичної спрямованості.

Досліджувані із спрямованістю емпатії на соціальну сферу, які спрямовують свої емпатичні переживання виключно на оточуючих людей (в близькому колі спілкування, в професійній сфері, в широкому колі спілкування), є достатньо зрілими особистостями. Вони впевнені в своїх можливостях та в цілому задоволені собою. Разом з тим їх самооцінка є адекватною, такі люди вимогливі до себе, їм не властиве самовдоволення, а, навпаки, характерні скромність та повага до інших людей (ЯК+). Ці особи є доброзичливими, вміють слухати та чути

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

співрозмовника, потребують духовної близькості з іншими людьми (СБ+). Вони спрямовані на досягнення значущих життєвих цілей, відрізняються прагненням до максимально повної самореалізації. Їх характеризує самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів в різних сферах життя (МД+). Однак такі особистості іноді схильні діяти імпульсивно, оскільки їм не вистачає емоційної врівноваженості, розважливості, раціональної оцінки ситуації (ЖН-) [5].

Група досліджуваних з домінуванням аутоемпатичної спрямованості (ауто), для якої характерні емпатичні почуття переважно до самих себе, характеризуються не достатньо розвиненими показниками особистісної зрілості. Основною їх характеристикою є несхильність до встановлення близьких стосунків з іншою людиною (СБ-). Ці особистості не спрямовані на значущі життєві цілі, не прагнуть до максимально повної самореалізації, несамотійні, безініціативні, не мають лідерських амбіцій (МД-). Представникам цього типу не зрозумілі та не притаманні такі поняття, як патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм (ПГО-) [5].

Досліджуванні з домінуванням «часових» показників емпатичної спрямованості (ретро-про), емпатичні переживання яких в основному пов'язані з подіями минулого, або тих що тільки можуть трапитися у майбутньому з ними чи їх близькими, відрізняються вмінням чути іншу людину, спрямованістю на встановлення близьких стосунків із значущими людьми (СБ+). Таки особи цілеспрямовані, ініціативні, відповідальні, прагнуть до максимальної професійної та особистісної самореалізації (МД+). Представники цього типу емпатичної спрямованості адекватно оцінюють себе, знаючи свої сильні та слабкі сторони, враховують це при плануванні та організації власного життя (ЯК+). Вони не відрізняються чіткою громадською позицією (ПГО-), не розважливі та емоційно не врівноважені (ЖН-) [5].

Проведений аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження особистісної зрілості осіб з різним типом емпатичної спрямованості можна узагальнити у вигляді наступних висновків: 1) емпірично виділені групи досліджуваних, що відрізняються за типом емпатичної спрямованості; 2) досліджено індивідуально-психологічні особливості особистісної зрілості представників всіх виділених типів емпатичної спрямованості; 3) встановлено, що серед наших досліджуваних особистісно зрілими виявилися респонденти, які належать до типу спрямованості емпатії на соціальну сферу.

Література:

1. А.с. Тест-опитувальник емпатичної спрямованості (О. П. Саннікова, О. А. Орищенко). № 8839; заяв. 01.10.2003; реєстрац. 24.11.2003. 16 с.
2. Меднікова Г. І. Особистісна зрілість: сутність та критерії. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.Сковороди.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Психологія. 2012. № 44 (2). С. 127–134.

3. Орищенко О. А. Дифференциально-психологический анализ эмпатии. Автор. дис. канд. ...псих. наук: 19.00.01. Одесса, 2004. 20 с.

4. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности Одесса: Хорс, 1995. 334 с.

5. Тест-опросник личностной зрелости. Под ред. Ю. З. Гильбуха. К.: Психодиагностика и дифференцированное обучение. 1994. 24 с.

6. Штепа О. С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. [Монографія]. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 210 с.

СІМЕЙНІ СТРЕСИ ЯК СПЕЦИФІЧНІ СИТУАЦІЇ СІМЕЙНОГО ОПАНУВАННЯ

Інна Петрова

студентка факультету української філології та соціальних наук

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Науковий керівник — викл. Проданова О. М.

Сучасне життя не можливо уявити без різноманітних стресових ситуацій, переживань та проблем. Сімейне життя особливо наповнене стресом, оскільки існує багато важких ситуацій під час спільного проживання у сім'ї. З огляду на це, у науці з'явилось поняття сімейного стресу. На даний момент дослідження сімейного стресу та опанування важкими ситуаціями в родині є одним з найважливіших та перспективних напрямів у психологічних дослідженнях.

Проблемами та питаннями дослідження сімейних стресів займаються багато сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких А.Я. Варга, А.І. Ташева, Е. Г. Ейдемільер, Р. Скіннер, І.О. Корнієнко, В. Юстіцкіс, О. Захаров, І. Хамітова, Т.Крюкова, М. Сапоровская, Р. Овчарова, М. Корольчук, К.Хорні, К. Юнг, М. Боуен, А. Міллер, Г. МакКаббін, Р. Скіннер, Р. Хілл, Ф. та ін. [4]. Однак, незважаючи на актуальність даної теми та її важливість, сьогодні немає достатньо теоретичної та практичної інформації щодо шляхів подолання сімейного стресу, його особливостей та характеристик у вітчизняній літературі, що й зумовило вибір нами даної теми для дослідження.

Метою даної роботи є узагальнити поняття «сімейний стрес», дослідити його особливості та охарактеризувати сімейні стреси як специфічні ситуації сімейного опанування. Дана мета передбачає виконання у ході дослідження ряду важливих завдань серед яких надати визначення поняттю «сімейний стрес», визначити його особливості та охарактеризувати сімейні стреси у контексті сімейного опанування.

Вперше термін «сімейний стрес» був запропонований американським соціологом Р. Хіллом у 1949 році [5, с. 26]. У сучасній науці існує чимало визначень поняттю «сімейний стрес». Проте, більшість науковців сходяться на думці, що сімейний стрес є переживанням загального напруження і негативних почуттів членами сім'ї як відповідь на вимоги їх соціального середовища, які

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

перевищують можливості членів сім'ї та створюють певну загрозу втрати сімейних цінностей. Невелика група вчених ставиться до сімейного стресу як до мікроподії, що вимагає адаптації первинного порядку [5, с. 27].

Зокрема, вчені Z. Zauxi та H. Weber під сімейним стресом розуміють всі афективні реакції на події, які відносяться до сім'ї, в тому числі і повсякденні конфлікти. S. Hobfoll й P. Boss характеризують сімейний стрес як подовження індивідуального стресу, що має продовження у сім'ї, коли оточуюче середовище ставить завищені вимоги до індивідуальних ресурсів членів сім'ї та до колективних ресурсів, що стає причиною значних їх витрат та загрожує сімейному благополуччю та добробуту. Таким чином, сімейний стрес розглядається як порушення, що виникають у стійкому стані сім'ї [1, с. 137].

Зазвичай такі порушення у стані сім'ї виникають внаслідок дії стресорів або певних життєвих подій, які мають несприятливий вплив на сім'ю в цілому, на окрему її частину, для прикладу на діаду чоловік-дружина чи мати-дитина, а також лише на окремих членів сім'ї [4].

Важкі ситуації та стреси, що виникають у сім'ї бувають різної інтенсивності, протяжності та мають різні впливи на кожен окрему сім'ю. Труднощі для сім'ї можуть бути викликані різноманітними життєвими подіями та ситуаціями, які можуть виявитися настільки сильними та інтенсивними для сім'ї, що неможливо уникнути виникнення сімейного стресу [2, с. 280].

Так, існують важливі та значимі життєві події, які штовхають сім'ю до певних змін, наприклад народження чи смерть членів родини, серйозні суперечки та непорозуміння тощо. Ці події стосуються різноманітних сфер сімейного життя, її емоційного клімату, цінностей та способів взаємодії. Під час сімейного стресу вся сім'я піддається загальному напруженню та над нею нависають негативні емоції, які іноді навіть можуть мати так звану мобілізуючу дію та стимулюючий вплив, який змушує людей зібратися [5, с. 27].

Вважають, що ознаками сімейного стресу є збільшення напруги та кількості суперечок, непорозумінь й конфліктних ситуацій між членами сім'ї, частіше вживання алкоголю, наркотичних речовин або медикаментів, порушення сну, часті головні болі, простуди та інші психосоматичні хвороби [6, с. 182].

Максимальний сімейний стрес, із яким сім'я не в змозі впоратися, може стати причиною виникнення сімейної кризи. Сімейна криза визначається як неспроможність сім'ї повернути стабільний стан в умовах постійного тиску тих вимог, які змінюють сімейну структуру та способи взаємодії членів сім'ї. Також сімейну кризу можна визначити як незворотну зміну у житті сім'ї, внаслідок яких колишні, звичні ролі членів сім'ї стають неадекватними та спостерігається руйнування колишніх моделей поведінки [5, с. 28].

Сімейні стреси також класифікують на нормативні, які пов'язані з сімейною динамікою, тобто послідовним проходженням етапів

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

розвитку сім'ї та екстремальні, які сягають рівня катастрофи, серед них втрата члена сім'ї або несподівана травма [5, с. 29].

Варто зазначити, що сім'я є цілісністю, яка відчуває на собі вплив стресів і криз, які пов'язані з особливостями проходження циклів сім'ї та переживанням різноманітних життєвих ситуацій. Сімейні стреси є специфічними ситуаціями сімейного опанування. Згідно із думкою більшості сучасних дослідників, сімейне опанування є провідним механізмом у захисній психологічній активності сім'ї та розуміється як усвідомлена організація для подолання труднощів. Під опануванням ми розуміємо, певну реакцію на пережите внутрішнє напруження одного чи кількох членів сім'ї або сімейну дисфункціональність, за якої сім'ї приходиться проявляти незвичайні зусилля, для прикладу, отримувати новий досвід, спостерігати, вчиняти спеціальні дії для того, аби повернутися до звичного життя. Як процес, сімейне опанування підтримує низку параметрів сімейного життя [3, с. 405]. Оскільки опанування є породженням елементів сімейної системи, тобто її складників, то його можна розглядати як механізм підтримки або навпаки не підтримання або породження цілісності [3, с. 402].

Можемо стверджувати, що сімейне опанування являє собою не лише спосіб, а й є необхідною умовою подолання важких стресових ситуацій в сім'ї та виступає найважливішим ресурсом, завдяки якому сім'я залишається здоровою та життєздатною, а також може характеризуватися покращенням психологічним та фізичним самопочуттям подружжя, високою задоволеністю сімейним життям та відносинами, кращою соціальною адаптацією та стабільністю взаємовідносин. Сімейне опанування є динамічним процесом, який вимагає переоцінки відносин членів сім'ї між собою та з навколишнім світом [1, с. 140].

Під час сімейного опанування науковці виділяють три етапи регуляції стресової ситуації. Перший етап — це очікування, другий етап — вплив та третій етап — це пост-вплив. На першому етапі сім'ї доводиться на когнітивному рівні працювати над такими питаннями як «Як цьому можна запобігти?», «Якщо цього не можна уникнути, то чи можна це пережити?». Тут можуть використовуватися стратегії подолання, починаючи з уникнення та закінчуючи вирішенням проблем. На другому етапі, тобто на етапі впливу, деякі думки та дії, які були присутні на першому етапі, втрачають свою значущість. А тому, для того щоб впоратися із невідповідністю між очікуваннями та реальністю, сім'я повинна знайти і використовувати нові стратегії подолання. Рухаючись до етапу пост-впливу, у сім'ї появляються нові роздуми «А що зараз?», «Чи можливо сім'я хоче повернутися до попереднього стану?». Такі роздуми можуть призвести до нового рівня очікування [1, с. 141].

Отже, сімейний стрес є переживанням загального напруження і негативних почуттів членами сім'ї як відповідь на вимоги соціального середовища, що певним чином перевищують можливості членів сім'ї та створюють загрозу втрати сімейних цінностей. Сімейні стреси є

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

специфічними ситуаціями сімейного опанування, яке є провідним механізмом у захисній психологічній активності сім'ї та розуміється як усвідомлена організація для подолання труднощів. Це певна реакція на пережите внутрішнє напруження одного чи кількох членів сім'ї або сімейну дисфункціональність, за якої сім'ї приходить проявляти незвичайні зусилля, для прикладу, отримувати новий досвід, спостерігати, вчиняти спеціальні дії для того, аби повернутися до звичного життя. Перспектива подальших досліджень полягає у детальному вивченні сімейних стресів та процесів сімейного опанування на різних етапах розвитку сім'ї.

Література:

1. Корнієнко І. О. Фактор сім'ї у розвитку опанувальної поведінки особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2015. № 3 (46) С. 137-141.

2. Корнієнко І. О. Копінг-поведінка сім'ї як предмет психологічного дослідження. *Проблеми сучасної психології*. Київ, 2019. № 20. С. 273-282.

3. Малицька О.П., Корнієнко І.О. Опанувальна поведінка особистості в процесі розвитку сімейних відносин. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ, 2013. № 21. С. 399-410.

4. Марценюк М. О. Роль психологічного стресу в контексті сімейних труднощів. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i36/29.pdf>

5. Шатинська О. П. Діадний батьківсько-дитячий копінг в умовах сімейного стресу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : збірник наукових праць. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. № 6. С.26-30.

6. Шишман А. Психологія близьких відносин. «Сучасна психологія: проблеми і перспективи»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 12 листопада 2020 р. Збірник наукових праць. Ізмаїл, 2020. 184 с. С. 178-183.

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ МОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена Проданова
викладач

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет;
аспірантка соціально-гуманітарного факультету
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Мотивація особистості є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Соціальна ситуація в світі спричиняє багатобічний вплив на молоде покоління: відбувається

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

розмивання мотивів, зміна ціннісних орієнтацій, норм поведінки, самих процесів соціалізації. У зв'язку з цим дослідження мотиваційної сфери особистості наразі є проблемою високого життєвого значення, оскільки мотиваційна сфера людини виявляється тією вищою інстанцією, яка підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість і упередженість людського пізнання (К. В. Абакумова, А. Г. Асмолов, Н. А. Васильєв, В. П. Зінченко, В. В. Знаків, В. Є. Ключко, Д. А. Леонтьєв, Є. Ю. Патяєва). Її значимість для розробки сучасної психології пов'язана з аналізом джерел активності і одночасно як система побудови будь-якої діяльності вивчається в самих різних аспектах, в силу чого вона трактується авторами по-різному. Дослідники визначають її і як конкретний мотив, і як єдину систему мотивів, і як особливу сферу, що включає в себе потреби, мотиви, цілі, інтереси в їх складному переплетенні і взаємодії.

Своє зародження проблема мотивації особистості отримала в дослідженнях зарубіжних психологів. На думку багатьох істориків науки, поштовхом до її розробки послужила теорія Ч. Дарвіна, виходячи з якої виникли основні підходи до дослідження проблеми: теоретико-асоціативний (Е. Торндайк), теорія інстинктів (У. Макдаугалл) і теоретико-особистісний (В. Вундт, З. Фрейд). Великий внесок у дослідження мотивації внесли Р. Кеттел, К. Роджерс, А. Маслоу. У роботах цих дослідників увага приділяється проблемі індивідуальних відмінностей, класифікації мотивів, взаємозв'язку мотивації з іншими особливостями психології людини.

Своє зародження проблема мотивації особистості отримала в дослідженнях зарубіжних психологів. На думку багатьох істориків науки, поштовхом до її розробки послужила теорія Ч. Дарвіна, виходячи з якої виникли основні підходи до дослідження проблеми: теоретико-асоціативний (Е. Торндайк), теорія інстинктів (У. Макдаугалл) і теоретико-особистісний (В. Вундт, З. Фрейд).

При вивченні мотивації (В. Г. Асєєв, Дж. Аткінсон, Л. І. Божович, Б. І. Додонов, А. Маслоу, Е. К. Савонько) продуктивним є уявлення про неї як про складну систему, в яку включені певні ієрархізовані структури. При цьому структура розуміється як відносно стійка єдність елементів, їх відносин і цілісності об'єкта, як інваріант системи.

У плані розгляду структури потребової сфери людини великий інтерес представляють ранні дослідження особистісної мотивації (в термінах потреб особистості), Х. Мюррея (1938), а також «потребовий трикутник» А. Маслоу (1943), в якому, з одного боку, очевидніше висвічується соціальна, інтерактивна залежність людини, а з іншого — її пізнавальна, когнітивна природа, пов'язана із самоактуалізацією.

З безлічі розглянутих Х. Мюрреєм збудників поведінки їм були виділені чотири основних: потреба в досягненні, потреба в домінуванні, потреба в самостійності, потреба в афіліації.

Ці потреби були розглянуті в більш широкому контексті М. Аргайлом (1967), який включив в загальну структуру наступні мотивації (потреби) [4]:

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

1) несоціальні потреби, які можуть викликати соціальну взаємодію (біологічні потреби у воді, їжі; грошах);

2) потреба в залежності (прийняття допомоги, захисту та ін.), в чиему-небудь керівництві (особливо від тих, хто авторитетний і / або має владу);

3) потреба в афіліації, тобто прагнення бути в суспільстві інших людей, потреба в дружньому відгуку, прийнятті групою, однолітками;

4) потреба в домінуванні, тобто ухваленні себе іншими або групою інших як лідера, якому дозволено говорити більший час, приймати рішення;

5) сексуальна потреба - фізична близькість, дружба та інтимна соціальна взаємодія;

6) потреба в агресії, тобто в нанесенні шкоди, фізично або вербально;

7) потреба в почутті власної гідності, самоідентифікації, тобто в прийнятті самого себе як значущого.

Мотиваційна сфера особистості, структурована А. Маслоу, представлена у вигляді двох шарів: верхній шар утворює психічні явища, повністю контрольовані свідомістю, нижній шар утворює потяги, настрої, афекти, бажання та ін. [5].

Ієрархія основних потреб людини, запропонована А. Маслоу, була вперше опублікована в 1943 р. Автор розмежував непоодинокі мотиви, а цілі їх групи, впорядковані в ціннісній ієрархії відповідно до їх ролі в розвитку особистості, виділивши п'ять основних груп потреб: фізіологічні потреби (в їжі, пиття, кисні); потреба в безпеці (фізичної і психологічної); потреби в уподобаннях, любові і причетності до групи; потреба в самоповазі; потреба в самоактуалізації. Головна ідея А. Маслоу полягає в тому, що шлях до здійснення потенційних можливостей індивідуума — до його самоактуалізації — відкривається лише після задоволення його насущних потреб. У разі конфлікту між потребами різних рівнів перемагає нижча потреба. Згідно до динамічного підходу, мотиви знаходяться в русі, зміні, а фундаментальні, базові потреби залишаються незмінними. Психологічне зростання представляється вченим як послідовне задоволення дедалі вищих потреб. Рух до самоактуалізації можливий тільки після задоволення нижчих потреб [5].

Процес об'єктивації потреб у вигляді мотивів носить індивідуальний характер і залежить від обставин життя конкретної людини. Наприклад, потреба в спілкуванні може реалізовуватися у одних людей у вигляді мотивації співробітництва, альтруїзму, в інших — у вигляді переважної, репресивної позиції. Мотиви перебувають в ієрархічних відносинах між собою. Одні з них є основними, ведучими, інші — підлеглими, другорядними. Характер цієї ієрархічної системи також індивідуальний і визначає людину як особистість.

Таким чином, згідно з А. Маслоу, основна потреба людини — це прагнення до самовдосконалення і самовираження. У кожен момент

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

життя в особистості є вибір: просування вперед, подолання перешкод, які неминуче виникають на шляху до високої мети, або відмова від боротьби і здача позицій. Особистість що самоактуалізується, завжди вибирає рух вперед, подолання перешкод. На думку А. Маслоу, самоактуалізація — явище вроджене, вона входить в природу людини. Людина народжується з потребами в добрі, моральності, доброзичливості і людина повинна вміти ці потреби реалізувати. Отже, самоактуалізація — це одна з вроджених потреб [6].

Важливим є положення про те, що структура мотивації розвивається, змінюється в процесі життєдіяльності, через те, що мотиви являють собою не незалежні диспозиції особистості, а вплетені в контекст цілісності і одночасно інтегрованості особистості. Мотивація людини формується в період життя у залежності від соціальних умов, в результаті виховних впливів, що направляють її на суспільно значущий зміст.

У вітчизняній психології найбільш істотним для дослідження структури мотивації виявилось виділення Б. І. Додоновим наступних чотирьох структурних компонентів: задоволення від самої діяльності, значущість для особистості безпосередньо її результату, «мотивуюча» сила винагороди за діяльність, примусовий тиск на особистість.

Перший структурний компонент умовно названий «гедонічним» складовою мотивації, інші три — цільовими її складовими. Разом з тим перший і другий виявляють спрямованість, орієнтацію на саму діяльність (її процес і результат), будучи внутрішніми по відношенню до неї, а третій і четвертий фіксують зовнішні (негативні і позитивні по відношенню до діяльності) фактори впливу [5].

Іншу позицію висловлює П. М. Якобсон, вважаючи, що структуру мотивації слід розглядати з точки зору соціальної значущості. У зв'язку з цим вчений виділяє: соціальні мотиви (борг, відповідальність, розуміння соціальної значущості діяльності); вузькособистісні (орієнтація, прагнення зайняти певну позицію, різні способи взаємодії з іншою людиною, підвищення рівня матеріального благополуччя, підвищення культурного рівня та ін.).

Р. С. Немов розглядає структуру мотивації ширше, вважаючи основними органічні, матеріальні, соціальні, функціональні і духовні мотиви.

Два види мотивів виділяють в своєму дослідженні В. І. Ковальов та В. Н. Дружинін: актуальні мотиви — це такі, які спонукають поведінку і діяльність; потенційні мотиви — такі, які сформувалися в особистості, але не виявляються в діяльності, так як людина в даний момент не займається цією діяльністю [4].

На думку О. М. Леонтєва, мотив є чинником побудови діяльності, тому важливо те, яку функцію виконує той чи інший мотив: стимулювання та змістоутворення. Стимулююча або спонукальна функція мотивів реалізується в дві стадії: потенційна спрямованість людини, наявна виборча тенденція як своєрідний психологічний вектор фізіологічної активності; реалізація потенційної спрямованості,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

яка перемогла і проявилася потім в наявності якогось акту діяльності. Функція змістоутворення мотиву, з точки зору дослідника, є вирішальною [7].

Л. І. Божович систему мотивів диференціює на зовнішні, тобто пов'язані з усім контекстом суспільного життя індивіда, та внутрішні, тобто безпосередньо пов'язані з певною діяльністю [2].

Аналіз робіт В. Г. Асєєва з проблеми мотивації особистості дозволяє виділити негативну і позитивну підставу її складових, функціональну і змістовну сторону мотиву [4].

Ряд учених вважає, що мотив може проявлятися в різних потребах, а одна і та ж потреба — в різних мотивах. Так, Ю. М. Орлов, виходячи з цього, визначає мотиваційний синдром потреби, який дозволить розвести поняття мотив та потреба, і на цій основі інтерпретувати поведінку людини не тільки з точки зору мотивів, але і більш глибоких спонукань (потягів, потреб та ін.) [9].

Б. С. Братусь виділяє «стани потреби», які виникають, коли одній потребі відповідає безліч різноманітних предметів. На думку вченого, «стан потреби» — це результат руху діяльності, певний її цикл. Від того, на якому етапі свого руху перебуває діяльність, залежить смислова сфера [3]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що існує якась смислова структура «стану потреби». На цій підставі багато авторів (Н. П. Анікеєва, П. К. Анохін, В. Г. Асєєв, Л. С. Виготський, І. А. Джідарьян, А. Н. Леонт'єв, Д. Н. Узнадзе та ін.) виділяють в мотиваційній сфері або споживчу, або продуктивну спрямованість. Розвиток особистості здійснюється у взаємозв'язку споживчої та продуктивної тенденції.

Проблему гармонізації особистості розкриває в своїх роботах О. І. Мотків. Дослідник вказує, що гармонія — це динамічний стан людини, який потребує від неї щоденних зусиль для свого досягнення та ефективної підтримки. Гармонійний спосіб життя — усвідомлено побудована система адаптивно необхідних інтересів та видів життєвого функціонування, що дозволяють підтримувати фізичне, психічне, соціальне і духовне здоров'я та успішніше реалізовувати своє життєве призначення. Це оптимально організований самою людиною процес життєдіяльності, що сприяє збереженню здоров'я, особистісного росту і творчого функціонування [8].

Особистісні утворення будь-якого рівня спочатку мають подвійну, полярну природу. Кожному прагненню (в широкому сенсі — будь-якому мотиваційному утворенні) можна відшукати в особистості протилежне за спрямованістю спонукання [1]. Ю. М. Орлов вказує, що з базовим прагненням людини внутрішньо тісно пов'язана і задана система життєвих призначень, яка також є модулятором процесу самореалізації та саморозвитку особистості.

Життєві призначення — це спочатку задані природні орієнтації людини, її загальна життєва спрямованість, що виражає схильність до певного типу функціонування, стилю діяльності, типу відносин до себе, людей та світу в цілому. У деяких людей виявляється ціла система призначень та похідних від них життєвих завдань. Вони можуть

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

заявляти про себе і одночасно, і послідовно, оскільки в певний період життя на передній план виходить одна або дві найбільш актуальні життєві орієнтації та завдання. Як і інші особистісні утворення, призначення мають полярну, двоїсту природу. Часто ця система знаходиться в прихованому стані і вимагає зусиль по її самовизначенню, усвідомленню [9].

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що протягом всього періоду активного становлення психології як науки проблеми мотивації особистості залишаються актуальними. Пильний інтерес вчених до цієї проблеми пояснюється її значимістю для вирішення життєво важливих завдань, через те, що мотивація є внутрішнім двигуном будь-якої діяльності, а рівень розвитку мотиваційної сфери — важливим показником сформованості особистості.

Однак, незважаючи на зростаючий інтерес до змісту мотиваційної сфери людини, її ролі в онтогенезі, дана проблема залишається недостатньо вивченою.

Література:

1. Белоусова Е. С. Сравнительная характеристика базовых стремлений личности учащихся профессионального колледжа. *Здоровье участников образовательного процесса: мат-лы II Всерос. науч.-практ. конф. (Томск, 28–29.2013 г.)*. Томск: Изд-во ТГПУ, 2013. С. 24–27.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды. 2-е изд., стереот. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.
3. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 1981. № 2. С. 46–56.
4. Горская Н. Е. Особенности и становление личностно-профессионального самосознания и мотивационной сферы студентов негосударственного вуза в процессе обучения: дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07. Иркутск, 2004. 162 с.
5. Горская Н.Е. Развитие мотивационно-потребностной сферы, как фактор формирования будущего специалиста. *Вестник Восточно-Сибирской государственной академии образования*. 2010.
6. Горская Н. Е. Самосознание и мотивационная сфера личности: монография. Иркутск: Изд-во ИрГТУ, 2011. 128 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности. Мотивы. Эмоции. *Психология мотивации и эмоций*. Хрестоматия. М.: ЧеРо, 2002. С. 57–65.
8. Мотков О. И. О парадоксах процесса самоактуализации личности. *Магистр*. 1995. № 6. С. 84–95.
9. Орлов Ю. М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза: дис. ... д-ра психолог. наук: 19.00.07. М., 1984. 525 с.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ «РЕЗІЛЬЄНТНІСТЬ»: ВИВЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Людмила Прокоф'єва

викладач

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Сучасний стан українського суспільства можна впевнено охарактеризувати як кризу. Війна на сході України, соціально-політична нестабільність у суспільстві — фактори, що призводять до травм (фізичних і психологічних) багатьох верств населення.

Саме тому перед фахівцями в галузі психологічних, медичних і соціальних наук актуалізується потреба в глибокому, цілеспрямованому вивченні умов збереження психологічної стабільності та резильєнтності людини. Дослідження резильєнтності та створення її відповідної моделі є актуальним і суспільно значущим для психологічної науки і практики. Це потребує інноваційних підходів і сформованої теоретико-методологічної бази, яка дасть змогу суттєво розширити розуміння цього феномену і розробити алгоритм формальних заходів з розвитку резильєнтності.

На сьогоднішній день дослідження резильєнтності людини є одним з пріоритетних напрямків не тільки в західній гуманістичній, позитивній, а й в вітчизняній психології, а також в суміжних науках.

Термін «резильєнтність», як правило, асоціюється зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов. Розуміння того, як та яким чином деякі люди здатні вижити, одужати, а деякі навіть зростають психологічно, стають сильнішими після важкого життя, цікавлять психологів і психотерапевтів, асистенти. Дослідження «резильєнтності» важливі тому, що розуміння людської спроможності до психологічної позитивної адаптації в несприятливих обставинах може допомогти фахівцям з психічного здоров'я розробляти спеціальні психотехнології для психопрофілактики та розвитку резильєнтності, життєстійкості, стресостійкості; розвитку здатності самостійно долати стресові ситуації тощо.

З проблемою збереження стійкості людини прямо пов'язане вивчення стійкості фахівця-психотерапевта, оскільки саме ця професія часто є стрессогенною. Фахівці цієї професії часто схильні до емоційного вигорання, оскільки робота з людьми, які мають різноманітні психологічні проблеми, а нерідко і психічні розлади, вимагає досить великої кількості ресурсів (оптимізм, креативність, стресостійкість, рішучість та ін.).

Аналіз вітчизняних досліджень [1; 2 та ін.] дозволив помітити, що в українських психологічних дослідженнях феномен резильєнтності недостатньо вивчений. В вітчизняних роботах можна знайти теоретичні підходи до визначення даного поняття, характеристику резильєнтності як освітньої або професійної компетенції, структурні компоненти та можливі напрямки подальшого вивчення феномена.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Саме поняття «життєздатність» має досить велику кількість значень і часто вони настільки різноманітні, що часом буває важко виділити релевантну рису життєздатності.

Аморфність термінологічного поля, семантична нерівність україномовних та іншомовних лексичних варіацій призводить до того, що поняття «життєздатність» перекривається численними родинними поняттями зі схожими референтами. В побуті наших зарубіжних колег [3; 4; 5; 6; 7 та ін.] широко використовуються наступні категорії: почуття зв'язності (M. Bergstein, J. Golembiewski), розростання (M. Seligman), невразливість (N. Garnezy, D. Clarke), життєстійкість, когнітивна життєстійкість (R. Brooks, D. Evan, J. Pellizzari), опірність (C. Carver), гнучкість, пластичність, резильєнтність (M. Bernard, N. Carrey), само ефективності (A. Bandura) та ін. Тим самим концепт «життєздатність» тягне за собою шлейф неоднозначних, часом суперечливих асоціацій, заснованих думках про феноменологічні сутності релевантних концептів.

Множинні значення терміна «життєздатність» свідчать про його неоднозначне сприйняття в психологічній науці. Різноманітність смислів підкреслює сукупність різних якостей особистості, які характеризують стійкість людини в житті, його здатності справлятися з важкими життєвими ситуаціями.

В зарубіжних дослідженнях феномен «резильєнтність» розглядається в трьох основних підходах: когнітивного біхевіоризму, конструктивізму, екологічного реалізму.

Відповідно до когнітивного біхевіоризму, вчені роблять акцент на вивченні процесів емоційної регуляції поведінкових реакцій дітей в стресових ситуаціях. Проте довгий час поза увагою залишалися конкретні поведінкові стратегії подолання труднощів. Цей недолік був усунутий вченими В. Хайнцем, І. Ламонтейном, Р. Стівенсоном, що розробили практичні прийоми копінг-поведінки (внутрішній діалог, розвиток почуття гумору, фізична активність) [5, с. 217].

Провідна роль активної життєвої позиції людини в підтримці життєздатності розглядається в рамках конструктивного підходу. На думку Д. Геллерштейна, резильєнтність має дві складові: фізичну і психологічну.

Представники екологічного підходу головну роль в подоланні труднощів буття надавали соціальним чинникам.

Подальші дослідження привели до появи нового, крос-культурного підходу, який відображає зв'язок життєздатності і способів реагування в ситуаціях ризику з расовою приналежністю, віком, статтю, місцем проживання. Даний підхід є дуже перспективним в рамках спільних міжнародних проектів вчених різних країн.

Вивчення сучасних вітчизняних та зарубіжних досліджень дозволяє нам провести аналіз змісту розуміння феномену «резильєнтність».

Аналіз змісту розуміння феномену «резильєнтність»

Автор	Визначення «резильєнтності»
Е. Werner	Баланс між факторами ризику та захисними факторами
Дж. Ричардсон	Процес оволадання зі стресами, змінами і несприятливими факторами
N. Henderson	Внутрішні захисні фактори, що сприяють підвищенню стійкості
M. Rutter	Феномен взаємодії захисних факторів і факторів ризику, індивідуальних, сімейних і соціокультурних впливів
D. Hellerstein	Розвиток та підтримка соціальних контактів, використання соціальної підтримки, віднайдення смислів у важких подіях або ситуаціях, підвищення освітнього рівня та опанування різних психотехнологій, що допомагають розвитку та подоланню негативних наслідків після стресу
Ф. Лозель	Здатність людини або соціальної системи вибудувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах
Тарасова Т.В.	Здатність особистості успішно долати складні обставини економічного, екологічного, технологічного, соціального характеру і негативні наслідки стресу, порушення прав дитини (людини), несформованості навичок асертивності
К.М. Ушаков	Здатність досягати успіху в важких умовах, всупереч обставинам

Таким чином, теоретичний аналіз категорії «резильєнтність» дозволяє помітити, що і вітчизняні, і зарубіжні вчені розглядають її як життєздатність та життєстійкість одночасно.

У сучасній вітчизняній психології в даний час немає єдиного підходу до опису даного феномена. Можна навіть зустріти різні написання даного феномена, наприклад, резильєнтність, резіліантність, резелєнтність.

Ющенко І.М. [2] феномен резильєнтності характеризує як набуту в процесі розвитку рису в контексті динамічної взаємодії особистості з соціальним оточенням.

Резильєнтність — не стабільний імунітет чи невразливість стосовно негативних впливів і психічних вад, а відносна здібність, що може з часом змінюватися залежно від ситуації в процесі розвитку особистості [2, с. 99].

З метою узагальнення наявної теоретичної інформації щодо резильєнтності важливо, на нашу думку, проілюструвати теоретичну модель резильєнтності, яку було створено на основі теоретичних та експериментальних досліджень G. Richardson, K. Bolton, A. Masten. Модель складається з чотирьох окремих фаз [5; 6; 7]: конфронтація з факторами ризику (травмівними подіями); активація захисних факторів та факторів вразливості; взаємодія між захисними факторами та факторами вразливості; можливі результати: резильєнтність, дезадаптація.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Резильєнтність передбачає не просто подолання труднощів і повернення до попереднього стану, але й прогрес, рух через труднощі до нового етап життя.

Тому «резильєнтність» є більш широким поняттям, ніж «стратегія подолання» складних життєвих ситуацій. На думку С. Ваніштендаля, резильєнтність виникає внаслідок дії п'яти чинників: неформальне оточення дитини, де є хоча б один дорослий, якому дитина довіряє і який безумовно приймає дитину такою, якою вона є; знаходження сенсу, логіки та гармонії в довколишньому світі; наявність певних соціальних навичок та усвідомлення керованості власного життя; самоповага, позитивне самоствавлення; почуття гумору.

Glenn Shiraldi [6] представляє резильєнтність як процес, котрий має початок в момент зустрічі зі стресовими подіями. Вчений визначає, що запускає цей процес та які вміння, звички, ресурси — внутрішні і зовнішні — будують резильєнтність. Він групує ці звички в п'ять категорій: регуляція реакції тіла на стрес, регуляція сильних, негативних емоцій, збільшення почуття щастя, розцвітання: функціонування на найвищому рівні і адаптаційні стратегії подолання проблем, емоційна підготовка на важчі часи.

Сучасні дослідження [2; 4; 5; 7 та ін.] вказують на те, що резильєнтність має форму континуум, що означає, що кожна людина є якоюсь мірою резильєнтна, а також резильєнтність кожної окремої людини може змінюватись протягом життя і залежати від різних факторів.

Glenn Shiraldi [6], опираючись на численні дослідження, визначив складові резильєнтності. Першим елементом, на якому базується резильєнтність, є здоровий, оптимально функціонуючий мозок і фізичне здоров'я. Мозок, котрий ефективно працює може вчитися, запам'ятовувати, вирішувати проблеми, планувати і регулювати працю цілого організму. Осягнути такий оптимальний рівень допомагає декілька звичок, зокрема таких як: регулярні фізичні вправи; дієта; здоровий сон; мінімальне вживання таких субстанції, як тютюн, алкоголь, кофеїн; періодичні перевірки стану здоров'я, особливо некорисний для функціонування мозку є високий рівень холестерину, гормону щитовидної залози, цукровий діабет та високий артеріальний тиск; обмежене вживання антихолінергічних препаратів (деяких ліків від безсоння чи заспокійливих препаратів, тощо), котрі блокують важливий для мозку нейротрансміттер — ацетилохолін, який відповідає за роботу пам'яті; мінімальний контакт з пестицидами і забрудненим повітрям.

Знаючи елементи, котрі є фундаментом для оптимального функціонування мозку, можемо розглянути наступні складові резильєнтності: регуляція реакції тіла на стрес, регуляція сильних, негативних емоцій, вміння впоратись з негативними емоціями, відчуття власної цінності, вдячність, реалістичний оптимізм, вчинки доброти, почуття гумору, цінності, сенс і мета життя. Мета життя — це те, чого людина хоче досягнути, що має намір зробити. Сенс життя

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

означає, що цілі, дії, переживання є важливі, змістовні, згідні з цінностями та ін.

Кожна з вище згаданих складових резильєнтності — це конкретна навичка, яку можна практикувати, щоб ставати більш резильєнтним. Кожна людина в більшій чи меншій мірі має розвинуті ці навички — це означає, що кожен посідає в собі задаток резильєнтності [7, с. 311].

Отже, теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження свідчить, що на сьогоднішній день феномен «резильєнтність» має досить великий міждисциплінарний понятійний формат, який прагнуть по-своєму осмислити як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, що ще раз вказує на вивчення феномена резильєнтності як складної, багатогранної, актуальної проблеми сучасного суспільства, рішення якої дозволить уникнути серйозних втрат і важких наслідків як для окремої особистості, так і для суспільства в цілому.

Дослідження резильєнтності [1; 3; 4 та ін.] проводяться переважно в психології розвитку, де розглядається життєздатність дітей-сиріт, підлітків, вивчення факторів життєстійкості у дітей. Слід зазначити, що на даному етапі вивчення резильєнтності відсутні аналогічні цілісні розробки в сфері загально психологічної проблематики людини в період зрілості.

У зарубіжній психології проводяться дослідження, що стосуються вивчення наступних аспектів життєздатності психотерапевтів: ресурси і стійкість психотерапевтів, навчання життєстійкості клієнтів в процесі психотерапії ПТСР.

За нашими спостереженнями у вітчизняній літературі дослідження резильєнтності психотерапевта не проводилися, вивчалися особистісні якості психотерапевта і психолога-консультанта, інтерактивне навчання в процесі формування життєстійкості у студентів-психологів.

Перспективою подальших досліджень ми вважаємо вивчення сучасних психотехнологій щодо надання психологічної / психотерапевтичної допомоги психологам, що працюють з різними групами постраждалих.

Література:

1. Литвин Л.В. Засоби соціальної адаптації дитини у сучасному світі: досвід Німеччини. 2013. С. 96-105.
2. Ющенко І. М. Резилієнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. *Вісник № 128. Серія: Психологічні науки*. 2015. С. 302-306
3. Bolton, K. The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington, 2013. 118 p.
4. Branden, N. *Filarów poczucia własnej wartości*. Wydawnictwo Feeria, 2008
5. Masten, A. *Ordinary magic: resilience in development*. New York : The Guilford press, 2014. P. 308.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

6. Shiraldi, G. R. Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu? Sopot: GWP, 2019.
7. Richardson, G. The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical Psychology*. 2002. Vol. 58 (3). P. 307–321.

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Людмила Прокоф'єва

*викладач кафедри загальної та практичної психології
Ізмаїльський державний гуманітарний університет(Україна)*

Наталія Рашкова

*студентка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Сучасні дослідження статевої та гендерної ідентичності вказують на складний характер цього особистісного утворення. При цьому серед психологів немає єдності поглядів на феноменологію, структуру і динаміку становлення гендерної ідентичності. Вона розглядається перш за все як усвідомлення і переживання індивідом позиції «Я» по відношенню до якихось нормативно заданими зразками статі. Це породжує безліч досліджень, орієнтованих на вивчення специфіки статі через вміст її еталонів (Ю.Є. Гусєва, А.А. Донець, С.Д. Мухтарова, Л.Н. Ожигова, Л.А. Полянська, Н.О. Правдивець, І.В. Романов, А.А. Чекаліна, І.Ю. Шилов та ін.). Набагато менша увага приділяється в цьому відношенні структурним і динамічним аспектам гендерної ідентичності, роблячи актуальним їх вивчення.

Пропозиція Р. Стіллера про розмежування біологічної та культурної складових у вивченні питань, пов'язаних зі статтю, дала поштовх формуванню особливого напрямку в сучасному гуманітарному знанні — гендерним дослідженням. Гендерні дослідження набувають все більш широкого розмаху і є дуже важливими у сучасній трансформації поглядів на природу чоловіка і жінки, у боротьбі суспільства з масовими стереотипами свідомості. Більшість сучасних дослідників [1; 2; 4; 6 та ін.] зосереджують свою увагу на соціальній природі гендеру, психологічних (а не біологічних) відмінностях між статями та культурних чинниках формування гендерної ідентичності.

Стать формують система виховання (сім'я, школа), система освіти, включаючи і середні спеціальні освітні школи, ЗВО. Впливають спосіб життя сім'ї, оточення, культура, релігія, засоби масової інформації, політика держави і багато іншого.

Аналіз сучасних досліджень [2; 6; 8 та ін.] дозволяє нам наголосити, що статевая приналежність — це перша категорія, в якій дитина осмислює своє власне «Я». Під впливом навколишнього середовища, формується статевая самосвідомість і пов'язана з цим система інтересів, уподобань і потреб. Формується гендерна

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

ідентичність — аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. Але немає ніякої гарантії в тому, що гендерна ідентичність людини збігатиметься з її біологічною статтю. Так, деякі люди відчувають значні незручності, намагаючись ідентифікувати себе як чоловіка або жінку.

Перегудін В.А. виділяє також знаково-символічну складову, яка включає в себе гендерні ідеали, орієнтири особистості, а також гендерні архетипи [7].

С. Кесслер і У. Маккенна внесли свій вклад в розвиток поняття «гендер», запропонувавши позначати терміном «гендер» не тільки соціокультурні уявлення і індивідуальні когнітивні схеми сприйняття біологічної статі, але також і ті аспекти буття жінки або чоловіка, які традиційно вважалися біологічними. Вони запропонували залишити за терміном «стать» тільки репродуктивну активність.

Саме С. Кесслер і У. Маккенна ввели практику позначення терміном «гендер» будь-які прояви статі, не пов'язані прямо з репродуктивною активністю [1].

У структурі гендерної ідентичності можна виділити наступні компоненти:

- когнітивний (пізнавальний) — усвідомлення приналежності до певної статі і опис себе з використанням категорій мужності / жіночності;

- афективний (оціночний) — оцінка психологічних рис і особливостей рольової поведінки на основі їх співвіднесення з еталонними моделями маскулінності / фемінінності;

- конативний (поведінковий) — самопрезентація себе як представника гендерної групи, а також способи розв'язання криз ідентичності на основі виборів варіантів поведінки відповідно до особистісно значущих цілей і цінностей [7].

Сучасні дослідження [2; 4; 6; 8 та ін.] вказують на те, що гендерна самосвідомість включає: усвідомлення свого тіла як тіла людини певної статі; усвідомлення себе, своєї особистості, свого життєвого шляху як представника певної статі; знання гендерних стереотипів (атрибутів одягу, можливостей, занять, ігор та ін.) і ролей (особистих, сімейних, професійних та ін.); усвідомлення своєї відповідності гендерним уявленням, стереотипам, ролям і т.д.

І.С. Клецина визначає гендерну ідентичність — як аспект самосвідомості, описує переживання людиною себе як представника певної статі [1, с. 157].

На думку С.І. Кона [5], гендерна ідентичність — це базове, фундаментальне почуття своєї приналежності до певної статі, усвідомлення себе чоловіком або жінкою, або якогось іншого «проміжного» статі.

Дослідження Н.А. Шухова показало, що гендерна ідентичність включає сфери:

- самовизначення в категоріях маскулінність / фемінінність;

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

- цілі і цінності (бажання стати кимось, потреба знайти авторитет, визнання оточуючих);
- відносини, установки взаємодії з оточуючими, що мають гендерне наповнення.
- стан ідентичності (суб'єктність / об'єктність), відображає рівень розвитку ідентичності і ступінь зрілості особистості.

Гендерна ідентичність починає формуватися з народження дитини, коли на підставі будови його зовнішніх статевих органів визначається його паспортна стать [8, с. 88]. Починаючи з 2-х років дитина усвідомлює свою стать, але не може обґрунтувати це. У 3-4 роки вона вже здатна розрізняти стать оточуючих людей, найчастіше за зовнішнім виглядом. У 6-7 років дитина остаточно усвідомлює незворотність гендерної приналежності, також відбувається різке посилення статевої диференціації поведінки і установок; хлопчиками і дівчатками обираються за власною ініціативою різні ігри, виявляють різні інтереси [1, с. 261].

Більшість сучасних вчених [3; 4; 6; 8 та ін.] вважають найважливішим етапом формування гендерної ідентичності підлітковий вік, в якому вона стає центральним елементом самосвідомості. Гендерна ідентичність дорослої людини являє собою складноструктуроване утворення, що включає, крім усвідомлення власної статевої приналежності, сексуальну орієнтацію, «сексуальні сценарії», гендерні стереотипи та гендерні переваги.

Гендерна поведінка передбачає відповідність поведінки людини тим статусам, ролям, стереотипам, нормам і цінностям, які характерні для певного гендеру [7].

Гендерні ролі — це диференціація діяльності, статусу, прав і обов'язків індивідів в залежності від їх статевої приналежності. Усвідомлення дитиною своєї гендерної ролі включає в себе: ступінь відповідності якостей дитини очікуванням і вимогам чоловічої чи жіночої ролі [4, с. 64].

Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися. Такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають гендерними стереотипами.

Гендерні стереотипи — це стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, відповідних понять «чоловіче / маскулинне» і «жіноче / фемінне».

С. Бем змогла емпірично продемонструвати, що маскуліність і фемінність є двома незалежними, але не протилежними конструктами:

- ✓ маскуліність — це очікування традиційно чоловічої поведінки;
- ✓ фемінність — це очікування традиційно жіночої поведінки;
- ✓ андрогинність — це успішне поєднання як традиційно

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

чоловічих, так і традиційно жіночих психологічних якостей [6, с. 636].

Л.Н. Ожигова в своїх дослідженнях вивчала такий феномен як криза гендерної ідентичності — це динамічний процес, зміст якого знаходить відображення в різних просторах буття особистості і особистісної буттєвості і ускладнює задоволення трьох базових потреб особистості: узгодженості, реалізації, підтвердження [1, с. 391].

Таким чином, на основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що гендерна ідентичність — це одна з базових характеристик особистості, під якою ми розуміємо як аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі.

Література:

1. Гендерная психология. Под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 496 с.
2. Главник О. П. Формування гендерних ідентичностей в сучасному соціумі. *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 5-7 грудня 2002 р. С.55-57.
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навч. Посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 307 с.
4. Головнева И. В. Трансформация гендерных ролей: женщины и мужчины Украины в поисках новой идентичности. *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 5-7 грудня 2002 р. С.63-65.
5. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М.: изд. Политической литературы, 1984. 335 с.
6. Кун Д. Гендер и сексуальность. *Основы психологии: Все тайны поведения человека*. СПб.: Прайм – Еврознак, 2005. С.604-641.
7. Перегудина В.А. Особенности возрастного становления гендерной идентичности. *Известия ТулГУ. Гуманитарные науки*. 2010. №2.
8. Самойленко Є. Порівняльні дослідження впливу психологічної статі на самооцінку юнаків і дівчат. *Психологія і суспільство* 2005. №1. С. 87-91.

ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Людмила Прокоф'єва

*викладач кафедри загальної та практичної психології
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Олег Савчук

*студент факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Проблема міжетнічних відносин належить до вічних проблем людства. З тих пір, як на землі з'явилися групи людей, які розмовляють

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

різними мовами і дотримуються різних традицій, між ними стали виникати суперечності, суперництва, конфлікти і війни внаслідок розбіжності властивих їм уявлень про різні сторони життя, тобто, як кажуть, на етнічному ґрунті.

У дискурсі полікультурного суспільства особливого місця набувають поняття «культура», «міжкультурні (міжетнічні) відносини», «культура міжетнічних відносин», «взаємовплив (діалог, взаємодія) культур», «культурна (національна, етнічна) ідентичність», «толерантність», «культура толерантності», «толерантна свідомість», «толерантна поведінка» та інші [3, с. 51].

Поняття культура (від лат. culture — доглядати, вирощувати; розвиток, освіта) — одне з найдавніших. Воно походить з античних часів і означає особливу сферу суспільної дійсності, яка функціонує й розвивається за власними законами. Феномен культури досліджувався багатьма науками, науковці по-різному його визначали, але майже всі вони виявилися єдиними в тому, що культура — це сукупність матеріальних і духовних цінностей, що створені і далі створюються людством [1, с. 73].

У всьому світі існує певна система цінностей, закріплена в більшості країн на законодавчому рівні. В неї включені такі норми, як презумпція прав людини, терпимість до недоліків і помилок інших людей, цінність згоди і ненасильницького вирішення конфліктів, дотримання норм права, співчуття, співпереживання, співчуття, цінність людського життя і відсутність фізичних страждань. Ці якості зміцнюють уявлення людини про саму себе, роблять їх більш позитивними і адекватними. Сюди ж можна віднести і формування більш високого рівня самооцінки у людини. У розвитку розуміння особистістю навколишньої дійсності об'єктом глибокого розуміння стає людина, її внутрішній світ. Це викликає інтерес до себе і власного життя, якостям власної особистості, потреби порівнювати себе з іншими.

Аналіз наукових джерел [2; 3; 5; 6 та ін.] вказує на те, що поліетнічне середовище являє собою єдність сутності і існування людини і націй, матеріальних і духовних чинників життєдіяльності представників різних народів в певному соціальному просторі і часі, в певних конкретно історичних і географічних умовах, які формують людину як суб'єкта етнічної самосвідомості і культури, через яку відбувається привласнення загальнолюдської культури.

Проблема міжетнічної толерантності досить молода як в Україні, так і в зарубіжних дослідженнях. Перші роботи за даною темою з'являються лише в середині 90-х років.

У сучасному світі будь-яка освітня організація являє собою спектр етносів, субкультур. Саме тому можна говорити про полікультурність освітнього середовища. До розкриття сутності поняття «полікультурне освітнє середовище» наука почала звертатися тільки наприкінці ХХ століття. При цьому часто вже не відрізнялися поняття «полікультурне середовище», «багатонаціональне середовище»,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

«полікультурна освіта», «багатокультурне середовище», «полікультурний соціум», «поліетнічне освітнє середовище», «полікультурне освітнє середовище» [3, с. 29].

Більшість вчених [1; 3; 4; 5 та ін.] стверджують, що інтенсивний розвиток сучасного полікультурного суспільства як нової форми і стадії розвитку людства, в якому культурна складова життя людини набуває все більшого значення, обумовлює необхідність становлення сучасного полікультурного освітньої середовища, що забезпечує різноманітні можливості для всебічного вдосконалення особистості.

Т.І. Куликова, С.А. Черкасова, К.С. Шалагінова [4] в своєму дослідженні дійшли висновку, що підлітковий вік — це дуже важливий період в психосоціальному розвитку людини. Підліток активно включається в усі сфери дорослого життя, освоює різні форми поведінки, різні соціальні ролі, ясніше усвідомлює свою індивідуальність, надає їй більшого значення. Життєва позиція і особистісна орієнтація підлітка багато в чому залежить від того, як він буде ставитися до світу в цілому, до себе та інших у цьому світі.

О.С. Ковальчук [3] наголошує, що сьогоденній школяр сильніше усвідомлює свою національну самобутність, тому проблема спілкування дітей різних національностей набуває особливого значення. Взаємна непримиренність, нетерпимість і культурний егоїзм все частіше проникають в школу. Багато шкіл етнічно перемішані, мають дуже різний етнічний склад. Діти часто не можуть навіть уявити собі, що перед ними інша культура зі своєю особливою логікою мислення і поведінки. Неприязнь певної групи школярів до якоїсь етнічної спільності, починає проявлятися в глузуваннях, прізвиська, кличках.

У зв'язку з цим, існує високий ризик виникнення конфліктів на етнічному ґрунті. Для деяких шкіл ця проблема може здаватися надуманою і далекою від повсякденної реальності, для інших же вона є гострою.

Особливо яскраво вона проявляється в ситуації, в яку включені підлітки — адже для цього віку характерно експериментування, пошук різних способів вирішення конфліктів і реалізації своїх інтересів. «Підлітковий синдром» підсилює і абсолютизує різницю між «своїми» і «чужими», що призводить до сплеску міжетнічної конфліктності. Підлітковий вік грає важливу роль в становленні етнічних установок і формуванні етнічної толерантності. Від того, які будуть в даний період сформовані психічні новоутворення, що забезпечують міжетнічну взаємодію (етнічні установки і стереотипи, етнічна толерантність, етнічна конфліктність і т.п.), буде залежати система міжетнічних відносин в зрілому віці (Н.М. Лебедева, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко, В.Ю. Хотинець).

Дійсно, в даний час все сильніше і сильніше виявляються націоналістичні тенденції. Пояснюється це прагненням етносів відродити, зберегти і розвивати свої культурні традиції і мову, затвердити сучасну культуру. Шлях до порозуміння проходить не тільки через знання, уявлення, а й через почуття, вміння бачити в

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

кожній людині, будь то українець, болгарин або молдованин, мусульманин чи християнин, носія загальнолюдських цінностей: добра, любові до ближнього, високої духовності і моралі. А це розуміння є результат культури міжетнічного спілкування [5, 269].

Дослідження українських вчених [3; 5 та ін.] підкреслюють, що головною метою модернізації української освіти спрямована на формування культури людини, яка володіє людською гідністю, світоглядною установкою на конструктивну співпрацю з носіями різних етнічних та інших культурних цінностей, навичками толерантної поведінки в полікультурному суспільстві, здатністю до автономної і колективної діяльності в умовах культурної інтеграції. Стрижневу значущість і актуальність набуває проблема розвитку позитивних взаємовідносин у підлітковому середовищі. Саме в цей віковий період особисті взаємини з однолітками є значущими і в найбільшій мірі впливають як на розвиток особистості підлітка, так і на формування його соціальних і життєвих позицій, світогляду.

Проблеми взаємодії учнів в полікультурному середовищі активно розробляються в рамках концепції полікультурної освіти (О.В. Аракелян, О.В. Гукаленко, Г.Ж. Даутова, А.Н. Джурицький, Л.В. Колобова, І.Я. Мурзіна, Л.Л. Супрунова, Е.А. Ходирева, А.Е. Шабалдас). Вчені підкреслюють, що метою полікультурної освіти є підготовка нового покоління до життя у відкритому багатонаціональному суспільстві, готового до активної творчої діяльності на основі взаєморозуміння і взаємодії з носіями інших культур. Для цього необхідно залучення учнів до культури свого та інших народів, виховання толерантності до представників різних культур, розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з ними.

Важливим періодом у формуванні вмінь міжособистісної взаємодії є підлітковий вік, коли спілкування стає провідною діяльністю, активізуються процеси соціальної перцепції і рефлексії, в поведінці явно проявляється прагнення до групових форм життєдіяльності (А.С. Белкін, Л.І. Божович, А.В. Мудрик, А.А. Реан, Д.І. Фельдштейн, Д.Б. Ельконін та ін.).

Вчені відзначають, що в цей період також відбувається формування рефлексивного ставлення до «свого» і «чужих» етносів (Г.М. Гогіберідзе), усвідомлення культурних відмінностей, в зв'язку з чим в учнівському середовищі

нерідко виникає непорозуміння. Відомо, що до представників недомінантної культури підлітки найчастіше ставляться з упередженням, недоброзичливістю, що створює в колективі напружену атмосферу (О.В. Аракелян, З.А. Мавлютова, Л.С. Майковська і ін.) [1, с. 72].

Комунікбельність також пов'язана і з національним етикетом спілкування [5, 49]. Для підлітків характерна підвищена увага до того стану, який вони займають серед однолітків, у них активно проявляється потреба в повазі і самоповазі, реалізуючи яку вони прагнуть самоствердитися в класі. Однак при всій орієнтації на

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

утвердження себе серед однолітків, поведінка підлітків відрізняється крайнім конформізмом.

Таким чином, підлітковий період є найбільш сприятливим для розвитку комунікативних навичок і формування їх на більш високому рівні — міжособистісної взаємодії і міжнаціональних відносин. В цьому віці починає формуватися почуття культурної ідентичності людини, підвищується інтерес до питань культурної приналежності і до питань інших культур; до спілкування за рамками найближчого соціуму.

У підлітковому віці закладаються основи подальшого розвитку соціальної поведінки особистості, в тому числі здатність до емпатії або конфліктність, позитивне або вочевидь негативне ставлення до іншого, підвищується інтерес до себе, свого внутрішнього світу, відбувається розвиток рефлексії.

Перед системою сучасної освіти стоїть задача формування готовності і здатності школярів до життя у відкритому суспільстві, де співіснують представники різних національностей і етнічних груп, а отже, носії різних культурних традицій. Без вирішення цієї проблеми неможливо в повній мірі ставити і вирішувати завдання модернізації освіти, виховання підростаючого покоління в рамках високої моральності, готовності до міжкультурної взаємодії в умовах складних суспільних відносин.

Література:

1. Аракелян О.В. Поликультурное образование в многонациональной школе в условиях мегаполиса: дис. ... канд. пед. наук. М., 2001. – 135 с.
2. Богданова А.И. Поликультурная образовательная среда. *Современные наукоемкие технологии*. 2011. № 1. С.113–115.
3. Ковальчук О.С. Теорія і практика полікультурної освіти у сучасній школі. Луцьк: Надстир'я, 2003. 175 с.
4. Куликова Т.И., Черкасова С.А., Шалагинова К.С. Социально-психологические детерминанты межэтнических отношений подростков: Монография. Тула: Изд-во «Имидж Принт», 2013. 148 с.
5. Сміт Е. Національна ідентичність. Пер. з англійської П.Таращука. К., 1994. 380 с
6. Суровцова Е. И. Поликультурная образовательная среда как феномен современной духовной жизни общества. *Педагогическое образование*. 2014. № 7. С.162–164.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Діана Тудоран

магістранка

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Соціальна адаптація та її вплив на розвиток особистості дедалі більше стають предметом дискусій та наукового аналізу в рамках

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

окремих дисциплін та системних досліджень на стику наук. Соціальна адаптація, є одним з найважливіших етапів соціалізації людини, — це процес наближення соціального досвіду людини до соціальних та соціально-психологічних вимог середовища, умов та змісту соціального життя людей з метою формування готовності до виконання відповідних віку соціальних ролей [1, с. 30].

Провідною стороною соціальної адаптації є діяльність людини, яка носить не стільки адаптивний, скільки трансформаційний і дієвий характер. Це проявляється в розвитку природного і соціального середовища. У процесі такої взаємодії відбувається як цілеспрямоване її перетворення, так і значні зміни в самій людині, у її психіці [2, с. 160]. В результаті знижується ступінь розбіжності особистості з оточенням. Соціальна адаптація — це вступ людини в зв'язки і відносини, пов'язані з соціальною роллю, в ході яких людина опановує соціальними нормами, принципами, цінностями, соціальним досвідом, відносинами і соціальною діяльністю.

Стрімкі зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, суперечливим чином відображаються на підростаючому поколінні, зокрема, на процесі соціальної адаптації молодших школярів. Все частіше проблема порушення процесу соціальної адаптації молодших школярів привертає до себе увагу медиків, психологів, педагогів. Існує безліч точок зору на проблему. Е. М. Александровська, Б. Н. Алмазов, С. А. Белічева, Л. Г. Коробейнікова, Г. Ф. Кумарин, Н. Г. Лусканова розглядають її як невідповідності психофізіологічного і соціопсихологічного статусу дитини вимогам ситуації шкільного навчання, оволодіння якої з ряду причин стає скрутним, або, в крайньому випадку, неможливим («шкільна дезадаптація»). А. А. Бодальов, Г. В. Бурменська, В. Є. Каган звертають увагу на психогенні реакції, психогенні захворювання і психогенні формування особистості дитини, порушують її суб'єктивний і об'єктивний статус в школі і в сім'ї, і що утруднює навчально виховний процес (психогенна шкільна дезадаптація). Т. І. Комісаренко, В. С. Майов-Томова припускають, що в основі порушень соціальної адаптації молодших школярів лежать труднощі, що заважають дитині інтегруватися в соціумі і не дають їй можливість адекватно реагувати на вимоги соціального середовища (соціальна адаптованість). С. А. Белічева, А. С. Белкін, Г. В. Бурменська, О. А. Карабанова, А. Г. Лідерс характеризують відмінності, що впливають на розвиток дітей, в основі яких лежать різні біологічні та соціальні фактори., Є. А. Аркін, Т. В. Архіреєва, Г. М. Бреслав, Н. І. Буянов шукають причини порушень соціальної адаптації дітей в недоліках сімейного виховання [3;5;6 та ін.].

Таке різноманіття підходів до проблеми порушення соціальної адаптації учнів початкових класів є наслідком невизначеності критеріїв, що характеризують цей процес. Як відомо, школа — це дуже тонкий організм, міцно пов'язаний із соціальною практикою, з розвитком сучасного суспільства та його трансформаціями.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов та їх однодумців і послідовників (Л. Айдарова, Г.А. Цукерман та ін.), найглибше і змістовніше представляють молодший шкільний вік у своїх роботах. Як підкреслював Д. Б. Ельконін, перебудова всієї системи відносин дитини з дійсністю, відбувається коли дитина приходить до школи. Особливе значення для дитини набуває постать учителя. Самооцінка дітей опосередкована оцінкою вчителів, в полі зору якої виявляється переважно рольова поведінка школярів — то, як вони вчаться і як поводяться, тобто дисципліна і успішність. В освітній діяльності практично всі міжособистісні контакти учнів опосередуються викладачем. Система «дитина-учитель» стає центром життя дитини, від неї залежить сукупність всіх сприятливих для життя умов [2, с. 164].

Уже кілька десятиліть відзначається тенденція до зниження авторитету особистості вчителя в очах учнів. Набагато більший вплив на сучасного молодшого школяра надає позиція батьків (стосовно до вчителя в тому числі). Взаємини з однолітками також стають все більш впливовим фактором. Ще однією характерною особливістю сьогоденішнього становища дітей є те, що їхнє життя протікає в умовах жорсткої соціальної диференціації. Інша особливість — велика кількість негативної інформації. Діти живуть, безумовно, у власному світі, в певній мірі захищеному від повсякденних турбот дорослих. Але в свідомість дітей щодня вторгається інформація з радіо, газет, телебачення, розмов дорослих про соціальні біди, про вбивства, катастрофи, зникнення людей. Цього впливу соціуму не спроможні уникнути ні дорослим, ні дітям. Потік такої інформації день у день породжує страх, тривогу, руйнує особистість дитини. Емоційні прояви цього стану — відчуття безнадійності, перепади настрою, лють, гнів, надмірне збудження. Ці прояви припускають зміни поведінки: від незвичайної відокремленості до незрозумілої войовничості, незвичної рухливості. Можливі психосоматичні порушення, такі, як болі в животі, головні болі, зміна сну або апетиту. При цьому слід пам'ятати, що часто справжня причина емоційних проблем дитини навмисно або випадково маскується видимою поведінкою. Наприклад, можливі різні форми прояву тривоги. Це може бути агресія, дратівливість у одних дітей, у інших — тремтіння, заїкання, треті йдуть в область безглузвих фантазій [3, с. 251]. Соціально неадаптовані діти здаються ледачими, недисциплінованими, інтелектуально нерозвиненими, несамостійними і впертими.

У деяких випадках неадаптивна поведінка молодшого школяра має первинну обумовленість, тобто, визначається особливістю індивідуальною, в тому числі нейродинамічних властивостей дитини: нестабільність психічних процесів, відставання в психомоторному режимі або навпаки. Ці та інші нейродинамічні розлади проявляються переважно в імпульсивній поведінці дитини з характерною для такої поведінки емоційною нестійкістю, легким переходом від підвищеної активності до пасивності і навпаки, від повної бездіяльності до невпорядкованої діяльності [5, с. 40].

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

В інших випадках неадаптована поведінка є наслідком неадекватної (захисної) реакції дитини на певні труднощі в шкільному житті або незадоволеного стилю стосунків учня з дорослими (вчителями, батьками) та однолітками. Водночас поведінка дітей відрізняється нерішучістю, пасивністю або негативністю, впертістю та агресивністю. Діти з такою поведінкою не бажають поводитися конструктивно, і, здається, навмисно порушують дисципліну. Але це враження помилкове. Дитина насправді не в змозі впоратися зі своїми переживаннями. Наявність негативних переживань та емоцій у дітей неминуче призводить до порушення поведінки та служить приводом для виникнення конфлікту з дорослими та однолітками [6, с. 448].

Одним з показників адаптованості є стан здоров'я дитини, в тому числі — фізичний розвиток [4, с. 156]. Базою дослідження виступив Утконосівський заклад загальної середньої освіти Саф'янівської сільської ради Ізмаїльського району. У дослідженні взяли участь 53 осіб, учні (віком 6-8 років). Результати дослідження виявили велику кількість дітей з відхиленнями від показників норми фізичного розвитку. Найбільша кількість дітей з відхиленнями у фізичному розвитку виявляється у віці 8 років. Результати досліджень свідчать про дестабілізацію динаміки фізичного розвитку дітей за останнє десятиліття. Зниження кількості дітей з нормальним фізичним розвитком у всіх вікових групах дітей молодшого шкільного віку можна розглядати як прояв дезадаптації.

Складність визначення порушень процесу соціальної адаптації полягає в тому, що такі загальні ранні ознаки, як підвищена шкільна тривожність, низька самооцінка, зниження мотивації до навчання на тлі гарної успішності і дисципліни, не залучають до себе увагу з боку психологів і педагогів в силу своєї «інтонації». В результаті у молодших школярів негативне емоційне ставлення до школи, низький рівень добровільного регулювання і нездатність продуктивно співпрацювати з дорослими і однолітками. Вже 25% першокласників виявляють ознаки шкільної тривожності, які проявляються в страху йти до школи, відмову від відвідування уроків і відповідати біля дошки. Однак не завжди корінь проблеми пов'язаний з початком шкільного життя. На сьогодні у 40-60% дошкільнят спостерігаються різко виражені недоліки адаптації (або стан ризику адаптаційних порушень) у розвитку.

Часто проблеми адаптації дітей до соціального середовища спричинені чинниками, на які дуже важко вплинути у стандартному навчальному процесі початкової школи. Це може бути порушення психофізіологічних функцій (наприклад, порушення розвитку артикуляційного апарату, дрібних м'язів кисті, просторова орієнтація, координація рухів, фізична підготовленість, координація в системі «рука-око»), негативний характер внутрішньосімейних відносин і т. п. [6, с. 450]. Сучасне суспільство стає економічним фактором. Серед молодших школярів «авторитет» все частіше здобувається завдяки матеріальному достатку батьків. А дітям, які не можуть похвалитися високим рівнем доходу батьків, слід шукати інші способи заробити

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

«повагу» в однокласників. Нерідко педагог не знає, на що варто звертати увагу, відстежуючи ситуацію соціальної адаптації в класі.

Таким чином, актуальною є проблема пошуку педагогічно ефективних методів виховання, видів і форм діяльності, відповідних фізичному і психічному розвитку молодших школярів, які сприяють формуванню та розвитку соціального досвіду і якостей особистості, які допомогли б молодшому школяреві вибудувати адекватні відносини з навколишнім середовищем, тобто, з'явилися б факторами соціальної адаптації.

Література:

1. Андрійчук С. В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2014. С. 27-32.
2. Вольнская Л. Б. Социокультурная и личностная адаптация человека на различных стадиях жизненного цикла. Издательство: Флинта. НОУ ВПО «МПСИ», 2012. С. 160-165.
3. Крупник Г. А. Особливості психологічного супроводу адаптації першокласників до навчального процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 2 (46). С. 251-257.
4. Локалова Н. П. 120 уроков психологического развития младших школьников. М.: Ось-89, 2006. С. 156-168.
5. Перегончук Н. Психологічні основи проявів дезадаптації учнів початкової школи. Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів. Серія «Початкове навчання». Вінниця, 2007. Вип. 5. Частина II. С. 40-42.
6. Томчук С. М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36. наукових праць. К.: Університет «Україна», 2004. С. 448-450.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ

Валентина Стамбулова

*Магістрантка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник — доц. Запорожченко О. В.*

В сучасному світі проблема професійного вигорання з часом стає більш значущою через швидку зміну соціально-економічної та політичної ситуації, підвищення професійних та психічних навантажень у професійній діяльності, зростання конкурентності в суспільстві. Дослідження базується на аналізі різних підходів до визначення феномену професійного вигорання педагогів.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Метою цієї статті є проаналізувати явище професійного вигорання та аналіз теоретичних досліджень провідних наукових підходів до визначення феномену «професійного вигорання» педагогів.

Завдання дослідження є: розкрити зміст професійного вигорання; здійснити теоретичний аналіз стану розробленості в психології проблеми професійного вигорання педагога; проаналізувати підходи до визначення феномену професійного вигорання.

Поняття «burnout (вигорання)» була введена американським вченим Х. Дж. Фрейденбергом у 1974 р., яка характеризує психологічний стан здорових людей, які бувають в дуже інтенсивному і близькому спілкуванні з клієнтами, в емоційній атмосфері. Це люди, які працюють у системі «людина — людина» [8, с. 607].

Нині у розвитку наукової думки, феномен вигорання аналізується в психології стресових станів (вигорання як результат стресу), в межах психології професійної діяльності (вигорання як форма професійної деформації) та екзистенційної психології (вигорання як стан фізичного і психічного виснаження, що виникло в результаті довготривалого перебування в емоційно напружених ситуаціях). Феномен професійного вигорання вивчається закордонними психологами вже понад тридцять п'яти років.

На сьогодні важливою складовою педагогічної діяльності педагога є його задоволеність від сукупності власних індивідуальних, професійно необхідних якостей. Якщо врахувати інтенсивність зростання вимог до особистості педагога, нерідко в його емоційній сфері спостерігається поява відчуття невпевненості, незадоволеності, що супроводжується тривогою й роздратуванням. Під впливом сукупності сприятливих чинників означені симптоми посилюються, доповнюються й закономірно формують феномен професійного вигорання у педагога. Унікальність означеного феномену полягає у взаємозв'язку симптомів у фізичній, мотиваційній і когнітивній сфері особистості педагога та сукупністю передумов професійного характеру.

Феномен професійного вигорання є одним з найбільш актуальних у галузі психологічних досліджень. К. Маслач описує професійне вигорання як феномен емоційного й фізичного виснаження, що виникає внаслідок не лише професійних стресів, а й інтенсивного міжособистісного спілкування.

Українська дослідниця Л. Карамушка у своїй наукових працях розглядає професійне вигорання як негативний наслідок довготривалого впливу стресу професійного характеру, а професію педагога вважає однією з найбільш напружених серед емоційно затратних видів праці [5, с. 274].

Аналізуючи психологічну літературу можна виокремити основні підходи до розуміння феномену професійного вигорання. Перший підхід полягає в тому, що професійне вигорання розуміється як результат дії професійного стресу (впливу комплексу стресогенних чинників, довготривалого впливу професійних стресорів, некерованого професійного стресу та ін.). При цьому слід зазначити, що проблема

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

професійного та організаційного стресу знайшла достатньо широке розповсюдження в роботах закордонних (К. Купер [7, с. 336] та ін.) та українських (В. Корольчук, М. Корольчук [6, с. 276], та ін.) вчених.

К. Кондо, В. Орел, Х. Дж. Фрейденбергер та ін. визначають феномен професійного вигорання, як стан повного фізичного, емоційного й розумового виснаження, що появляється на фоні стресу та викликане міжособистісним спілкуванням у професіях соціальної сфери, де клієнти виступають як стресогенні чинники [9 с. 90].

Відповідно другому підході, професійне вигорання розглядається як процес психологічного захисту. В. Бойко, Т. Решетова досліджують професійне вигорання як сформований особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибірковий психотравмувальний вплив. Водночас вигорання розглядається, як придбаний стереотип емоційної та професійної поведінки фахівця. Можна говорити про те, що вигорання є функціональним стереотипом, оскільки дозволяє людині дозувати та економно використовувати енергетичні затрати [3 с. 474].

Третій підхід полягає в тому, що професійне вигорання розглядається як вид професійної деформації фахівця. Вчений Б. Карвасарський розглядає професійне вигорання, як особливий вид професійної деформації особистості та професійної діяльності, обумовлений тісним емоційним контактом із клієнтами, пацієнтами при наданні професійної допомоги. Т. Темиров показує професійне вигорання в контексті розвитку дисгармонійної структури особистості, яка проявляється в процесі професійної діяльності фахівця.

Аналізуючи четвертий підхід, феномен професійного вигорання розглядається як професійну кризу. Варто відзначити, що проблема психологічної та професійної кризи розглядається сьогодні в психологічній літературі, як одна із досить поширених проблем. Вчені Л. Бурлачук, Т. Форманюк пояснюють професійне вигорання як професійну кризу, що пов'язана з роботою в цілому, а не лише з міжособистісними взаємостосунками в процесі виконання професійної діяльності [1 с. 107]. Н. Андрєєва, визначає феномен професійного вигорання як сукупність дисгармонійних еґо-ідентичностей щодо стійких деформованих властивостей (особистісної тривожності, невпевненості в собі, низькою рефлексивністю, конфліктності, агресивності) і станів (виснаженості життєвих сил, тривоги і депресії, внутрішньо особистісних конфліктів) особистості, що виникають в процесі професійного розвитку фахівця і в результаті дисгармонійного проходження нормативних криз розвитку особистості [2 с. 21].

П'ятий підхід аналізує професійне вигорання як клінічне порушення. А. Висоцький, М. Пересадин, В. Фролов вважають, що професійне вигорання це клінічне порушення не лише центральної нервової системи, а всього організму, яка потребує належної уваги, адекватного і правильного лікування, яке полягає в необхідному співвідношенні часу сну та відпочинку, аеробних навантажень,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

застосуванні ентеросорбентів, імунопротекторів, вітамінів і адаптогенів [4, с. 313].

Перші чотири підходи роблять акцент на аналізі психологічних складових та головних виявах феномену професійного вигорання їх можна назвати психологічними. П'ятий підхід можна назвати медико-психологічним, оскільки він, окрім психологічних виявів, звертається ще і до аналізу психофізіологічних показників.

Аналізуючи всі підходи, найбільш адекватним є перший підхід, згідно з яким професійне вигорання розглядається як результат довготривалого, некерованого професійного стресу, оскільки саме цей підхід звертається насамперед до природи виникнення професійного вигорання фахівця.

Згідно з аналізом літератури можна виділяти два основні підходи до визначення структури професійного вигорання: результативний (структурно-симптоматичний) та процесуальний (процесуально-стадіальний) [9 с. 101].

Відповідно до результативного (структурно-симптоматичного) підходу, професійне вигорання можна розглядати, як певний стан, який складається із конкретних елементів. Побудовано ряд структурних моделей професійного вигорання (від однофакторних до мультифакторних). На думку дослідників однокомпонентної моделі А. Пайнс і Е. Аронсон феномен професійного вигорання розглядається як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, викликане тривалим включенням в ситуацію, яка пред'являє високі вимоги до емоційної сфери. Таким чином, в структурі вигорання автори розглядають лише один компонент: психічне виснаження.

П. Бріл вважає, що вигорання має двокомпонентну структуру, пов'язану з двома характерними симптомами: дисфоричними симптомами і зниженням досягнень на роботі.

Найпоширеніша є трикомпонентний модель спостерігається в розробках К. Маслач і С. Джексон, де професійне вигорання визначається як трикомпонентний феномен «емоційного виснаження», «деперсоналізації» і «редукції особистих досягнень».

Особливість процесуального (процесуально-стадіального) підходу до визначення феномену професійного вигорання полягає в тому, що тут акцент робиться не тільки на складові вигорання, а і на те, які етапи проходить вигорання у своєму розгортанні, як певні компоненти вигорання змінюють один одного.

Феномен «професійного вигорання» — один із проявів стресу, з якими стикається людина у власній професійній діяльності. Наслідки тривалого робочого стресу і певні види професійної кризи характеризують феномен професійного вигорання. «Професійне вигорання» фахівця можна відрізнити від інших форм стресу як

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

концептуально, так і емпірично, так показують останні дослідження. Таким чином, виникла необхідність у систематичних наукових дослідженнях феномену професійного вигорання педагога.

У роботі представлені основні підходи до вивчення феномену професійного вигорання фахівця, вказана характеристика його основних проявів, виявлені фактори ризику розвитку даного феномену. Ретроспективний аналіз професійного вигорання дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного інтегрованого підходу до пояснення природи означеного феномену. Кожен з вищенаведених підходів фокусує дослідження на певному аспекті вивчення процесу професійного вигорання. Спільним є встановлений зв'язок між наявністю стійкої мотивації особистості, тривалим стресом, незадовільними умовами праці та неадекватними способами подолання стресогенних ситуацій і формування феномену професійного вигорання фахівців.

Перспективи подальших досліджень вбачаю у поглибленому аналізі чинників професійного середовища, що сприятимуть розвитку резистентності педагогів до професійного вигорання та знижуватимуть деструктивний вплив негативного професійного образу фахівця.

Література:

1. Абрумова А. Г. Аналіз станів психологічної кризи і їх динаміка. *Психологічний журнал*. 1985. № 6. С. 107.
2. Андреєва Н. Ю. Его-ідентичність в структурі професійного вигорання педагогів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Челябінськ, 2011 С. 21.
3. Бойко В. В. Енергія емоцій. СПб.: Пітер, 2004. С. 474.
4. Висоцький А. А. Динаміка циклічних нуклеотидів (цАМФ та цГМФ) у хворих із синдромом психоемоційного вигорання при лікуванні артіхолом та галавітом. *Проблеми екологічної та медичної генетики і клінічної імунології*. К.; Луганськ; Х., 2009. Вип. 1-2 (88–89). С. 313.
5. Карамушки Л. М. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. К. 2005. С. 274
6. Корольчука М.С. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. С. 276.
7. Купер К. Л. Організаційний стрес. Теорії, дослідження та практичне застосування. Харків: Гуманітарний Центр, 2007. С. 336.
8. Никифоров Г. С. Психологія здоров'я: підручник для вузів. СПб.: Пітер, 2006. С. 607.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

9. Орел В. Е. Феномен «вигорання» у закордонній психології: емпіричні дослідження і перспективи. *Психологічний журнал*. 2001. Т.22. №1. С. 90–101.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕМПАТІЇ ТА КОНФЛІКТНОСТІ

Тетяна Ульянова

кандидат психологічних наук

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Сергій Матвєєв

магістрант

відділення перепідготовки фахівців

за магістерською програмою із психології

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

У статті викладені результати теоретико-емпіричного дослідження співвідношення показників емпатії та конфліктності. Емпірично виявлені від'ємні значущі кореляційні зв'язки між показниками конфліктності та емпатії.

Одним з найбільш ефективних способів вирішення міжособистісних конфліктів є застосування емпатії. Емпатією називають здатність до розуміння однією людиною будь-яких почуттів — радості, збудження, печалі, гніву і т. п., що переживаються іншою людиною. Найчастіше міжособистісні конфлікти розпалюються саме через невміння чи небажання людей розуміти і враховувати почуття і переживання оточуючих. А незрозуміла в своїх почуттях людина замикається в собі, віддаляється, стає дратівливою, здатною створювати конфліктну ситуацію. Тому, одним з найважливіших завдань практичної психології є розвиток нового типу взаємин, побудованих на гуманістичній основі, на повазі до індивідуальності кожного. Особливу увагу в наш час необхідно приділяти процесу формування духовної культури особистості, певного рівню самосвідомості, усвідомлення норм власної поведінки, відповідальності, рефлексії, емоційної зрілості, багатству почуттів, здатності до співпереживання, співчуття, вмінню зрозуміти іншого.

Вивчення питання взаємозв'язку емпатії та конфліктності обумовлено тим, що підвищення рівня емпатії як співпереживання, проникнення, причетності до світу іншої людини, може допомогти у вирішенні конфліктних ситуацій як в особистісній, соціальній, так і в професійній сфері. У зв'язку з цим актуальним стає вивчення взаємозв'язку рівня емпатії та конфліктності магістрів, які отримують професію психолога.

З одного боку, вміння співчувати, співпереживати суб'єктам психологічного супроводу, в ролі яких виступають учні, педагоги, батьки, і вміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації є

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

необхідними професійно-значущими якостями майбутнього психолога. З іншого боку, високий рівень емпатії і низький рівень конфліктності сприяють створенню психологічної безпеки суб'єкта власної життєдіяльності, що дозволяє людині максимально реалізовувати свої життєві стратегії.

У філософській та психологічній літературі знаходимо багато термінів синонімічного ряду щодо поняття «емпатія». Такими є емоційний відгук, співчуття, вчування, сприйняття, переживання, ідентифікація, розуміння емоційного стану, здатність прийняти роль іншого. Аналіз психологічних досліджень показав, що одні науковці розглядають емпатію як характеристику емоційного аспекту; інші, прихильники когнітивного напрямку, трактують емпатію як процес розуміння, «когнітивну реконструкцію внутрішнього світу іншої людини, здатність уявити поведінку інших людей» [7]. За твердженням Т. П. Гаврілової в зарубіжній психології найбільш поширене в когнітивному аспекті розуміння емпатії як перцептивного акту, що характеризує здатність особистості оцінювати почуття і думки іншого в уявному плані, або як соціальний інсайт, комунікацію у внутрішньому плані [2].

Психологи говорять про три функції емпатії: — функція відображення пов'язана зі ставленням особистості до світу навколо неї, до предметів і явищ дійсності і може бути позитивною, негативною і нейтральною; — регулятивна функція обумовлена соціальним середовищем, де особистість вчиться регулювати свою поведінку на основі правил і норм суспільного життя; — комунікативна функція реалізується в умовах спілкування з іншими людьми і забезпечує їх спільну діяльність, їх взаємозв'язку і взаємини. В більшій мірі функції емпатії пов'язані з професійною діяльністю, де емпатія виступає як один з основних чинників успішності діяльності осіб соціономічних професій, таких як педагог та психолог [3, 4, 7].

В нашому дослідженні емпатія розуміється як стійка властивість особистості, що виявляється у здатності до розуміння та розпізнання емоційного стану і переживань іншої людини; здатності до емоційного відгуку на переживання іншого; у вмінні прогнозувати та передчувати емоційні стани та реакції оточення; у спрямованості на об'єкт емпатичних переживань та в прагненні до надання допомоги [2].

У науковій літературі знаходимо різні визначення поняття «конфліктність». Але всі вони сходяться в одному: конфліктність — це властивість особистості, що відбиває здатність вступати в конфлікт. Відомо, що у літературі робилися спроби описати властивості конфліктної особистості. Так, емпіричні дані свідчать про те, що конфліктна особистість певною мірою повинна володіти холеричним типом темпераменту, мати високий ступінь агресивності, домінування, радикалізму, напруженості, підозрливості, самовпевненості; проявляти низький рівень моральної нормативності, емоційної стійкості, самоконтролю; в конфліктному протиставленні перш прагнути до конкуренції; не йти на компроміс або співпрацю, і

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

визначається дією таких психологічних факторів, як компетентність у спілкуванні та емоційний стан. Людина, яка схильна до конфліктної поведінки, часто володіє певним набором емоційних якостей особистості, таких як агресивність, упертість, дратівливість. Така особистість характеризується негативним самостваленням і неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), самовпевненістю (або невпевненістю в собі), униканням змін у собі (відмова від роботи над собою). При високому рівні конфліктності особистість стає справжнім ініціатором напружених відносин з оточуючими, незалежно від того, передують чи цьому проблемні ситуації. Їх міжособистісні відносини наповнені неприйняттям інших людей такими, які вони є, прагненням змінити оточуючих, недовірою, запереченням, неповагою, закритістю, прагненням перемогти, домінуванням, напористістю оцінок і інтерпретацією в процесі спілкування [1, с. 74].

Особи, схильні до конфліктної поведінки не володіють готовністю до успішної співпраці, що проявляється у відсутності здатності до діалогічного спілкування (слухає і чує тільки себе), у відсутності розуміння іншої людини і її позиції, в низькій комунікативній компетентності.

Таким чином, конфліктність (схильність до конфліктності) призводить до спотворення образу партнера по спілкуванню, до взаємного нерозуміння, а, отже, до поганого розвитку співпереживання та співчуття. А як відомо, в сучасній психологічній науці емпатія визнається одним з основних регуляторів міжособистісного спілкування, що сприяє збалансованості та гармонізації міжособистісних відносин, що робить поведінку людини соціально схвалюваною [2, 7].

Діагностику емпатії було здійснено за допомогою стандартизованого, надійного та валідного «Тест-опитувальника емпатії (варіант I — самооціночний)» О.П.Саннікової [5, 6]. Для діагностики конфліктності була задіяна методика «Особистісна агресивність і конфліктність», що розроблена Є.П.Ільїним і П.А.Ковальовим, призначена для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності як характеристик особистості [1].

Дослідження емпатії у співвідношенні з конфліктністю було проведене на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського». До вибіркової сукупності увійшла 51 особа – магістри заочної форми навчання Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології у віці від 35 років до 50 років. Математико-статистичні процедури обробки результатів дослідження проводилися з використанням комп'ютерної статистичної програми SPSS 17.00 for Windows, використання котрої було спрямоване на пошук взаємозв'язків між досліджуваними показниками (кореляційний аналіз). Результати аналізу презентовані в таблиці.

Таблиця

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками емпатії та конфліктності

Загальн. показник конфліктності ЗПК	Показники емпатії				
	ЕЕ	КЕ	ПЕ	ДЕ	ЗПЕ
	-	-	-	-	-
	274*	365**	277*	360**	280*

Примітка: 1) $n = 51$; 2) позначення * — $\rho \leq 0,05$; ** — $\rho \leq 0,01$; 3) умовні позначення показників емпатії: емоційна емпатія (ЕЕ), когнітивна емпатія (КЕ), предиктивна емпатія (ПЕ), дійова емпатія (ДЕ), загальний показник емпатії (ЗПЕ); 4) умовні позначення показника конфліктності: загальний показник конфліктності (ЗПК).

Проведений кількісний аналіз дозволив встановити характер зв'язків між показниками, що діагностуються. Виявлено значущі негативні кореляційні зв'язки на рівні $\rho \leq 0,05$ між показниками конфліктності і такими показниками емпатії: ЕЕ (емоційна емпатія), ПЕ (предиктивна емпатія), ДЕ (дійова емпатія) та ЗПЕ (загальний показник емпатії); на рівні $\rho \leq 0,01$ між показниками ЗПК та КЕ (когнітивна емпатія), ДЕ (дійова емпатія). Ці дані цілком підтвердили гіпотезу дослідження.

Проведене дослідження дозволило встановити і розкрити значущий закономірний від'ємний взаємозв'язок між рівнем емпатії і конфліктності.

Отже, емпатія виступає як стан, що детермінує вибір дій в конфліктній ситуації, і тим самим визначає розвиток конфлікту. Рефлексивно-емпатійна позиція учасників конфлікту забезпечує децентрацію у відносинах, дозволяючи дивитися на ситуації конфлікту не тільки орієнтуючись на свої погляди. Емпатія розглядається як механізм, за допомогою якого формується переконаність у цінності іншої людини, готовність позитивно ставитися до неї [7, с. 2322].

Література:

1. Богданов Е. Н., Зазыкин В. Г. Психология личности в конфликте. Санкт-Петербург: Питер, 2004. с. 224.
2. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной литературе. Исторический обзор и современное состояние проблемы. Вопросы психологии. 1975. № 2. С. 147-158.
3. Кузьмина В. П. Теоретический аспект исследования эмпатии как актуальная проблема современной психологии [Электронный ресурс]. Вестник ВятГУ. 2007. №17. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskiy-aspekt-issledovaniya-empatii-kak-aktualnaya-problema-sovremennoy-psihologii>.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

4. Лазоренко Т. Н., Ананьев А. М. Роль емпатії в професійній діяльності психологів. *Journal of Psychology. Special Pedagogy. Social Work (PSPSW)*. Vol. 46. Iss. 1. 2017. URL: <http://psihologie.upsc.md>.

5. Оріщенко О. А. Диференційно-психологічний аналіз емпатії: Автореф. дис. ... канд. ... психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2004. С. 21

6. Саннікова О. П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. Одеса: СМІЛ, 2003. 256 с.

7. Соболевников В. В., Вьюгова Т. В. Эмпатия как психологическое средство редукации конфликтного поведения личности педагога. *Профессиональное образование в современном мире*. 2018; 8(4):2318–2324. URL: <https://doi.org/10.15372/PEMW20180419>

ЗВ'ЯЗОК КОНФЛІКТНОСТІ ТА САМОСТАВЛЕННЯ

Тетяна Ульянова

кандидат психологічних наук

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Галина Циганкова

магістрантка

відділення перепідготовки фахівців

за магістерською програмою із психології,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Соціально-політичні, економічні, та культурно-історичні трансформації, які відбуваються протягом останніх двох років в українському суспільстві, спричинили загострення та наростання тенденцій до посилення напруги і конфліктної поведінки між людьми, що пов'язано з суспільними процесами, що постійно ускладнюються, нестабільністю та непередбачуваністю соціальної ситуації. Це нескладно побачити — варто лише зазирнути в соціальні мережі, коментарі до стрімів на каналі *YouTube* і до постів, — де образи, провокації, вербальна агресія, хейтерство, виклики до конфронтації та зневага стали нормою. Агресія, насильство і конфліктна поведінка відносяться до числа найбільш серйозних проблем, які стоять сьогодні перед людством. Велика увага у вивченні конфліктної поведінки приділяється як внутрішнім (особистісним) так і зовнішнім чинникам конфліктності (соціальним, культурним, етнічним). Серед безлічі питань, що потребують відповіді, знаходяться питання про психологічні причини зростання конфліктності, особливостей прояву конфліктної поведінки особистості, рівня особистісного усвідомлення себе та своєї поведінки конфліктною особистістю, самоствавлення, засобів корекції конфліктної поведінки, особливостей трансформації конфліктності тощо. Цій проблемі присвячено чимало досліджень [1,5,7].

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Метою статті є виклад результатів емпіричного дослідження взаємозв'язків між показниками конфліктності та самоствалення.

Аналіз наукових джерел показав, що конфліктність в основному розглядається як стан готовності особистості до конфліктів, її ступінь залученості в розвиток конфлікту (Л. А. Петровська); як несвідома або частково усвідомлювана установка особистості на конфлікт (В. О. Лабунська); як сукупність емоційних властивостей особистості, що включає в себе запальність, образливість і мстивість (Є. П. Ільїн), як якість особистості, що акумулює її індивідуальні, суб'єктні і особистісні властивості і спричинює конфліктну поведінку, частоту її проявів, стратегію поведінки (Н. Нижегородцева і Т. Черняєва), внутрішній чинник, що сприяє вирішенню протиріч між людьми шляхом конфліктів [7, с. 218–223].

В психології конфліктність особистості розглядається, як схильність до реалізації конфліктної поведінки в міжособистісній взаємодії. При високій конфліктності індивід стає постійним ініціатором напружених відносин з оточуючими незалежно від того, передують чи цьому проблемні ситуації. В основі сучасних уявлень про конфліктність суб'єкта спілкування лежать теорії представників психоаналітичного, ситуаційного та когнітивного підходів (З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, К. Левін та ін.).

Принциповим з точки зору дослідження конфліктності є вивчення учасників конфліктного протистояння і, зокрема, конфліктних особистостей. Відомо, що поняття «конфліктна особистість» було введено в роботах А. О. Бодалева та А. М. Сухова. Конфліктною називають особистість, яка є ініціатором негативних і деструктивних конфліктів. Через когнітивне спотворення дійсності крізь такі психічні процеси, які пов'язані з пізнанням оточення і самого себе (наприклад, відчуття, сприйняття, уявлення, пам'ять, мислення, уява), що найбільш яскраво проявляється у феномені розуміння і взаєморозуміння партнерів по спілкуванню активується сприйняття провокаційних дій опонента, суб'єктивність, невміння аналізувати і прогнозувати ситуацію [1, с.79].

Крім того, наявна інформація про афективність поведінки конфліктної особистості — невміння здійснювати самоконтроль та керувати своєю поведінкою. Якщо подивитися на цю інформацію крізь призму самоствалення, то ми побачимо, що лише за умов наявності уявлень щодо себе та відповідного ставлення до себе, особистість може регулювати та контролювати власну діяльність, здійснювати саморегуляцію та самоконтроль. Цікавою в контексті дослідження є інформація про збереження внутрішньої стабільності особистості та континуальності «Я». Ця функція самоствалення здійснюється в силу тенденції до внутрішньої узгодженості, до конгруентності особистості, яка відповідає певним когнітивним уявленням про себе, емоційним реакціям стосовно своїх вчинків та дій, адресованих собі. Відомо, що самоствалення виконує ще й регуляторну та захисну функції, впливає на розвиток особистості, на її поведінку, діяльність і взаємини з іншими людьми [9, с.199].

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Феномен самоствавлення є предметом дослідження філософів, педагогів, психологів. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники підкреслюють залежність самоствавлення від конкретного соціокультурного середовища (К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, Р. Бернс, Б. Братусь, Е. Еріксон та ін.). Проблему самоствавлення досліджували такі вчені, як Б. Ананьєв, І. Кон, О. Леонт'єв, В. М'ясищев, В. Столін, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, І. Чеснокова та інші [4, с. 272].

Самоствавлення нерозривно пов'язано із становленням особистості як реального самоусвідомлення суб'єкта і включено в генезис самої особистості. Тому, самоствавлення являє собою складний психічний процес, сутність якого полягає в сприйнятті особистістю самої себе в різних ситуаціях діяльності та поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення — в уявлення, а потім в поняття свого власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів [4, с. 274].

Вперше поняття самоствавлення у вітчизняній психологічній літературі було використано Н. Сарджвеладзе. Вчений розглядав його як складну багаторівневу емоційно-оціночну систему, яка поділялась на два блоки — об'єктивний («Я», як об'єкт) та суб'єктивний («Я», як суб'єкт). Обидва ці способи самоствавлення реалізуються завдяки когнітивній активності, емоційним реакціям і системам дій або готовності до таких дій стосовно самого себе. На думку вченого, самоствавлення є однією зі структурних одиниць диспозиційного ядра особистості, що дозволяє їй певним чином взаємодіяти із соціумом і собою [9, с. 199].

Б. Ананьєв розглядав самоствавлення, як значущу категорію психологічної науки взагалі, та фактор, що зумовлює гармонійний розвиток особистості, і є дуже ваговою категорією для характеристики особистості. Наукові погляди вченого лягли в основу досліджень Л. Божович, В. М'ясищева, Д. Узнадзе, В. Ядова, щодо аналізу феномену ставлення особистості до себе та до інших. В працях В. М'ясищева самоствавлення представлено як єдність змістовних та динамічних аспектів особистості, їх певну міру усвідомлення, емоційно-ціннісне прийняття себе як ініціатора та відповідального суб'єкту соціальної активності [9, с. 199].

Одним з перших учених, які глобально вивчали тему ставлення людини до себе, є У. Джеймс. Опис структури внутрішньоособистісних процесів, самооцінки, почуття особистої тотожності, турботи про себе і самоповаги У. Джеймс розуміє як окрему концепцію самоствавлення. Самоствавлення, включає в себе різні компоненти: самооцінка, самоповага, самоприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до себе. Залежно від дослідницьких цілей і орієнтацій, в поняття самоствавлення вкладається різний психологічний зміст, і одночасно немає такого терміну як, найбільш повно відображає його психологічний зміст [2, с. 192].

Самоствавлення розглядається як компонент самосвідомості. Самосвідомість в онтогенетичному плані можна розглядати як інтегративний психічний процес, що поступово розгортається в часі, в основі якого лежить діяльність, що все більше ускладнюється,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

емоційно-ціннісне ставлення до себе і здатність регулювати свою поведінку. Науковцями визначається емоційно-ціннісне самоставлення як специфічний вид емоційного переживання, в якому відбивається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, зрозуміє, або відкриває щодо самої себе. В.В.Столін робить упор на ціннісно-смысловий аспект самоставлення, а С.Р. Пантелєєв зазначає, що одні й ті ж емоційні компоненти самоставлення можуть висловлювати різний ціннісно-смысловий зміст для особистості [9, с. 200-201].

Таким чином, вивчення взаємозв'язку самоставлення з конфліктністю особистості являє певне теоретичне і практичне значення. По-перше у сучасній психології проблема самоставлення є однією з найбільш розроблених — вихідним для її аналізу служить уявлення про те, що самоставлення функціонує як частина самосвідомості, і по-друге в тенденціях підвищення рівня конфліктності в сучасному суспільстві є певні прояви зниження рівня самосвідомості та легкості розв'язання та залучення до «війни всіх проти всіх».

Для дослідження самоставлення використовувались: методика «Дослідження самоставлення» С. Р. Пантелєєва. Дана методика розроблена автором в 1989 році відповідно до розробленої В.В.Століним ієрархічної моделі структури самоставлення, і призначена для поглибленого вивчення сфери самосвідомості особистості, що включає когнітивні, динамічні і інтегральні аспекти. Методика являє собою відображення суб'єктом інформації про себе з точки зору певної системи цінностей, особистісне судження власної цінності, що відображає суб'єктивну значимість «Я», оцінку своїх характеристик, як вони сприяють або перешкоджають самореалізації. Виявляє шкали: внутрішня чесність, самовпевненість, самокерування, відображене самоставлення, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення [6, с. 141-157; 9, с. 201].

Для дослідження конфліктності була використана методика «Особистісна агресивність і конфліктність», що розроблена Є. П. Ільїним та П. А. Ковальовим. Методика призначена для виявлення схильності до конфліктності і агресивності як особистісних характеристик і діагностує 11 шкал: запальність; навалістість, наступальність; образливість; непоступливість; компромісність; мстивість; нетерпимість до думки інших; підозрілість; показник позитивної агресивності особи; показник негативної агресивності особи; узагальнений показник конфліктності [8, с.150].

Обрані методики мають задовільні психометричні характеристики щодо їх надійності та валідності.

У дослідженні взяли участь 46 осіб — магістри заочної форми навчання Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» у віці від 35 років до 45 років.

Поставлена мета дослідження визначила хід емпіричної частини роботи. Змістом аналітичного етапу є математичний аналіз отриманих результатів: кореляційний аналіз, що спрямований на вивчення

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

взаємозв'язків між показниками конфліктності та самоствавлення. Обробка даних здійснювалася за допомогою програмного комплексу SPSS 17.0 for Windows.

В якості гіпотези висунуто припущення про те, що існує значимий взаємозв'язок між показниками самоствавлення і конфліктності. Вирішуючи мету дослідження був зроблений кількісний (кореляційний) аналіз, використаний для визначення взаємозв'язку означених показників, результати якого представлені в наступній таблиці.

Таблиця

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками самоствавлення та показниками конфліктності

Показники самоствавлення	Показники конфліктності				
	ПА	К	З	О	Н
ВЧ		-286*	-370**		
СВ		-379**		-375**	
СК		-280*	-289*	-281*	
ВС	-283*				-285*
СП	-290*				-279*

Примітка: 1) нулі і коми опущені; 2) позначення ** – значущість зв'язку на рівні $p \leq 0.01$; * – $p \leq 0.05$; 3) $N = 35$; 4) умовні позначення показників конфліктності: ПА – позитивна агресивність; К – конфліктність; З – запальність; О – образливість; Н – непоступливість; показники самоствавлення: ВЧ – внутрішня чесність; СВ – самовпевненість; СК – самокерівництво; ВС – відображене самоствавлення; СП – самоприхильність.

Результати, що представлені в таблиці свідчать про наявність лише від'ємних зв'язків між показниками, що вивчаються. Конкретно — значимі від'ємні зв'язки на рівні $p < 0,05$ отримані між ПА, ВС, СП, між К, ВЧ, СК; З і СК; О і СК; Н та ВС і СП. Показник К від'ємно значимо пов'язаний на рівні $p < 0,01$ з СВ; З з ВЧ; О з СВ.

Результати кореляційного аналізу свідчать, по-перше, свідчать про те, що зростання рівня конфліктності супроводжується зменшенням самоствавлення, тобто внутрішньої чесності, самовпевненості, самокерівництва, відображеного самоствавлення, та самоприхильності і навпаки, по-друге, результати підтвердили можливість зіставлення означених психологічних характеристик, що дозволяє в перспективі приступити до якісного аналізу даних і вивчити психологічні характеристики самоствавлення представників конфліктних і не конфліктних особистостей.

Література:

1. Богданов Е.Н., Зазыкин В.Г. Психология личности в конфликте. Санкт-Петербург: Питер, 2004. с. 224.
2. Джеймс У. Личность. Психология самосознания. Хрестоматия. Пер. с англ. под ред. Д. Я. Райгородского. Самара: Издательский Дом

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

«БАХРАХ-М», 2003. 285 с.

3. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 576 с.

4. Камінська О. Основні характеристики самоставлення як компоненту структури самосвідомості. «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Соціальні комунікації». 2011. №2-3. С. 272. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/476>

5. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта*. 2016. №9. С. 99-104.

6. Настольная книга практического психолога. Сост. С.Т. Посохова, С.Л. Соловьева. Москва: АСТ:Хранитель; Санкт-Петербург: Сова, 2008. 671 с. (С. 141-157).

7. Ульянова Т. Ю. Конфліктність в уявленні сучасної молоді. *Матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених та студентів* [«Проблеми сучасної психології особистості»], (Одеса, 20 травня 2016 р.). МОН України, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. Одеса: ВМВ, 2016. С. 218-223.

8. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва: Изд-во Инст-та Психотерапии, 2002. 339 с.

9. Яворська-Ветрова І. В. Теоретичний аналіз проблеми самоставлення: ціннісний аспект. *Актуальні проблеми психології*, Т. 13, №6. Видавництво ЖДУ імені І. Франка, 2017. С.198-206.

ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПІДЛІТКІВ

Юрій Черножук

кандидат психологічних наук, доцент

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Руслана Майко

магістрантка

кафедри загальної та диференціальної психології

відділення перепідготовки фахівців за магістерською

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Серед актуальних питань дослідження інтелектуальної сфери особистості — особливості розвитку різних типів інтелекту і, зокрема, логіко-математичного, у різному віці.

Аналіз літератури за темою дослідження дозволив уточнити поняття «інтелект» та «логіко-математичний» інтелект. Якнайкраще психологічну сутність інтелекту передає його формулювання як загальної здатності до адаптації за допомогою вирішення нових, оригінальних розумових задач (Дружинін, 1999). Було також з'ясовано, що логіко-математичний інтелект дозволяє вирішувати задачі, які побудовані на математичному матеріалі. Він базується на логічних і математичних здібностях людини.

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

Згідно концепції «множинності інтелектів» Г. Гарднера, логіко-математичний інтелект включає здатність розпізнавати закономірності і аналізувати інформацію, концептуальне мислення і швидке рішення математичних задач, можливість оперування математичними символами і числами.

Для людини, в якій розвинений зазначений тип інтелекту, характерні: відмінні навички вирішення проблем; вміння мислити абстрактно, любов до наукових експериментів; здатність робити складні обчислення тощо. (Гарднер, 1983).

Мета дослідження: вивчити особливості логіко-математичного інтелекту у старших підлітків. Відповідно до мети були визначені завдання дослідження.

1. Провести теоретичний аналіз літератури за темою дослідження.
2. Обрати параметри, що інтелекту, що будуть вивчатися.
3. Сформувати вибірку досліджуваних та провести емпіричне дослідження.
4. здійснити обробку і психологічну інтерпретацію отриманих результатів.

Для проведення емпіричного етапу дослідження було створено вибірку досліджуваних, яка складалася з 54 осіб у віці 15 років, що є учнями однієї з загальноосвітніх шкіл м. Біляївки Одеської області.

Методи дослідження.

Для вирішення завдань дослідження були використані такі методи: *теоретичні* — зіставлення узагальнених наукових даних, за допомогою яких проведено теоретико-методологічний аналіз інтелекту; *емпіричні* — тестування, бесіда, спостереження, що були застосовані задля вивчення індивідуально-психологічних особливостей інтелектуальної сфери досліджуваних; статистичні — кореляційний аналіз результатів емпіричного дослідження, з використанням комп'ютерного пакету SPSS 18.0 for Windows. Для репрезентації даних було використано метод таблиць.

До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методики. Тест структури інтелекту Р. Амтхауера, Шкільний тест розумового розвитку (ШТУР), Тест «Прогресивні матриці Равена», Методика «Обведи контур», та діагностична процедура «Розв'язи задачі». В останньому випадку в якості стимульного матеріалу було використано задачі з підручників «Геометрія 7-9» та «Геометрія 10-11» для середньої загальноосвітньої школи.

Результати. Кореляційний аналіз дозволив отримати дані стосовно характеру зв'язків між параметрами, що вивчаються. Вони представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Статистично значущі кореляції показників (n = 54)

Показники	ЛВ	ВЗ	ПА	ЗАГ	АР	ЧЗ	ГС	ПУ	ЗП	ПІ
ПІН1	346*	281*	305*	299*	459*	419*	367*	303*	463*	473*
ПІН2	414*		360*	278*	432*	382*	349*	264*	406*	448*

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

А	373* *	354* *	297*		476* *	491* *			427* *	452* *
КЛ	513* *	479* *	483* *	362* *	574* *	577* *	395* *	370* *	574* *	630* *
У	395* *	280*	351* *	359* *	567* *	596* *		324*	458* *	540* *
ЧР	551* *	467* *	280*	341*	629* *	591* *	591* *	480* *	327*	604* *
СПІ	563* *	453* *	458* *	419* *	695* *	688* *	447* *	421* *	587* *	693* *
РІ	348* *		290*	425* *	465* *	367* *			383* *	449* *
НДМ	265*			306*	447* *	480* *	381* *	371**		427* *
ЛММ	577* *	430* *	386* *	352* *	633* *	591* *	513* *	402* *	330*	595* *

Примітка. Тут і далі: 1) нулі та коми вилучені; 2) позначення: ** — зв'язок на рівні 1% ($p < 0,01$), * — на рівні 5% ($p < 0,05$); 3) умовні скорочення: ЛВ (логічний відбір), ВЗ (виключення зайвого), ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення числових закономірностей), ГС (геометричне складання), ПУ (просторова уява), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект) ПІН1 (поінформованість 1), ПІН2 (поінформованість 2), А (аналогії), КЛ (класифікації), У (узагальнення). ЧР (числові ряди), СПІ (сумарний показник інтелекту), РІ (рівень інтелекту), НДМ (наглядно-дієве мислення), ЛММ (логіко-математичне мислення).

Більшість параметрів у вибірці мають між собою значущий додатний зв'язок на 1%-му рівні. У такий спосіб:

ПІН 1 (поінформованість 1) зв'язаний з — АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення числових закономірностей), ГС (геометричне складання), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

ПІН 2 (поінформованість 2) з ЛВ (логічний вибір), ПА (пошук аналогій), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення числових закономірностей), ГС (геометричне складання), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект)..

А (аналогії) — ЛВ (логічний вибір), ВЗ (виключення зайвого), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення числових закономірностей), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

КЛ (Класифікації) — ЛВ (логічний вибір), ВЗ (виключення зайвого), ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), АР (Арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення числових закономірностей), ГС (геометричне складання), ПУ (просторова уява), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

У (узагальнення) — ЛВ (логічний вибір), ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), АР (Арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення закономірностей), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

ЧР (Числові ряди) — ЛВ (логічний вибір), ВЗ (виключення зайвого), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення закономірностей), ГС (геометричне складання), ПУ (просторова уява), ПІ (предметний інтелект).

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

СПІ (сумарний показник інтелекту) — ЛВ (логічний вибір), ВЗ (виключення зайвого), ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення закономірностей), ГС (геометричне складання), ПУ (просторова уява), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

РІ (рівень інтелекту), — ЛВ (логічний вибір), ЗАГ (визначення загального), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення закономірностей), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

НДМ (наочно-дієве мислення) — ЗАГ (визначення загального), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення закономірностей), ГС (геометричне складання), ПУ (просторова уява), ПІ (предметний інтелект).

ЛЛМ (логіко-математичне мислення) — ЛВ (логічний вибір), ВЗ (виключення зайвого), ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), АР (арифметичний рахунок), ЧЗ (визначення закономірностей), ГС (геометричне складання), ПУ (просторова уява), ЗП (запам'ятовування), ПІ (предметний інтелект).

Низка параметрів додатно зв'язані на рівні 5 %. У такий спосіб ПІН 1 (поінформованість) має значущі зв'язки з показниками ЛВ (логічний вибір), ВЗ (виключення зайвого), ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), ПУ (просторова уява); ПІН 2 із ЗАГ (визначення загального), ПУ (просторова уява); А (аналогії) із ПА (пошук аналогій); У (узагальнення) з ВЗ (виключення зайвого) і ПУ (просторова уява); ЧР (числові ряди) з ПА (пошук аналогій), ЗАГ (визначення загального), ЗП (запам'ятовування); РІ (рівень інтелекту) з ПА (пошук аналогій); ПА (пошук аналогій) з ЛВ (логічний вибір)

Тісний додатний зв'язок зазначених параметрів, на наш погляд, пояснюється їхнім походженням від єдиного джерела, а саме, від загального фактора [g], що утворює структуру інтелекту (Черножук, 2006).

Висновки.

Кореляційний аналіз дозволив:

1. Вивчити закономірні взаємозв'язки між параметрами інтелекту.
2. Встановити, що означені зв'язки мають виключно додатний характер.

Література:

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург: Питер, 1999. 368 с.
2. Черножук Ю.Г. Індивідуальні відмінності емоційності у співвідношенні з особливостями інтелекту. Дис ... канд. псих. наук. Одеса, 2006. 197 с.
3. Gardner H. Frames of mind: The Theory of Multiple Intelligence. New York: Basic Books, 1983. 504 p.

Збірник наукових праць
Українською мовою.

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасна психологія: проблеми і перспективи» (29 квітня 2021.). Збірник наукових праць. Ізмаїл. 2021. 156 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Я.В. Кічук,
доктор педагогічних наук, професор, ректор Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Упорядники: Г.І. Градинар, О.Є. Мартинчук

Верстка та дизайн: Г.І. Градинар, О.Є. Мартинчук

Матеріали доповідей подані в авторській редакції. Відповідальність за зміст, технічні помилки, грамотність, достовірність інформації та точність викладених фактів несе автор та науковий керівник (за наявності).

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації статті й тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Матеріали конференції розміщені на офіційному сайті Ізмаїльського державного гуманітарного університету за адресою <http://idgu.edu.ua>.

Підписано до друку 08.06.2021. Формат 60x90/8.
УМ. друк. арк.8,6 Тираж 100 прим. Зам. № 543

*Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Репіна, 12, каб. 208

Тел.: (04841) 4-82-42

E-mail nauka_idgu@ukr.net